

ІВАН (ТОЦЬКИЙ

КЛЕПАЧІВСЬКИЙ
РЕЙД

Youth Library No. 2

IVAN STOTSKYJ

THE KLEPACHIV RAID

A NOVEL
(In Ukrainian Language)

COVER & ILLUSTRATIONS BY
MICHAEL MYCHALEWYCH

PUBLISHED BY THE UKRAINIAN YOUTH ASSOCIATION
1968

Юнацька Бібліотека СУМ ч. 2

ІВАН СТОЦЬКИЙ

КЛЕПАЧІВСЬКИЙ РЕЙД

ПОВІСТЬ

ОБКЛАДИНКА ТА ІЛЮСТРАЦІЇ
МИХАЙЛА МИХАЛЕВИЧА

diasporiana.org.ua

ВИДАВНИЦТВО ЦЕНТРАЛЬНОЇ УПРАВИ
СПІЛКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ
1968

COPYRIGHT 1968

CENTRAL COMMITTEE
UKRAINIAN YOUTH ASSOCIATION
UNION DE LA JEUNESSE UKRAINIENNE
COMITÉ CENTRAL

72 Boulevard Charlemagne,
Bruxelles 4,
Belgique.

*З друкарні Української Видавничої Спілки в Лондоні
Printed in Great Britain by Ukrainian Publishers Limited,
200 Liverpool Road, London, N. 1.*

Дме в обличчя вітер вологотеплий. Він зграбно й лагідно підхоплює пасма Оксаниного волосся — і по-своєму, з притаманною усім вітрам фантазією, укладає їх вінком на дівочій голові, і щоразу настирливіше смикає Тарасового чуба.

Вітер пахне соняшним світлом, луговими травами й широм водяного плеса. А шир тут, у Десни — оком не охопити!

Летить моторовий човен, розрізує прозорі хвилі, збиває піняві вали. Слід за ним розгорнувся довгими білими крилами.

Немає меж, нема перепон! Летіти б і летіти вперед! Але треба зупиняти човен. Вони плвли сюди подалі від людського ока, подалі від щоденних буднів, щоб віддатися тілом і душею прозорим водам, небесній блакиті і білим пеленам берегового піску.

Сповільняється рух. Берег манить до себе.

— Як тут гарно! Яка краса! Може тут на берег зійдемо?

— Як хочеш — зійдім.

— Зійдемо тут.

Затихає стрекотання притишеного мотора, човен м'яко занурюється носом у пісок.

Оно легкий, пружний стрибок і дівчина — на березі. За нею зійшов і молодий лейтенант; він у лівій руці тримав кошик з харчами й напоями, а в правиці і під пахвою — валізу, килимок і подушку; через плече звисали в нього фотоапарат і далековид.

— Як тут хороше! А повітря яке цілюще!

— Український курорт!

— Справді український курорт!

— Глянь, дуб який розлогий! Зупинимось там?

— Якщо хочеш — зупинимось.

Вони підійшли під дуб і поклали на траві речі.

— Ой, яке гілля! . .

Дивлячись на могутній стовбур, Тарас задумливо зауважив:

— Цей дуб, напевно, ще з часів гетьмана Мазепи, а може й Богдана Хмельницького.

— Напевно! — захоплена дівчина з усім погоджувалася. Зараз зміряю стовбур. Аж три обхвати!

Коли вони зручно влаштували свою імпровізовану дачу, Оксана взяла валізу й пішла за верболіз одягти купальник. Тарас за берестом передягався й собі.

— Цього купальника Тарас ще не бачив. Напевно скаже комплімент, — і дівчина грайливими кроками вийшла з-за верболозу:

— Тарасе! Бачиш, який купальник!

— Занадто дорогий.

— У-у-у! Скупар!

— Так. Я не розкидаю грошей на вітер, бо праця — не вітер.

— Не за твої ж . . .

— Знаю, що не за мої купила, але на цей купальник тяжко працювали . . .

— Мій батько.

— Колгоспники і робітники, Оксано.

— Не говори дурниць . . . Тарасе, навіщо нам політика.

Молодий лейтенант пішов прив'язати човна. За кілька хвилин він повернувся. У дівчини відновився гарний настрій:

— Тарасе, слухай наказ! Наказ число один. Призначаю лейтенанта Тараса Нечая кухарем, офіціантом і фотографом. На дачі перебуваю до шостої вечора. О сьомій відвідую Валентину і з нею йду в театр на балет «Лебедине озеро». — Роблячи жести, немов підписуючи наказ, дівчина додала: — Десятого червня тисяча дев'ятсот сорок першого року. Постій Десна. Комендант дачі — Оксана Збарська.

— Беру до відома і виконую, товаришко комендант!

— Але виконувати сумлінно!

— Докладу всіх старань і здібности.

— Тарасе!

— Слухаю.

— Я хочу пити.

— Подаю. Що хочеш?

— Відкрий «Нарзан», ні, ліпше «Миррад».

— Подаю.

— Товаришу лейтенанте, а що ти хочеш?

— Я теж вип'ю «Миррад».

Випивши «Миррад», дівчина випростувалась і командувала:

— А тепер — у воду! В прозорі хвилі, Тарасе!

Сміючись і радіючи вони кинулися разом у прозорі грайливі хвилі. Оксана нагледіла на другому боці ріки латагтя: між широким зеленим листям плавали на воді чарівні великі білі лілеї. Дівчина не встояла перед спокусою, перепливла річку і нарвала великий букет квітів. Поклавши їх на воду поперед себе пливла до Тараса.

— Ти, Оксано, як русалка в квітах. І плаваєш добре, не гірше русалки.

— А ти ж думав! Хочеш позмагатися?

— Давай.

— Ідемо в заклад?

— Спочатку треба визначити дистанцію, а потім про заклад говорити.

— Добре, — погодилась, певна за себе. — На яку віддаль пливем?

— На сто метрів.

— А заклад?

— Пропонуй.

— На черевички.

— На черевички не згоджуюсь.

— На годинник. Я хочу новий годинник, — і примхливо скривила повні уста.

— На годинник теж не йду.

— А на що?

— На »Кобзар«.

— Пхі! На »Кобзар«...

— Рідкісний примірник, видання двадцятих років.

— Ах, залиш...

— Ти мусиш радіти такому скарбові! Вже від тридцятих років »Кобзаря« постійно обтинають.

— Ну... нехай... згода.

До мети допливли одночасно, однак, Тарас пообіцяв принести книжку. Відпочивали на білих пеленах берегового піску, в купелях ласкавого соняшного проміння. Була вже десята година. Сонце над Наддніпровською низиною йшло в zenit. Молоде літо дзвеніло.

По обіді між Тарасом і Оксаною зав'язалася дискусія. Дискутували про Шевченкові твори, спочатку спокійно, а щодалі дискусія переростала у двобій.

— Тарасе, з тобою годі дискутувати, ти втрачаєш рівновагу.

— Як можу бути спокійним, коли ти говориш нісенітниці?! На якій підставі зараховуєш Шевченка до советської скарбниці? Аджеж, Шевченко насамперед поет національний.

— Зараховую... бо всі його твори збудовані на соціальному ґрунті.

— Я не відкидаю соціальних мотивів в його віршах. Але головне в Шевченковій творчості, — наполягав Тарас, — гаряча любов до України. Я советський лейтенант, але ж я українець, Оксано... Такого надхнення, такої безмежної любови до всього рідного, такої туги за рідним краєм, такої муки, такого уболівання над недолею свого народу... такого світлого горіння душі — ти мало знайдеш у поетів світової слави! А музика яка, яка повинь чуття в його ліричних творах! Прочитай »Думи мої«, »Садок вишневий«, особливо, такі як »Веселе сонечко ховалось«... Або візьmemo інші: »Великий льох«, »Розриту могилу«, »Кавказ«, де він найгостріше ставить питання національного визволення. Ти, мабуть, не читала всього »Кобзаря« або не замислювалась над прочитаним.

— Я на таких поетів, як Шевченко ... не дуже ... Він ...

— Я знову не згідний. Ранні твори Шевченкові слабші від його пізніших. Але потім... для його віршів замало означення »чудові«, вони безсмертні! Вони заслуговують на світову славу! Подумай тільки: Шевченко простими буденними словами досягає вершин, творить шедеври. У простому »Садку вишневому« — вся Україна. Як народня пісня — теж проста, але ж вічна! А як ядерно звучать його заклики-заповіді: »Свою Україну любіть«, »В своїй хаті — своя правда і сила, і воля«, »Борітеся — поборете!«. Або оце, ще й досі актуальне; »Кайдани порвіте!«.

Тарас скоса поглядав на свою співрозмовницю. Вона сиділа розчервоніла, обіпершись об дуб, і від хвилювання часто відкидала з чола пасмо волосся.

Лейтенант продовжував:

— А який гнів клекоче:

*Кати знуцаються над нами,
А правда наша п'яна спить ...*

А послухай ще це, чи не пророцтво:

*Настане суд, заговорять
І Дніпро, і гори!
І потече сторіжками
Кров у синє море
Дітей ваших ... І не буде
Кому помагати ...*

— Не за »Садок вишневий«, а за той гнів пророчий, як ти кажеш, я не люблю Шевченка. Вірніше, не я, а мій батько. Повторю тобі його слова: »Шевченко в своїх творах виступав проти керуючої кляси й держави, а в кожній державі, з будь-яким соціяльним устроєм, трудящі ненавидять тих, хто сидить на верхах і править ними«. Чи не кидає він камінець і в мій ... і в наш город? Да, кидає ... Так, — сказала впевнено. — Крім того, Шевченко своїми віршами закликає українців до відокремлення. Тому, Шевченко для СССР ...

— Для СССР?! ... Я думаю про інтереси України ...

— В цей час такі самостійницькі думки!!! Таж на Заході війна, ось-ось докотиться до нас. Ми сьогодні, як ніколи раніш, мусимо готуватися до неї. Отож ми мусимо бути сильні, бо капіталісти мріють загарбати наші багатства, закабалити трудящий народ. Ні, не діждуться! Нехай

лише поткнуться — всі добровільно підемо боронити свою щасливу, вільну землю! Я заздрю тобі, Тарасе, ти нещадно битимеш ворога з повітря. Я тільки стріляти навчилася, добре стріляю, здала норми на снайпера. Але це мені мало, хочу навчитися танк водити або парашутисткою бути. — В героїчному піднесенні Оксана вигукувала завчені советські фрази, але почувалася щирість і самовідданість, почувалося, що вона сліпо вірить у правдивість тих тріскучих гасел.

Тарасові почуття двоїлися. Він милувався Оксаниним запалом, радів з її самовідданости, бажання захищати вітчизну... але ж як у вітчизну? Чи ю вітчизну?! Саркастично всміхався, слухаючи про «вільних і щасливих робітників і колгоспників», про народ, що «сам собі є господар». Ось-ось зірветься Тарасові з уст колоче глумливе слово.

В цей час лунко розлігся гудок пароплава, Оксана глянула на годинник:

— Як швидко біжить час! Скільки прогаяли! Ходім у воду.

— Я приготую підвечірок. Іди сама, Оксано.

— Єсть, товаришу лейтенанте, іду сама.

Виймаючи з кошика харчі й напої, Тарас думав про свою наречену. Гарячий і упертий співбесідник, це вже не той «Вовчик», що був у школі. Тепер вона не вовчик, а вовчиця... не легко буде її навернути на свою віру, показати їй советську дійсність у справжньому світлі, показати їй свою вітчизну...

— Оксано! Будь ласка на підвечірок!

Не відгукувалась. Тарас прикрив рушником страви й попростував до води. Дівчина відпливла далеко.

— Я напливла на ятір! Повний риби! Пливи сюди! — кликав Тараса дзвінкий дівочий голос.

— Пливу!

Сонце котилось на захід. Юні, щасливі, повні здоров'я, вони взяли за руки, як діти, йшли до могутнього дуба; з їхніх тугих засмаглих тіл скапували на пісок краплі води.

— Який багатий підвечірок! — скрикнула зголодніла Оксана, обтираючи пухнастим рушником пружні плечі.

— Так... підвечірок дочки советського вельможі... — і відразу спохмурнів.

— Тарасе, не псуй настрою.

— Я, мабуть, під такою зіркою народився, щоб кожному псувати настрої. — Різкими рухами долонь лейтенант збивав з темного чуба блискучі краплини.

— Цю шоколяду я поклала для тебе, Тарасе. Мені дістань «Золотий ярлик»... У-у-у!... ікру, теж, поставив? Любиш ікру?

— Люблю, але вона для лейтенанта дорога.

— Мій батько кілограмами їсть. І занадто любить спиртні напої, особливо коньяк. А ми сьогодні будемо пити шампанське.

Тарас витяг з кошика «Советское шампанское». Підняли келихи з іскристим напоєм: — За нашу молодість!

— Чудовий напій! — милувалась Оксана веселими грайливими струмочками бульбашок-іскорок, що, перегаючи одна одну, підіймалися з дна келиха і підскакували на поверхні рідини.

— Чудовий, але, пам'ятай, це міцний напій.

— У кошику лежать мої улюблені цукерки. Подай, будь ласка. «Золота вишня» — прекрасна назва!

Поволі, малими ковтками спорожняли келихи. На дубі між листатим гіллям посвистував дрозд, десь близько берега кричали кулики.

— Чудове знайшли місце... тут таке роздолля!

— Завтра, теж, сюди приїдемо. Згода?

— Стовідсоткова згода. Тільки виїдемо пізніше. В університеті зайняття скінчилися, і мій дядько завтра виїжджає на село відпочити. Тому трохи спізнося.

— Твій дядько живе в Києві?! Чому ти ніколи про нього не говориш?

— Бо з тобою про моїх родичів я ніколи не розмовляв.

— Він професор, — з задоволенням зазначила Оксана. А які предмети він викладає?

— Літературу. Але він не мій дядько, а моєї тітки чоловік... Мої рідні дядьки повмирили...

— Я про них не знаю, теж...

— Колись розкажу. П'ємо за славу пам'ять моїх дядьків.

В Оксани розчервонілися щоки, в очах іскорки. Але її драгували: крикливі гудки пароплава за ланцюговим мостом.

— А хай би тобі заціпило! В Оксани голівка болить, а ти годинами горланиш! — жалісно скривила губи.

— Приклади мокро хустину до чола.

Коли сонце повисло над обрієм, вони пливли до водної станції. З пляжі, з Труханового острова поверталися запізнілі купальники, закохані пари. І власними моторовими човнами — родини привілейованих партійців.

Повільно наступала прохолода. Сонце більшало і падало вниз. Тарас зупинив човен. У скісному оранжовому промінні чіткіше виділялися темнозелені крони дерев і золотився хрест Володимира Великого.

Ще раз позолотивши київські церкви, стомлене сонце впало десь за Святошинським лісом. Незабаром з'явилась вечірня зоря.

— Ой зійди, зійди, зіронько та вечірня... — заспівав потихенько Тарас, помітивши перше мерехтіння вечірньої

зорі, і запитав:

— Знаєш цю пісню?

— Ні, — призналась Оксана.

— Це люблена пісня Тараса Шевченка.

Дівчина мовчала.

Слідом за вечірньою зорею замиготіли на придніпровських кручах електричні вогні. В рясих світлах Володимирська гірка і пам'ятник Володимира Великого здавалися казковими.

Красень Київ готувався до вечірнього столичного життя.

— Вовчику, як тобі?

— Краще, дякую. Не називай мене »Вовчиком«, бо я вже не... Я, Тарасе, здригаюся, коли ти мене так кличеш. Я боюсь, що буду тобі недоброю дружиною, бо я незрівноважена і не надто самостійна. — Оксана неначе сповідалась. Під впливом вечірньої краси щось зрушилось в її причаєній душі. — Моє серце... я дію під настроєм, в залежності від оточення. Я завжди роздвоююся. Коли я з матір'ю чи з подругами, я відчуваю, як у серці прокидається щось добре, ніжне, чисте; тоді я роблюсь чутливою, віруючою, наближаюсь до містичного... Якщо ж перебуваю з батьком або в колі столичних партійців, роблюсь бездушним і розніженим паразитом. Паразиткою.

— Не говори так, Оксано...

— Дай закінчити. Я боюся що в нас не буде щасливого родинного життя. Моє передчуття віщує якісь переpons... щось недобре... Вовчиком не хочу бути. Мале вовченя, може навіть, миле, з ним приємно гратися, але закон природи незмінний: мале вовченя виростає і стає вовчицею.

— Вовчику, заспокійся, перейди на іншу тему. — »Чи шампанське на неї так подіяло?«, подумав. — Краще, поговоримо і визначимо день, коли підемо до Загсу зареєструватись. Не відтягаймо, Оксано, мені вже набридло самотнє парубкування. Я мрію про той день, коли ти станеш моєю дружиною. Бо »Вовчик« така тигриця, що не лише мордочку, а навіть лапку не завжди дозволяє поцілувати.

— Тарасе, прошу тебе: не називай мене »Вовчиком«. Запам'ятай: »Вовчика« вже нема, є Оксана. Від нинішнього вечора я — Оксана.

Тарас стояв з дядьковими валізами в руках, готовий до виходу, а дядько ніби й не бачив, крокував від вікна до столу, заклопотано оглядаючись, і кидав на племінника такі погляди, що той аж ніяковів. «Ой, знає дядько мою біду, та не наважиться спитати», думав Тарас. Проте, не вгадав. Дядько суворо, як ніколи раніш, запитав:

— Правда, Тарасе, що ти закохався в комісарову дочку й збираєшся одружитися з нею? Тітка журиться цим, а я й думки такої припустити не можу... Тарасе, невже тітка не помиляється?

— Тарасе, не крийся!

— Ну так... з нею проводжу вільний час.

— Гм! Чи ти обміркував справу, з ким хочеш одружитися? — схвильовано питав дядько, натискуючи на слово »з ким«.

Тарас мовчав.

— Я більше ніж певен в тому, що життя з нею не буде. Поперше, вона звикла до розкошів, до марнотравства, а ти не заробиш на непотрібні дурниці й витребеньки, та й до ощадности ти привчений. З того підуть непорозуміння, сварка й інші неприємності. Подруге, ти син трудящого батька, вона дочка комісара, ви неодинаково виховані,

зростали не в однакових умовах, на все будете дивитися різними очима. Я певен, що й тепер думки й погляди у вас протилежні.

А головне, ти ж не будеш завжди тримати язик на замку! Рано чи пізно вона довідається про твої переконання, шило з мішка вилізе. Добре знаєш: тому, хто інакше думає, — пряма дорога за ґрати.

— Я буду завжди обережним.

— Тарасе, ти завжди був розумним хлопцем. Я з дружиною радів, що росте в нас такий слухняний і розважливий племінник. Пам'ятаєш своє безпритульне життя? Скільки терпіння треба було мені, щоб перебороти твою упертість, забрати тебе до себе. Скільки я праці поклав, виховуючи тебе. І те не йшло намарне. Я не пригадую випадку, щоб ти не послухав мене, протягом п'яти років твоя поведінка завжди була зразковою. А сьогодні боюся: все може піти на вітер. Тепер, мій хлопче, саме тепер, коли стоїш на порозі самостійного життя, тобі мої поради й настанови якнайдужче потрібні. Вліз у таку халепу!

— Я ще не вирішив, чи одружуся з нею.

— Бачу, що ти вже вирішив одружитися.

— Можливо, що так... — сказав Тарас, бо ніколи не вмів брехати.

— З комісаровою дочкою?

— З комісаровою дочкою.

— Тарасе, не жартуй!

— Я не жартую.

— Ще раз кажу: ти собі яму копаєш.

— Вона не подібна до комуністів, вона людяна, навіть, релігійна. В неї дуже добрий характер, — гаряче говорив Тарас, зовсім забувши про вчорашні незгоди й непорозуміння з Оксаною.

— Припустімо, що вона в комуністичному колі є винятком. Припустімо, що вона не видасть тебе енкаведистам, але запам'ятай мої слова: ти зрадиш свій народ, ти станеш партійним паразитом або бюрократом. Комуністичний прес зробить з тебе ворога нашому народові. А вірним комуністом ти мусиш стати, бо батько й дочка не погодяться на твою позапартійність, за те потрактують тебе як класового ворога.

— Я вірним комуністом і паразитом ніколи не стану.

Тарас ще хотів щось додати, але перешкодив прихід тітки.

— Івасю, чи тобі не було раніш часу на розмови? Я поспішаю, хвилююся, а він і забув про від'їзд. За п'ятнадцять хвилин приходить наш трамвай, мусимо встигнути на нього, а то на поїзд запізнимося.

— Збираюся, поспішаю, куріпочко моя, за хвилину я готовий.

— Не барися . . . я ще біжу на кухню . . .

Дядько на прощання обійняв племінника і з неприхованою гіркою в голосі мовив:

— Напишеш мені про все, Тарасе. Сподіваюся, лист мене порадує, тобто, хочу знати, що ти з нею більш не зустрічаєшся.

Відпровадивши тітку й дядька до трамвая, Тарас нерадо повертався до хати. Почував себе самотним. Напливали невеселі думки. «Недобре роблю, що зв'язався з комісаровою дочкою, дядько має рацію, я їм чужий. Оксаниного батька я не то що недолюблюю, а просто ненавиджу. Хіба мій рідний батько був хоч чимось подібний до цього?»

Пригадав свого батька. Колись говорив Тарасові сам-на-сам: «Сину, ти вже школяр, децю розумієш, знай, ми живемо в тяжкий час. Владу захопили вбивці, злодії, волоцюги й безвірники. Енкаведисти щоночі арештовують чесних трудящих людей. Передчуваю, що й моя черга незабаром прийде. Кажу: учись, учись та вчись. Освіта — сила! Читай «Кобзаря», та мудра книга допоможе тобі пізнати і приятелів, і ворогів. А ворога, теж, треба знати, сину. «Кобзар» допоможе тобі стати свідомим українцем і повноцінною людиною».

Тепер, згадуючи батькові слова, Тарас передчував, що його самотійне життя не буде легким.

* * *

Оксана, ждучи Тараса, вдягає вже десяту сукню, ніяк не добре, в якій піти до Загсу. Ось ця кремовевого кольору крепдешинова сукня так їй личить! Відтінює каштановий блиск густого хвилястого волосся та свіжість лица, відкриває лебедину шию і граційні рухи запалених на сонці рук. Бганки на станкові не ховають тугої лінії дівочих грудей.

»Взяти ще золотий годинник з браслеткою: підкреслить звинність руки«.

Однак, Оксана в цій сукні до Загсу не піде: занадто пишна, в будній день на вулиці кидатиметься у вічі людям. Можна одягнути вишити, у Києві ж на кожному кроці бачиш вишиті сукні, правда, не такі гарні й барвисті. Оксанина особливо гарна. То мама клопоталася, сама їздила в решетилівську артіль, замовляла тільки їй самій відомий взір, ще й таємниче натякала на історичність того взору. Про історичність казала мовчати. Чого? Чудна мама. Та байдуже, сукня чудова, в цій піде до Загсу. А шовкову одягне на вечірку — на весілля.

»Ох, те весілля! Кого запросити? Хотіла б запросити приятельок з інституту та кілька подруг ще з десятирічки. Але чи дозволить батько? Він не допустить мішаного товариства. Такий нелюд! Крім »вищого кола« не хоче бачити нікого. Сказав: будуть Щурі, родина Рабіновичів, комісар Урбановський з дружиною, з штабу військової округи комісар Іванов, Каганович з дружиною — з НКВД, і з штабу корпусу полковник Шмулевич. Шмулевич! Як я його ненавиджу! Ввесь час залицяється: »Аксана, Аксана!« А батько й не від того. Спасибі мамі, стала на захист: »Куди ти, Давиде? З того жениха порохня сиплеться«. »Ох, коли б почув Шмулевич!«. Боялася, що батько не zgodиться на Тараса. »Ні, батько хитрий, він знає, що мій Тарас молодий, енергійний, надзвичайно здібний, — він швидко проб'ється на вищі щаблі військової кар'єри. Безумовно, не без батькової протекції«.

»Але... як воно буде з тим весіллям? Тарас ще не знає про наказ йому від'їжджати. Мабуть, не прийдеться одружитися нам тепер. Прийдеться чекати«.

Стурбована цією думкою Оксана заходила по кімнаті. Мало не вголос промовила: »Як змінився Тарас після авіошколи! В політику багато втручається. Часом аж холодом від нього віє. Чи закохався в другу? Ні, не може бути!« Знала Оксана — Тарас їй вірний.

Думкою перенеслася до шкільних років. Згадала, як Тарас приніс у школу в торбинці чорне кошеня і поклав їй під лавку. Під час лекцій воно вилізло з торби і, стрибаючи по лавках, нашіпило учнів та перелякало учительку Ріву Семенівну.

Це був його перший рішучий наступ після невдалих залицянь. Рік домагався взаємності. Тепер вона перебирає в думках минулі події і Тарасові вчинки. »Мій Тарас хоробрий і чесний, він зуміє сам твердо стояти і не дозволить нікому зневажати дружину«.

За три роки Тарасового навчання в авіошколі Оксана так скучила за ним! Якби не лекції в театральному інституті, що забирали час, та не розрадни листи від нього, не витримала б такої довгої розлуки, засумувала б чи й гірше, захворіла б.

Оксана знову біля люстра. Зробила пробу кількох поз і чарівних гримасок, така вже споконвіку жіноча зброя.

А Оксана знала ціну своїй вроді. До того ще, використовуючи становище дочки комісара, не раз дозволяла собі жіночі примхи. То бралася за слухавку, щоб подзвонити в Чкаловськ до начальника авіошколи, аби відпустив негайно пілота Тараса Нечая у важливих справах до Києва; то дзвонила в штаб військової округи, щоб шофер відвіз її на Ірпінь купатися.

А втім, у вередливої дівчини часом прокидалося сумління, і за родинною українською традицією, цього вона й сама не усвідомлювала, Оксана відпускала служницю, цілий день залишалася дома, помагала мамі куховарити, сама прибирала кімнати. Ласкалася до мами, ставала якась заглиблена в собі, насторожена.

Тепер її вже починає дратувати довге чекання. Час Тарасові прийти, а його нема.

Взяла на шию всипаний діамантами золотий медальйонсерце. Всередині Тарасова фотокартка. Знала, що Тарас не помітить її одягу, коштовностей, а може, і її краси. Не скаже комплімента. Однак, була певна в його коханні.

»Чи показати йому сьогодні нашу постіль? Неодмінно критикуватиме, скаже, занадто дорога й пухка. Чудний! Сьогодні він мене зацілує... Але не дамся. Бережи поцілунки на шлюбну ніч!«

Серце дівчини забилося швидко, вона відчула неспокій. — Чому ти не йдеш, Тарасе, де забарився? Недобрий, казав, о сьомій, а вже дев'ята! — промовила вголос.

Підійшла до вікна. На заході по видноколу ще розливалосся рожеве полум'я, але барви вже пригасали. Насувалися сутінки, повівся легенький вітрець і в небо вийшла вечірня зірка.

— Мамо! В мене сьогодні дуже гарний настрій. Ти знаєш чому?

— Звідки, дочко, я можу знати.

— Відгадай!

— Сьогодні із своїм настроєм ти не даєш спокою мені.

— Ну відгадай! — Намагалась Оксана.

— Звідки я можу знати.

— На минулому тижні я здала норму на снайпера, а сьогодні — на норму парашутиста. Батько говорив, що ось-ось буде війна між СРСР і Німеччиною. Під час війни зголошуюсь до добровільного загону. Битиму ворога.

Мати мовчала.

— Мамо, чому ж ти мовчиш?

— Ти краще розкажи як у тебе справа з Тарасом? Коли підеш з ним до Загсу?

— Він говорив... Ми ще не домовились... не домовились ще.

— За місяць не могли домовитись! Закінчиться відпустка. Поїде і знову в повітрі повисне шлюб.

- Я мамо . . . ну ще не домовилась.
— Хто між вами зволикає цю справу?
— Я не знаю . . . якась перешкода . . . завжди якась перешкода.
— Поїде. І знову ні початку ні кінця.
— Я ж, мамо, не винна. Якись перешкоди . . . Завжди якись перешкоди виникають.
— Три роки забрала школа, тепер якись перешкоди. За місяць можна було домовитись.
— Мамо, я ж не винна, — виправдувалась Оксана.
— Поїде, закохається в іншу. А ти, дочко, сиди і сивій в дівках.
— Мамо, не моя вина, що так складаються справи. Сьогодні прийде він. Остаточо домовимось.
— Постарайся, дочко.

Ой, добре знає Оксана через віщо занедбали справу із Загсом. Так завжди складалося, що її зустріч із Тарасом починалася спокійною розмовою, на тему закоханих. В розмову вплутувалося патріотичне слово, потім речення, далі дискусія чи розмова на політичну тему, з протилежними поглядами. І розмова кінчалася зіпсованим настроєм, не порушивши справи про шлюб. І, дійсно, якесь зачароване коло завжди було на перешкоді про домовленість. Сьогодні Оксана знову не домовилася про шлюб. Вона перед вечером через посильного одержала від Тараса листа; в ньому Тарас вибачився, що з нею вечером до кіна не піде. Дуже зайнятий.

Оксана прикушує губу і, встромивши очі в чорну крапку на підлозі, стоїть декілька хвилин нерухомо. Вона ладна розплакатись.

— Я . . . Я не знаю . . . Щось між нами не ладиться. Чиясь зла рука забила клина в нашу справу про шлюб. Може покохав іншу? То для чого ж баламутиш мою голову? — Оксана плаче.

Вона підходить до комоди, ключем відмикає шухляду і звідти виймає швидкозшивач з Тарасовими листами. Вони пронумеровані і дбайливо складені.

Оксана за останній рік перечитує всі листи. Кожний лист, насичений Тарасовим палким коханням, промовляє переконливо, що Тарас не злегковажить свого кохання до неї. Оксана закінчує перечитувати останнього листа:

»Люба Оксано!

Ти пробач мені, що я так часто пишу листи до тебе. Кажу щиро і відверто, що живу лише тобою. Кожного дня і думкою і спогадами згадую тебе. Якби ти знала, як я скучив за тобою. Ти напевно перетворилася б у птаха і прилетіла б до мене. Часто буває, що ти мені не даєш ночами спокійно спати. Інколи я мрію про наше життя і уявляю тебе господинею в нашому домі. Я ніяк не дочекаюсь того дня, коли зустрінуся з тобою мій Вовчику. Тоді бережись моя Володарнице! Я від радості тебе сотні разів цілуватиму. В наступному місяці я кінчаю навчання. І начальство дає пілотам півтора місячну відпустку. Зфотографуйся і знову пришли фотографію. Я тебе притулю до серця і так буду з тобою їхати додому. Цього листа я пишу короткого, бо спішу на доповідь. За трирічне навчання це перший короткий лист. Швидше фотографуйся і якнайскорішешли з фотокарткою листа, щоб я встиг одержати до від'їзду.

15. 3. 1941.

Цілую, Тарас«

Машиналино Оксана зір зупиняє на першому листі, вона його теж читає.

»До Тебе!

Оксано, не будь не доторканою принцесою. Ти думаєш, якщо твій батько комісаром, то можна гемби копилити? Не піднімай високо кирпичи, бо впадеш. А Олександр, твій піжон, вчора одержав незадовільно. Якщо хочеш, завтра поїдемо після шкільного зайняття в Пущу Водицю. А Надія, твоя улюблена товаришка, вторилася в Миколу Макогона. В Пущі Водиці я покажу тобі гіллястого дідугана, дуба. Під тим дубом Тарас Шевченко писав свої вірші, коли був у Києві. Скажу тобі один секрет. Вчора Надія і Макогон під бузком цілувалися.

Оксано, за цього листа не тупай на мене, не тисни долонь у кулаки і не гнівайся на мене, бо ти мені подобешся. Чекаю відповіді.

19. 4. 1937.

Тарас«

— Можливо, що школяр Тарас мене добре схарактеризував у цьому листі: Орел високо літає, та сідає низько. —

Оксана підперла рукою обличчя і довго думає.

Після думок Оксана заспокоїлась. Все сприйняла по-філософському. »Людиною керує доля. А доля узалежнена від оточення, обставин, часу і тому інше. Скоро місяць мине, перші два тижні не враховую, бо перебували в чаду кохання, як Тарас порушив питання про шлюб. Чи я, як більше зацікавлена особа, створювала обставини для домовленості про шлюб? Ні. Через створюючі мною і ним обставини — дурну політику, питання про шлюб не мало ґрунту«.

— Треба бути розумною: Не треба Тараса спровокувати.

Тарас Нечай зустрівся з приятелем по авіошколі; вони так зраділи, що зайшли в готель «Континенталь». Тарас замовив пляшку шампанського і закуски. Багато говорили. Згадали друзів, викладачів, шкільне життя. За розмовою вони не помітили, коли було випите шампанське.

Тарас встав і простяг руку, щоб попрощатися з приятелем.

— Що, ідеш?.. Так швидко?

— Так. Ти ж знаєш, що я не п'ю. Більше пити не можу.

— Ні друже, так не по-приятельському. А, крім того, сьогодні день мого народження. Я буду зневажений, якщо не промочимо, як належить, день мого народження.

Приятьель замовив пляшку коньяку і закуску. Тарас цокнувся з приятелем і побажав йому багато років прожити і доброго успіху в праці.

Під хмелем вони так приємно згадували шкільні, що і пляшка коньяку була випита.

— Кельнер, пляшку шампанського, — сказав приятель.

— О! Ні, ні, Миколо!.. Більше не можу. Я вже п'яний. Сердечно дякую.

Попрощавшись з приятелем, Тарас згадав, що його чекає Оксана.

Він підійшов до трамвайної зупинки й сів у трамвай.

»Дурень!.. Допитися до п'яного стану«.

Вийшовши з трамваю, Тарас намагається ступати твердо, але ноги були, немов підрізани.

»Негарно!.. Дурень!.. Допитися до п'яного стану! Прохожі напевно той... помітили, що я наливався до відказу. І розум наче не той... Хочеться багато говорити. Хочеться зупинити прохожого й висказати йому все, що роками зібралось на серці й нуртує в душі«.

Пройшовши провулок Тарас повернув на вулицю, де жила Оксана.

»Оксана... Оксана Збарська... Як вона за три роки моєї відсутности змінилася. Стала акулою... акулою стала... Я їй сьогодні все скажу. Бо болить... пече... ние отут, у серці«.

Тарас зручно обіперся об оксамитну спинку фотеля і ліниво пускав кільцями цигарковий дим. Прислухався, як посилено б'є живчик у скроні.

Розмова не клеїлася. Вчорашня дискусія і сьогоднішнє його запізнення зіпсували настрої обом. Однак, було приємно після денної спеки сидіти в пухкому з великим поруччям фотелі й пускати химерні кільця диму. Вони на червонозеленавім тлі здавалися синіми, легко гоїдалися в пахучих хвилях і нагадували чимсь »мертві петлі« літака.

Петлі... які вони смертельно небезпечні, а коли опауєш, — такі звичайні.

Як на екрані, перед очима повстав сірий Чкаловськ, школа червоних старшин-летунів, викладачі з товстими шиями й обов'язково, голеними черепами. Пригадався і випускний бенкет.

»Молодые льотчікі-лейтенанти! СССР істратіл на вас колосальніе деньгі. Будьте же вернімі і преданнімі синамі родіні!... Ми клянёмся, что ні одной пяді землі врагу не отдадім!«...

У Тараса від згадки про те навчання і життя у Чкаловську перекошилося обличчя. Так, життя в школі червоних старшин, якщо брати до уваги життєвий рівень населення, було розкішним, адже там вишколювалася і готувалася для СССР опора режиму — військова каста. Тарас знає, що на нього комуністична влада витратила величезні суми, щоб зробити надійного відданого командира. Безумовно, він відданим цій владі ніколи не буде, але працювати мусить.

Давні розмови з батьком і дядьками не минули безслідно. Тепер Тараса мучило сумління: невже він має віддати свою працю, сили й знання для зміцнення Советського Союзу, в якому його Україна є полонянкою, як за татарських часів?

Повів поглядом по кімнаті, увагу притягла цигарниця на столі. Бере, роздивляється. На ній викарбовано:

»Чекісту Збарському за бдітельность і зорькость.

Москва. 1922.

Дзержінській«.

»Іменна цигарниця! Скільки крові й сліз у цих викарбованих словах!« — подумав гірко.

З стіни дивився на Тараса черепастиий, з випнутою нижньою губою портрет Збарського.

Кладе цигарницю на стіл і довго дивиться на той портрет. То ж буде його родина. Гострий погляд, чорна борідка — комісарська мода часів революції — і горбатий ніс.

Тарасові пригадався час, коли енкаведисти арештували його батька... 1933-й рік... кінські маслаки... голод... мертва мати. Потім — життя безпритульного...

У цій розкішній кімнаті Тарасові стає важко дихати, не вистачає повітря. Горло перехоплює спазми. Усміхнувся болісно.

Перевів погляд темних очей на Оксану.

Вона, витягнувши вперед довгі й гарні, як виточені, ноги, відкинулася на спинку канапи, й іронічно поглядаючи на свого нареченого ліниво розгортала з обгортки шоколядну цукерку.

»Розніжена лялька! Самозакохана! Що я спільного маю з нею? Син з голоду померлої матері — і дочка комісара«. Десь глибоко-глибоко, на самому дні свідомости, ледь помітно спалахували пекучі іскри люті.

Здмухнув з рукава коверкотового кітеля порошок й намагався уявити Оксану своєю дружиною. Зневажлива усмішка сковзнула в куточках губ. »Що я роблю?!«

Оксана не помічала його роздратування. Сама була сердита: спізнився — і не вибачився, не намагався виправдатися!

Нарочито недбало кинула в куток канапи вишиту подушку, сперлася ліктем. Густе волосся хвилями спало на ледь забронзовані сонцем плечі. Верхня губа заломилася чи то в капризну, чи болючу лінію. За довгими тріпотливими віями заховано нервовий блиск очей.

»Я їй чужа людина«, — в цю мить він побачив, з якою байдужістю Оксана глянула на нього. »Чи тільки байдужість? Може, навіть, ненависть...« В Тараса під оком затремтів нерв. »Невже весь час у неї були лише жіночі примхи? А де ж дівоче кохання? О, який я дурень! Як я до цього дня не збагнув її фальшу!«

Витягає з коробки цигарку, запалює швидко й нервово, бере пілотку.

Оксана нарешті помітила:

— Тарасе! Що з тобою діється? Ти сумний... схвилюваний і наче п'ян... — вона пружно зсунулася з канапи й доторкнулася його шиї ніжними тонкими пальцями. — Сердишся за вчорашнє? Чи, може, журишся, що від'їжджаєш?

Тарас здивовано звів на неї очі:

— Від'їжджаю?! Звідки ти взяла цю новину?

— Батько сказав. Тебе призначено на Батайський аеродром. Двадцятого червня мусиш бути в Ростові. Я прохала батька змінити — одруження ж! — але не можна, підпис маршала.

Ця вістка схвилювала. »А, може, й краще, що так?« І шкода: ще не був у Софійському соборі, не їздив оглянути легендарного Видубецького монастиря, та й до інших історичних пам'яток хотілося б навідатися, оглянути їх... А тоді вже виїхати з Києва.

Тарас пройшовся по кімнаті. Тупоносі шеврові черевики м'яко пірнали в пухнастий перський килим.

»Як швидко промайнула відпустка! Хочеться ще відпочинку, хочеться ще таких безтурботних, навіть, щасливих днів, як оці тридцять. Поїхати б ще раз на Труханів острів, лягти на гарячий пісок, читати, а потім стрибнути в Дніпрові хвилі, охолодити напечене сонцем тіло, відчути силу й здоров'я. Самому б туди поїхати... Ні, з нею«.

— Заграй мені, Оксано, »Чуеш, брате мій«.

— Чому саме таку... кисло-сентиментальну? Я заграю щось інше.

— Будь ласка, Оксано. Я прошу цю. Ось кінчилася відпустка, а я ні разу нечув своєї улюбленої музики, того, що ти грала в шкільні роки. Ти ж знаєш, що я люблю.

В кімнаті попливли тужливі звуки. Тарас дивився на рухи довгих гнучких пальців над клявішами, на гарний профіль, і легким зусиллям волі перенісся в інші часи — шкільні роки. Вже бачив не сьогоднішню Оксану, а свою кохану шкільну подругу.

Проте, ілюзія тривала недовго. Останній акорд завмер, журавлиний плач за рідним краєм обірвався. Оксана не обернулася до нього, не заговорила, і він мовчав.

Під впливом сумної музики і випитого з приятелем в готелі вина у нього шумують думки, клубочаться найболючіші спогади. Бачить арештованого батька, мертву матір... Десь у холодній Колимі конають рідні дядьки... а по селах пухлі колгоспники ідуть на працю, як на панщину.

Ой, буде щось нечуване! Ой, буде страшна буря!

Тарас відрухово відкинув чуб назад. Встав на ноги.

— А знаєш, як тягне до рідного краю, коли перебуваєш довгий час у чужій країні? — промовив стримуючи в душі бурю.

— В Союзі нема чужих країн. Ти закохався в романтику націоналізму. — Вимовила спокійно, але в очах угадувалося укрите передгроззя.

— Знав, що так скажеш.

— А хіба в твоїх словах і натяках не відчувається петлюрівщина? Думаєш, я про неї не чула? Хіба вчора від

кожного твого слова не тхнуло буржуазним націоналізмом? »Любити свій край!« — Оксаніне обличчя скривилося від колючої їдкої гримаси.

— Так, міркуючи твоїми категоріями, я — патріот. Алеж, кожна людина, якщо вона не дегенерат, є патріотом, бо любить свою Батьківщину.

— Тарасе, ти, замість визнати свою помилку, ще більше заплутуєшся.

— Ні. Я доводжу свою правоту історичним законом розвитку народів світу. Минають сторіччя, змінюються епохи, зникають держави, але уярмлені народи не зникають. Вони живуть. Поневолений народ не зречеться своєї національності. Ніколи того не буде. У людській душі є щось глибоке й незмінне почуття нерозривного зв'язку з Батьківщиною. Але є й дегенерати, духові дегенерати. І таких вважають у Советському Союзі...

— Чому ти говориш «советському» а не «радянському»? — раптом спитала його Оксана. — І завжди так.

— Бо не українці створили цей «Союз»... Стривай, дослухай мене: такі яничари в СРСР вважають за державну зраду і ворожий виступ не лише висловлену думку, в якій нема сталінської й партійної настанови, а навіть, анекдоти, звичайну народну сатиру. Візьмемо для прикладу щойно сказане мною: я ж не висловив наміру зробити замах на Сталіна, чи повалити владу. Навіть, якщо б я й не погоджувався з політикою влади, — це, теж, не було б зрадою і злочином, бо я фізично не виступаю проти держави, я лише висловлюю свою думку. Але в СРСР — не можна мати власної думки! За тебе хтось думає. Хтось, а не ти сам — людська одиниця. Скажу тобі, Оксано: моє, щойно висловлене, збуджене музикою почуття, рівнозначне тому, якби ти перебувала десь далеко за Києвом і сказала своїй приятельці: »Ой, як я скучила за Києвом!«

— А вчора що ти говорив?

— Зачекай, ще один приклад, і тоді пришивай мені не лише націоналізм, а й шпигунство на користь чужоземної держави. Пам'ятаєш зоряні вечори нашої юности? Одного вечора ти довго сиділа в задумі, вдивлялася в мерехтливе небо, а потім сказала: »От комуністи говорять, що немає Бога, однак, я не вірю тому, бо мама, таємно від батька, вклала мені в душу віру в розп'ятого Христа«.

В кімнаті настала важка тиша, тільки годинник у дубовій темній оправі з важким маятником рахував час.

— Чому ж ти мовчиш? Я тоді не зареагував по-комсомольському і не сказав: »Ти ворог народу, бо твоя душа збунтувалася проти Маркса й Леніна«.

Тарас урвав мову — служниця внесла на таці торт і пляшку шампанського.

— Хочеш зовсім впоїти мене, Оксано. Хіба, щоб притих? Але, кажуть: »Що в тверезого на думці, те в п'яного на язичі«.

— Зараз ми будемо обговорювати питання про шлюб, тобто домовимось коли піти до Загсу розписатись. Отож домовленість зап'ємо шампанським. Домовлятимемося при батьках. Але батько приїде додому через три години. Його покликали на засідання обкому партії. Тож почекаймо про домовленість.

— Нарешті.

— А поки що, вип'ємо на прощання від'їзду.

У келихах зашумував іскристий холодний напій.

— Вип'ємо, Оксано, перед моїм від'їздом за те, щоб »Кобзар« став настільною книгою і дороговказом тобі. А якщо говорити до кінця, — і для нашої нації.

— А, може, твори Сталіна? — їй хотілося дратувати.

— Бо »Кобзар« підвищує свідомість, навчає правди, людяности, братерства не фальшивого. І любови до свого народу. Прочитай уважно »Кобзаря«, будеш вірити в Україну і любити її.

— Багато сказано!

— Скажу ще більше: нам треба мати свій уряд, без того не можемо відродити своєї національної культури в усіх її проявах; національних ідей не втілиш повністю в життя під зверхністю чужою. Отже, уряд український вільний і незалежний...

— Ти, Тарасе, справді далеко зайшов. Кличеш геть від Москви. Це знаєш чим пахне? — Хвильовизмом!

— Нехай і хвильовизмом. Я тобі вчора говорив про становище України. Союзу Советських Соціалістичних Республік не існує. Є Росія, і є »національні території«. Це означення беру в лапки, бо треба розуміти не національні, а колоніальні. З перших днів революції Москва нищить кожне національний здобуток, не лише змістом національний, а й формою. Робітники й селяни гинули в боях не за

те, щоб стати безправними наймитами. Чи вони тепер є господарями в своїй хаті?! Піди в колгосп, в хати робітників, побачиш, що вони їдять, яке дрантя носять. А після того, Оксано, добре подумай.

Увесь час, доки говорив Тарас, Оксанин »дух сперечання« підштовхував її вибухнути гнівним протестом, і тільки якісь болючі нотки в голосі коханого насторожили її, змусили стриматись і вслухатись. Відчула в його словах щирість, самовідданість... і муку.

— Ти вже кілька днів нервуєшся, Тарасе, не треба доводити себе до такого стану. Будь ласка, заспокійся.

— Так. Розходилися нерви. Не можу спокійно згадувати і про трагедію нашої революції, і тридцять третій рік, та й інші нещастя... Лікар попереджав мене, мушу уникати хвилювань. Так і від неврастенії зовсім недалеко. Отож, будь розважною, Оксано, не спровокуй мене.

— Заспокійся, Тарасе. Вип'ємо все таки... за наше щасливе майбутнє. Вірю, любий, що будемо щасливі. Коли одружимося, зникнуть суперечки і непорозуміння між нами, — сказала, прихиливши голову до його плеча.

Ждала, щоб Тарас відповів на той її рух, хоч ніжним поглядом. Але він не відповів. Ні. Вона рвучко сіла за рояль. Грала тепер усе його улюблене. А він, стоячи біля відкритого вікна, вдивлявся в зоряну ніч. Намагався струсити з себе роздратовання та гіркі думки.

Несподівано, Оксана обірвала гру. Встала, налила знову келихи:

— Вип'ємо ще, Тарасе, за твій від'їзд і за скоре повернення. Ні, вип'ємо за орден! За те, щоб ти став орденосцем.

Тарас зауважив сухо, що йому до ордена далеко.

— Чому? Мій батько має аж три. Чому ти не можеш мати?

— Бо між мною і твоїм батьком глибоке провалля. Прірва. Твій батько комісар особого відділу при штабі округи, а я звичайний лейтенант.

— Якщо захочеш, матимеш. Пригадай, як у десятирічці залицявся до мене. Я, щоб відчепитися, сказала: »кохаю тільки відмінників«. І ти став відмінником. Тоді вже я закохалася не на жарт.

— Між відмінником і орденоносцем велика різниця.

— Я хочу, Тарасе, щоб ти став спокійнішим і... орденоносцем. Це необхідно для нас у майбутньому, для нашого матеріального становища і твоїх рангів. П'ємо за орден!

Тарас опустил руку з келихом.

— Не хочеш?! Що з тобою? Від учорашнього дня я не пізнаю свого Тараса.

— Бо вчорашні твої слова ножем ріжуть мене й сьогодні.

— А хіба не правду я сказала? Порийся в архівах і переконаєшся, що в 1933 році здихав той, хто не хотів працювати. Забудь про них. П'ємо за орден.

Оксана наче всадила ножа в Тарасове серце. В нього кров'ю налилося обличчя.

»Дорога мамо! Защо тебе зневажають?! Працівнице моя! Тобі і в могилі не дають спокою!

За образу, за наклеп на його матір, в цю нервову хвилину Тарас ладен кинутися на Оксану і бити її до того часу, доки не візьме ганебних слів назад, доки не визнає своєї вини.

Оксані потемніли очі сипали іскри. Тарас взяв її за плечі і втопив свій погляд в тих очах. Що довше вдивлявся, більше нервував. І скоїлося те, чого боявся — не стримався; промовив тремтячим голосом:

— За орден не хочу. Краще, вип'ємо за тих, що в 1933 році, як ти кажеш, здохли.

Оксана вибухла гнівом:

— Кажу відверто: якби не кохала тебе... якби була підла й підступна... я... я б... Ти був би там, куди інших забирають... А я берегти тебе хочу, наше щастя зберегти! Ні, я нікчемна, не маю сили відмовитися від свого особистого... Мій обов'язок — піти в НКВД і сказати: Лейтенант Нечай у нас у хаті говорив такі слова...

Оксана тремтіла, була на межі гістерії. Сама перелякалася сказаного. »Боже, що я наробила?«

Тарас бачив її наче спійманою на злочинстві, та в цю недоречну хвилину не відчував ні гніву до неї, ні докору, лише невимовний біль. Шукав заспокійливих слів, і не знаходив. Замість того сказав з кривою усмішкою:

— То, може, зараз підеш? Одягайся, і я піду з тобою...

— Я цього ніколи не зроблю, — тихо промовила, не підводячи очей.

— Дополітикувалися.

В Оксани на очах сльози. Ладна визнати себе винною, просити пробачення, та не була всилі видушити з себе й слова.

Тарас не поцілував її, як завжди, навіть руки не подав на прощання; узяв пілотку й вийшов.

Оксана дала волю сльозам.

— Знову спровокувала. Знову не домовилися про шлюб! Що тепер сказати матері?! Боже, яка я нещаслива! Доле, де ти? Хоч іди до річки і топись! Боже, порадь що мені робити!

Ідучи додому Тарас докоряв сам собі: він винен за те, що сталося вчора й сьогодні. »Чи варто було в тій балаканині, не підготувавши її, як слід, виявляти свої погляди? Який я необережний! Дурень! Справжній осел! І не заспокоїв її, пішов. Так можна дівчину довести до... трагічного кроку... до трагічного кінця для мене самого«.

По шкірі полізли мурашки. »Яка холодна ніч. Пізно, вже по дванадцятій...« Прискорює ходу. »Треба щось робити, переконувати. Треба, щоб вона побачила советську дійсність не з вікна чекістської квартири. Повести її в хати трудящих, нехай своїми очима побачить, як живуть і в яких умовах працюють колгоспники й робітники. Довести їй забріханість партійних гасел і похвальби... Переконувати треба... перевиховувати. Інакше, в родині не буде життя, буде жах і страхіття. Найкращий вихід — розійтися. Алеж, кохаю її над усе... і не зважаючи на все...«

»Який я необережний, нерозумний. Так гостро з першого разу! Наробив дурниць, не втримав язика, тепер не знати чим усе скінчиться. Може, енкаведистським наганом у мою потилицю? А все наробило випите вино в »Континенталі«.

Думки одна одної страшніші пронизували мозок. Коло пам'ятника Шевченкові зупинився. Цементово-кам'яний пагорбок, на ньому — закута в бронзу постать поета.

Тарас підійшов; став, похиливши голову. За хвилину підняв очі, вдивлявся, ніби питаючи поради. Поет мовчав,

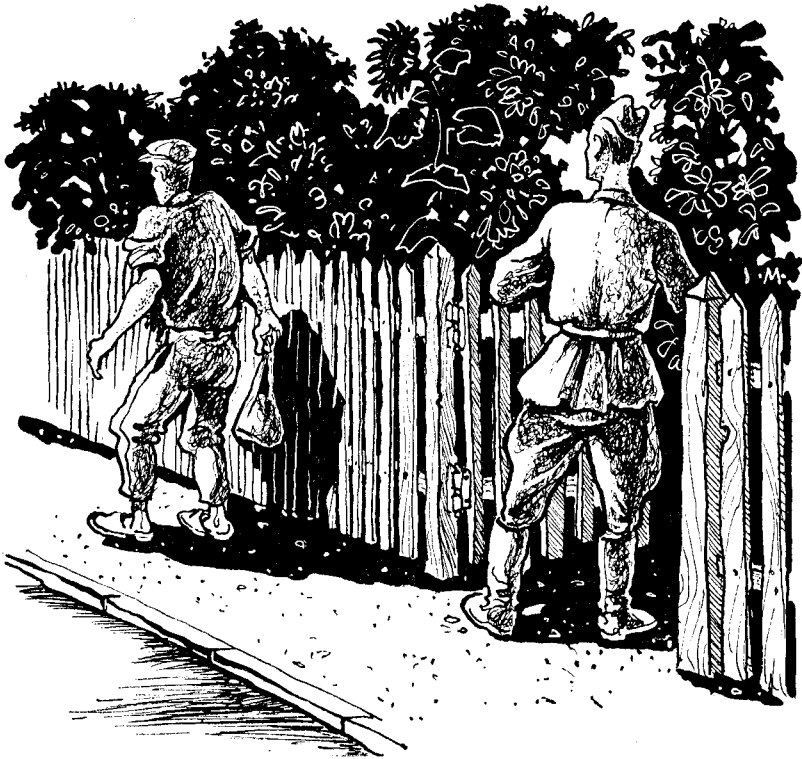
тільки з-під насуплених брів — німий погляд в темну ніч.

Тарасові хочеться бігти, кричати. Кричати надлюдським криком, щоб почув увесь світ про гніт, терор і тортури.

Минув будинок Микити Хрущова. Тут поважно проходилися два міліціонери. »Ех, кинути б пару гранат, і сліду не залишилося від ката!«

Пішоход відлунював кроки. Назустріч стукаючи важкими черевиками поспішав запізнілий робітник, напевно з нічної зміни. Тарас глянув йому вслід і відчинив хвіртку.

Над Києвом чорна ніч.

Загриміла громовиця війни. Далека кривава громовиця . . . Оксана випадково зустрілась у трамваї з приятелькою. В школі вони були нерозлучними сестрами: разом сиділи за однією лавкою, разом їли Оксанині бутерброди й тістечка, разом вибігали на перерву і, зупинившись у коридорі, реготали з хлоп'ячих залищань. Тільки одна одній вони відкривали свої таємниці.

Нині стояли поруч: одна розкішно вдягнена, друга у відцвілій від сонця синій блюзочці, в старенькій спідниці.

Оксана закидала приятельку запитами, згадавши рожеві дні шкільного життя, що ніколи не забуваються. Їй хочеться і тепер схопити приятельку під руку, побігти з нею

під каштан — місце перечитування хлоп'ячих листів — і реготатися до сліз, до самозабуття. Під тим каштаном вони читали й першого Тарасового листа.

При згадці про Тараса в Оксани зойкнуло серце. Від його товариша вона дістала пом'ятого листа, мабуть з фронту; той лист приніс гірку вістку: »Ланка вилетіла на ворога і не повернулася на свою базу«. А на батьків запит прийшла із штабу офіційна відповідь: »Загинув героїською смертю«.

В ту сумну годину Оксана проклинала і советську владу, і комуністів, і всіх, хто забрав у неї Тараса.

— Чи дістаєш листи від Тараса? — питала приятелька.

— Тараса вбито. — Оксана відвернулася до вікна і вдивлялася в колону червоноармійців.

Приятелька збиралася виходити з трамвая.

— Ти сходиш?

— Так, іду випроводити Юрія, сьогодні він від'їжджає на фронт.

— Якщо не заважатиму, дозволь піти з тобою. Я хочу побажати йому найбільшого щастя — повернутися додому.

Юрій приятельчин брат. Він учився у старшій класі і був найвищий від усіх учнів, тому його прозивали Геркулесом.

Поминувши вузький з неогородженими дворами провулок, подруги наближалися до товарової станції. Ще здалеку побачили зборище людей, а що ближче підходили до вагонів, натовп тугішав. Ось вони вже змішалися з тисячами худих, блідих облич, і проштовхуються, продираються крізь цей натовп. Тут Оксана збагнула, що вона зустрілася з людською масою, від якої раніш була так далеко. Аж тепер побачила громадян такими, якими вони є. Дивилася, жахалася і не вірила своїм очам. Так ось які правдиві робітники й колгоспники?! Вони були виснажені, понурі, обличчя аж сірі; в брудних спецовках в найдешевших крамних сорочках, черевики парусинові, стоптані, а хто й босоніж; жінки держали на руках дітей, недоживлених, замурзаних, в латаній одежі.

Подекуди крізь натовп пробиралися дівчата, на їхніх милих личках застиг біль, в очах сум.

»Невже це дійсність, а не сон? Де ж ті щасливі робітники й колгоспники?« Оксана вражена і приголомшена.

Разом з приятелькою посувалися ближче до червоних

товарних вагонів, і всюди — ті самі убогі латанки, глибоко запалі очі, похилі спрацьовані постаті. В Оксаниній душі прокидається до цих людей співчуття, жаль... »От про які »національні території« говорив Тарас!« Знову й знову згадує його слова: »Є Росія і »національні території« з рабами — робітниками та колгоспниками«...

Продерлися крізь натовп до вагонів, що стояли двома ешелонами на коліях станції. Вагони вщерть набиті червоноармійцями.

— Юрку! Юрку! — кричала приятелька, побачивши брата.

Такі крики лунали з усіх боків, зливаючись у болючу музику прощального смутку: А-а-а! У-у-у!..

Обпершись на залізну перекладину й дивлячись на натовп, Юрій не чув нічого.

— Юрку!

Юрій стрибнув з вагону: — пропустіть, там моя сестра! Люди давали дорогу, натискали на інших. Хтось вибухнув невтішним плачем.

— Це тобі такий одяг дали?! — аж скрикнула сестра: на хлопцеві були закороткі, як на його зріст, штани і стара сорочка вилинялого кольору хакі з латкою на плечі. Обстрижений і так зодягнений, він мав жалюгідний вигляд.

— Усім дали такий одяг, якщо не латка, то стряпи висять. Як дома?

Оксана стояла збоку, сором обпікав їй лице. Слухала, опустивши додолу очі, немов у чомусь була і її провина.

— Татусь хворий. Дуже скрутно. Моє зарплати вистає лише на хліб, а ще й на позику взяли...

Сестрині слова розхвилювали брата. Обличчя посіріло, очі стали гострі, колючі.

— Якось буде, Юрію, не думай про нас. Мама теж допомагає, ... інколи до ранку сидить. Ти знаєш, треба, батьків туберкульоз усе... — Не показала, стиснула губи.

— Знаю, але ж мама і так ледве ходила, а ще ночами...

— Не турбуйся про нас, бережи себе... Це мама передала, курочку зарізала. Така жирна... Казала, щоб сам з'їв, бо вона знає, який ти...

— То недобре, яйця несла б. Вони тепер такі дорогі, продали б і залатали якусь діру.

— Ще є одна. Тільки сам їж, — прохала сестра.

— Я не хочу, забори назад, батькові... Нам дають уволу. Сьогодні було навіть м'ясо. Ввесь час риба та риба, аж набридла, та така солена...

Оксана слухала їхню розмову і ще більше ніяковіла. Вона поїхала на станцію, щоб випровадити Юрія на фронт, побачити радісних червоноармійців, а побачила щось різучо протилежне.

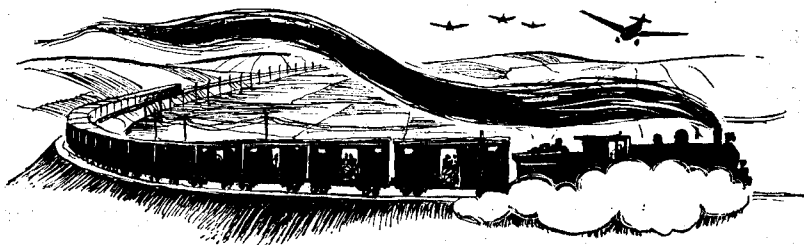
— Що нового в тебе, Оксано? — обізвався до неї Юрій. — Ти вибач за нашу мінорну розмову... — Юрій знав, що вона дочка комісара і не забував про воєнний час. — Де хвора людина в родині, там завжди скрутніше і часто розмова про злидні. А щодо солоної риби, я пожартував. Як там Тарас? Листи...

— Тараса вбито. — В Оксани бризнули сльози. Юрій зідхнув. Сестра тривожно глянула на брата: в її очах був страх за його фронтову долю.

Не бажаючи роз'ятрувати Оксаниної рани, Юрій знову заговорив про домашні справи. Оксана відчула, що вона тут зайва. Зайва й чужа. Поспішила піти геть.

Оксана повернулася додому приголомшеною. Все побачене налягло каменем на душу. Кілька днів ходила хвора, перед її запаленими очима стояв натовп босих, похмурих, виснажених людей. Усвідомила це і злякалася свого відкриття.

Хотіла про все розповісти матері — і не наважилася.

Дні стояли напружені й тривожні. Ширилися чутки, що німці розстрілюють жидів, енкаведистів і комісарів. І ті страшні чутки впивалися смертельними жалами, нуртували в мозку привілейованим комуністам.

Німці пляновим наступом наближались до Києва. Розбиті, здеморалізовані советські дивізії всіма шляхами тікали в глиб советської імперії. Їх переслідували ворожі винищувачі й бомбардувальники; з'явившись знезапче в небі, вони закидали відступаючі колони бомбами і строчили по них з важких кулеметів.

Втративши лад, комісари, старшини, червоноармійці, танки, гармати, зенітки — в гістеричній паніці бігли й повзли болотами, ріллями й ланами.

Вулиці Києва захрясли колонами. Через міст над Дніпром день і ніч котились автомашини, гуркотіли танки й важкі гармати; за ними просувались передки з набоями, зенітки. Роздираючи вудилами роти, з ревом ставали дуба перелякані коні.

До того божевільного потоку приєднувались великі вантажні автомашины з родинами енкаведистів, прокурорів, комісарів та жидів. І здавалося, що тим автам, тим танкам, тим гарматам і зеніткам, тому потокові людському — не буде кінця.

Батьки й матері з болем дивились на відступаючу армію. Адже в тих танках, біля тих гармат, на тих передках з набоями, в отих безладних гуртах заплених і змучених червоноармійців — їхні сини й дочки!

Та разом з печаллю, разом з болем миготіла лукава думка, в душу, смертельно скривджену енкаведистами, вкрадалась надія. Надія, що оце вже кінець терору, прийде вільніше життя.

Кияни не сподівалися і не передчували, що на страдницьку землю України гряде з своїми гестапівцями другий Джугашвілі — Гітлер.

7

Оксана, ввійшовши в кімнату, навіть торбинки не поклала, а сердита на себе й на весь світ, підійшла до дзеркала. Аж ахнула: плече й частина спини були вимазані мазутом. Доки дійшла від трамвайної зупинки додому, мало з сорому не згоріла. А робітник не лише не пробачився, а ще й буркнув: »Розплодилось вас, білоручок! Туди, на фронт! Або зодягай спецовку«. Другий робітник докинув: »Та ти вже на неї пів спецовки вдягнув. Глянь, спина, як у кочегара!« — І вони обоє пішли далі, згорблені, суворі.

Оксана й тепер бачить того залізничника: на здоровенному кістяку засмальцьована спецовка, виснажене обличчя, орлиний ніс. А з-під гнутих брів сердитий погляд. Вона й тепер чує той голос: холодний, ворожий, з погрозою.

Дівчина дрібно тремтіла. Ті всі камінці летіли в її город. Все говорилося на адресу привілейованої частини суспільства, на адресу червоної аристократії.

Почала роздягатися. »Невже в інших державах робітники теж так їздять на роботу, в отакій брудній одежі? У якомусь фільмі Чапліна про безробітних ні одного робітника нема в такому жалюгідному й брудному одягові. Але то ж капіталістичний світ« . . . Оксана відчула таку нехить, аж огиду і до влади, і до уряду й до профспілок, що й сама злякалася власних думок.

»О, Тарасе, коханий, якби ти був біля мене! Якби ти жив!«

Взяла подарований Тарасом »Кобзар« і почала читати. Тепер вона читала цю книжку щодня і знаходила те, чого раніш не помічала. Недавні події потрясли її більше, ніж землетрус стрясає землю.

Якби не ті гарячі Тарасові розмови, його геройська смерть, якби не зустріч з робітниками й колгоспниками на товарній станції, хто знає, чи не стала б і Оксана яничаром. Та після тих подій її молодий, буйний бунтарський дух повстав проти всього, що роками вбивав їй у голову комсомол, партія, преса, радіо, советська література. Почала глибше шанувати принижену матір, хотіла бачити її господинею дому, а не рабою партійного вельможі. Мати вже кілька років не мала в родині ні слова, ні авторитету. Батько всіма можливими засобами знецінював її думку. Навіть, дав їй прізвисько »Пустомелька«.

Мати ввійшла швидкими кроками, дуже схвильована, її приемний грудний голос тремтів:

— Кременчук взяли! Удар на Полтаву . . . Німці роблять мішок. У місті паніка . . . — уривчасто розповідала вона, пильно вдивляючись в обличчя дочки. — Всі втікають. Ранком поїхали Родштейни, Урбановські вже спакувались. Увечорі від'їжджають Щурі . . . Забігала Валентина, хотіла з тобою попрощатися. Плакала.

— Мамо, а чому наш від'їзд батько зволікає?

— Ти ж його знаєш — деспот. Сьогодні наказав пакуватися, завтра увечорі виїдемо. Починаймо пакуватися самі, наша дівчина втекла.

Остання новина Оксану не здивувала: їхня служниця була з села, напевно втекла додому.

Мати приклала долоню до чола й щось намагалася пригадати.

— Ага... Сьогодні почали підміновувати Київ. У парку знайдено вбитого Герковича. На фронтах червоноармійці — я ж тобі можу сказати, Оксано, — починають убивати комісарів.

Мати замовкла і затулила долонями обличчя.

»Бідна мама, вона за ці дні цілком змарніла, постаріла«. Оксана бачила на її блідомармуровому чолі нові глибокі борозни. »Ще замолоду мама мала глибоку зморшку, а тепер скільки їх долучилося!«

Оксана хотіла йти по валізи, але серце підказало спинитися. Сіла біля матері й поклала долоню на її поси-вілу голову:

— Мамо, не хвилюйся, не треба.

Залящав дзвінок.

— Це він! Це він приїхав! — Мати здригнулася і опустила руки. — Це він!

Підійшла відчинити.

В кімнату всунулася туша у військовій уніформі. Збарський сів, налив склянку вина й випив. Вийняв хустку, отер спітніле обличчя.

— Я голодний. Накажи робітниці приготувати ікру й салату в сметані. І принеси з пивниці холодну пляшку коньяку.

— Служниця втекла.

— Що?! — скипів Збарський. — То приготуй сама!

— Де обідатимеш, у кухні чи в їдальні? — Холонучи від ненависти, запитала мати.

— В їдальні, там не така чортяча спека... І пошукай нову служницю. Я ту зловлю... — Прохрипів, витираючи хусткою масну шию. — Я її зловлю, зловлю!

Він випив ще одну склянку вина, встав, заходив по кімнати. Під вагою тіла рипнув дубовий паркет. Товста розпливчаста тінь засовалася по стінах.

Мати вийшла.

— Тату, ти разом з нами їхатимеш? — спитала Оксана.

Гострі лукаві очі вп'ялися в дівчину.

— Я хочу поговорити з тобою, Оксано.

Вони сіли на канапу. Збарський розстебнув комір, запалив цигарку, тихо, але владно сказав:

— Дочко, наша родина в небезпеці. Гітлерівські фашисти чисельністю і зброєю, покищо, переважають нашу червону армію. За наказом Центрального Комітету Партії, я залишаюся в тилу партизанських дій.

Оксані очі розширилися — ще ніколи батько не говорив так відверто з нею.

— Ти добре володієш німецькою мовою, Оксано. Отже, ти залишаєшся зі мною для подвигу. Чуєш? — Для комуністичного подвигу! Для великої патріотичної справи!

Оксана мовчала, тільки ближче нахилилася до батька.

— Твоя краса й молодість відчинять нам двері для праці в німецькому штабі чи в комісаріяті. Розумієш? Це подвиг! В НКВД вже приготовані для тебе відповідні документи.

Збарський затався і рвучко випустив дим.

— Про це ні слова матері. Це не я наказую — партія. В 1917 році, в революцію найсвідоміша молодь пролетаріату віддавала своє життя за Совдепи. Сьогодні теж, найкращі сини й дочки нашого народу йдуть на смерть.

Він ще раз потягнув глибоко дим і заслинив вогник цигарки. Не відриваючи погляду від дівчини, продовжував:

— Німецькі офіцери статево розбещені, падкі до жінок. А ти молода, вродлива . . . Оксано, ти доросла, ти розумієш, на що я натякаю.

В Оксани побігли по тілі холодні струмки.

— Я натякаю, а партія вимагає, наказує. Тільки ставши на той ризикований шлях, ти дістанеш від німців усі військові таємниці. Знаю, тобі буде боязко. Кожен початок, Оксано, страшним здається. Але то лише мить. Початок піде в забуття . . . Прийде задоволення і розкішне життя пов . . . , ну, скажемо, куртизанки: театр, бали, танці, розваги . . . Полковники й генерали тебе називатимуть зіркою, коло твоїх ніг плазуватиме німецька верхівка.

Оксана мовчить. Проти підлих батьківських слів у її молодій душі наростає протест.

Збарський, поглядаючи на двері, швидко продовжує:

— Пам'ятай, ти дочка комуніста, дочка комісара-орденоносця. Завтра випроводимо матір, а я з тобою перейду на іншу квартиру. Ще раз підкреслюю: для родини жертвують життям, а не лише . . .

— Тату! Я ще дівчина! . . .

— Не лякайся, дочко. Що таке невинність? — питаю

тебе. Глупа релігійна видумка церкви. Традиція пануючих клас буржуазного світу.

— Я не можу! Я... я не буду повією... я...

— Не кидайся в гістерію. Будь розумною і холодно-кровною.

— Я боюся стати повією... Яке гидке принизливе слово...

— Не одна ти будеш проституткою, заспокійся. Це не проституція, а ідеологія!

Оксана відчула холодний звук кричі в його словах. Вона схопилася й собі з канапи:

— Я... Я вже доросла... і вашої аморальної намови не приймаю! Я на таке не піду!

— Оксано, не грайся з батьком і партією! Повторюю: ти не одна підеш на це в ім'я нашої перемоги.

У Збарського напружилася все ество: нерви, мозок, з орбіт виступили вилупкуваті почервонілі очі. Він рвучко підійшов до столика в кутку, відкрив »Кобзаря«, ще якусь книжку, ще якусь, перегорнув том Гоголя.

— Ні, ні... Я боюся!.. Я не хочу!.. Я не буду проституткою!.. Я не послухаю ні вас, ні партії!

— Послухаєш! Читала?! Тарас Бульба вбив Андрія за зраду. Пам'ятай, Оксано, закони мої і партії тверді й суворі!

Погрози спаралізували Оксанину волю. Не мала сили боронитися.

— Повія... Яке принизливе слово... — Плаче.

— Перестань! Перестань хлипати, кажу.

— Я вже не плачу.

— Поправ волосся і заспокійся.

— Давиде, їжа готова, — увійшовши, сказала мати.

Але йому було вже не до їжі, викликали приїхати в штаб, і то негайно. Вкинувши в портфель пляшку коньяку, без слова до дружини та дочки, вискочив із хати. Лише кинув на Оксану пронизливий застережливий погляд.

Був пізній вечір. В кімнатах стояла важка задуха. Оксана принесла з їдальні вентилятор. Мати відчинила навстіж вікна, вдивляючись у далечінь, промовила:

— За Голосівським лісом горять села.

— Боже, як голова болить! — з тихим стогоном вирвалось у дівчини.

Мати заклопотано глянула на дочку, проте, її сумне лице проясніло:

— Як тривога, так і до Бога? — Завжди так. Зараз, доню, принесу валізи. — За хвилину повернулась. — У цю шкіряну покладемо найцінніші речі.

В матеріному голосі Оксана чує розпач, душевну порожнечу. »Мама немов до смерти готується«, подумала.

— В цю шкіряну покладемо награбовані скарби...

— Награбовані скарби?! — Оксані мороз пішов по тілі. »Як це розуміти?« Вдивлялася в материне обличчя, намагалася розгадати значення її незвичайної мови.

— Так. — Сіла на канапу. — Я, Оксано, завжди багато думала, сьогодні настав час діяти... Тільки я дуже стомлена... Може я втрачаю розум... Вимкни вентилятор, він розтинає голову, нагадує мені гуркіт моторів у підвалах, де чекісти розстрілювали й розстрілюють нас, українців-патріотів.

Оксану пройняло холодом і жаром навперемінки. Тремтячою рукою вимкнула вентилятор.

— Позачиняй вікна, бо під будинками ходять сексоти й доносять в НКВД. Для безпеки я замкну двері. — Мати замкнула двері.

В Оксани на чолі виступили краплини поту.

— Це я приготувала для ката Збарського, — хрипкувато вимовила мати, витягаючи з-за пазухи пістоль.

— Пістоль! — зойкнула Оксана, коли чорна цівка зброї мигнула перед її очима.

— Тут сім куль. Я не хотіла при тобі його вбивати. Вночі вб'ю. Сім куль, їх вистачить для вбивці й ката.

Оксана чує голос матері немов з підземелля. »Мати збожеволіла! Боже, що робити? Вона мене вб'є... Тікати!... Куди?.. Двері на замку, вікна зачинені«. Вихорем пролітали думки.

— Чому ти зблідла? Може, ти сексотка? Вже кат завербував?

Дівчина напружує мозок, шукає рятунку.

— Мамо, що з вами? — Скрикнула Оксана, схопившись з канапи.

Мати опустила пістоль. Очі її горіли моторошним блиском.

— Сядь, дочко, і я сяду... Не бійся мене, я не божевільна. — Сховала пістоль за пазуху широкої блузи. Дивилася на дочку спокійніше. — Слухай, я розкажу тобі казку про твого батька. — Давно було це... в 1922 році на Полтавщині. Українського війська вже не було на наших землях... не витримали натиску большевиків. Армія з головним отаманом Симоном Петлюрою відступила в Польщу. — Материн голос зазвучав упевнено й піднесено. — Армія мусіла відступити, та не склали зброї селяни, особливо на Полтавщині. Вся Чорнуська волость і сумежні з нею села були під повстанцями. Отаманом повстанців був учитель Володимир Гресь, здібний організатор і командир. Повстанці виганяли з сіл большевицьку міліцію та упродкомівців і створювали українську народню владу. В селі Повстанцях при штабі на високій щоглі майорів синьо-жовтий прапор.

— Який?! — щодалі більше зацікавлювалася Оксана.

— Український національний прапор. Синьо-жовтий, такі його кольори. При штабі був старшиною і Петрусь, твій батько.

— Батько?! Мій?! — Оксанині очі горіли, зіниці розширилися.

— Так, твій батько. — Ствердила мати й усміхнулася на згадку про нього.

— Мій батько?! . А Збарський!..

— Збарський не твій батько.

— Не мій! — Дівчина ще не всілі збагнути зміст матеріної розповіді, проте, камінь з її душі поволі зсувався.

— Заспокійся, дочко, я розкажу тобі все. Я при штабі працювала медичною сестрою. Але Совдепи кріпли, і Харківський советський уряд Раковського кинув дивізію москалів на допомогу ОБП. Ті три літери такі ж страшні, як і Чека. ОБП — це «Отряди по боротьбе с українськими повстанцями». Ті криваві загони склалися з деклясованого елемента. Бої тривали тиждень, наша територія звужувалася. Багато повстанців склали голови в бою, небагатьом пощастило врятуватися. Я з твоїм батьком два дні ховалася в копиці сіна. Після боїв чекісти витягали з хат селян і розстрілювали без суду. На третій день, оминаючи большевицькі стежі та палаючі хутори, ми вийшли з пожеж. З підробленими документами живемо в Хоролі.

Батько твій лікує поранену руку, а я через друзів влаштувуюся на пошту. Спокійно ми прожили шість місяців, тобто советська влада не турбувала нас. Народилася ти...

В зачинені вікна вдарив оглушливий грім вибуху. Оксана здригнулася.

— То дурниця, нехай стріляють, слухай далі. Однеї ночі батька арештували. Сидів спочатку в Чека в Хоролі, потім перевезли його в Губчека в Полтаву. Я в заметіль іду з тобою, маленькою до Полтави. Почалися ходіння до володарів советської влади... Ти захворіла. В кишені ні копійки. Вже п'ятий день, а до батька не можу дістатися. Нарешті, потрапляю до голови губревтрибуналу Збарського.

— Збарського?!

— Збарського. Він мене прийняв. Алькогольні очі, підле обличчя і езуїтський голос. »Ви дружина Скрипника? — звернувся сухо. Я плакала. Мої сльози падали на твоє поси-ніле тільце. »Знаю... Інтелігент, але вперта bestія, затягтий петлюровець. Я його вже давно випустив би, якби дав згоду працювати в Чека, але гайдамака, мовчить. А могла бути цінна людина... Не плачте, я таки цими днями його випущу. Ось вам перепустка на побачення. А ви, українці, говорите, що чекісти не мають Бога в душі«. Збарський солодко усміхнувся до мене. Я не знала, що означає та усмішка. Взяла перепустку, подякувала й вийшла.

Мати охопила руками коліна і, зігнувшись, продовжувала:

— Наше побачення було коротке. Я весь час плакала. Петрусь був зарослий і худий, праве око в синяках, пухле — били. Батько взяв тебе на руки й поцілував. Ти розплакалася. Вартовий гукнув: »Пора«. Батько поцілував тебе ще раз і сказав: »Збережи себе і присвяти життя нашій дитині. Коли вона стане дорослою, розкажеш їй казку про батька. Прощай«. На другий день його розстріляли. Трохи згодом мене звільнили з праці, а міліція, за наказом Збарського, викинула з квартири... Плач, злидні, голод... Я знайшла притулок у знайомих, але на Водохрища до Хорола приїхав Збарський і хорольське Чека арештувало мене з тобою... Ти мене слухаєш, дочко?

— Розповідай.

— Чека арештовує мене з тобою і приводить до Збарсь-

кого. Він обіцяє дати в Полтаві квартиру й працю. Я повірила, вірніше, погодилася, бо іншого виходу не було. — Розповідає мати дивно спокійно, немов читає. — Іду з тобою до Полтави, але там Збарський ставить мені ультиматум, я була тоді гарна, дочко, — або я стану його жінкою, або з нами буде те, що з батьком. Боячись за твоє життя, прибита горем і злиднями, я дала згоду. Через кілька днів я виїхала з ним у Київ. Перші дні хотіла його отруїти, але в голову стукали слова твого батька: »Збережи себе для дочки«. Потім ти підросла... Поки була школяркою, ще рано було тобі розказувати про наше минуле. А, ставши дорослою, ти підпала під вплив Збарського. Я не відважувалася відкрити таємниці. Чи ти б мені повірила? Кат переконав би, що я божевільна. Хіба не повторював завжди, що в мене »не всі дома« ...

Він, виїжджаючи до Києва, сказав: »Не подумай розказати Оксані й людям про справжнього батька! Вб'ю!« ...

Така тяжка сповідь. Схилила голову.

Оксана приклала руку до болючого чола. Так багато відразу навалилося на неї... Підлі пляни Збарського... Ця материна сповідь... Який довгий трагічний відтинку досі невідомого їй життя! Життя її матері, рідного батька, і її власне... Вона даремно намагалася зібрати все до купи, прийти до якогось вирішення і діяти. Немов, хтось вийняв її мозок з черепа й налив туди важкої рідини. Тре долонею чоло, та біль не зупиняє. В скронях стукають молотки, біль подвоюється.

Задеренчав телефон. Мати хотіла вставати:

— Це він!

Оксана зірвалася з канапи:

— Мамо, ти схвильована. Я візьму...

Говорив Збарський:

— Хто? Ти, Оксано? Слухай: нашу служницю зловили і розстріляли. Чуєш? Мене ніхто не сміє покидати!

Оксана впала на подушку лицем і заридала. Вона знала, що Збарський дзвонив з однією метою — налякати і попередити її. Не вірила, що служницю піймали.

А служниця спокійно сиділа в рідному селі, далеко за Києвом і чекала втечі комуністів.

Коли Збарський приїхав до штабу, там була паніка: всі бігали, метушилися, поспішали. Начальник штабу вже поїхав. На подвір'ї горіли купи паперу — архів штабу. Збарський бігав, шукав касира і, знайшовши його вже в автомашині, одержав на партизанку сто тисяч карбованців. Звідти побіг до свого кабінету подзвонити в справах партизанки в Бориспіль до комісара корпусу. Однак, у цей час, коли безугаву деренчали телефонні апарати, годі було кудись додзвонитися. Збарський, тримаючи слухавку, несамовито кричав:

— Бориспіль! Бориспіль! Хто роз'єднує?! У трри Господа! Бориспіль!!! Паразити... Увесь телефонний апарат розстріляю!

Не додзвонившись, телефонує до лейтенанта Калашнікова, щоб приїхав до штабу й одержав від нього на партизанку гроші. З Калашніковим Збарський затримався до ранку. Наступного дня, о десятій годині ранку приїхав додому, щоб забрати Оксану. Дверей ніхто не відчиняв. Настирливі дзвонки залишилися без відповіді. Вліз у вікно.

— Ідіоти! Де ви є? — Бризнув гідкою московською лайкою, аж луна покотилася по кімнатах. Через вітальню ввійшов до спальні. Побачив акуратно заслані ліжка, на них ніхто не лягав. Перебігаючи з кімнати в кімнату, зрозумів, що мати з Оксаною втекли.

— Зловлю! Зловлю! Всиплю обом за цей вчинок! Пам'ятатиме мене довго. — Лютував, кружляючи по кімнаті, де біля канапи лежали безладно розкидані різні жіночі речі.

— Аж тепер ти згадала про Полтаву, мазепинська проститутка! Аж тепер згадала про свого гайдамаку, українська параша! — вигукував диким голосом.

Наливаючи в склянку коньяку, побачив, як тряслась його рука: жовтуватий напій заливав скатертину. Кинувся геть з дому.

На третій день у Київ вступили німці.

Київ, хоч і не був збомбардований, але корчився в судорогах, у ранах. Всюди відчувався відступ. Віяло пусткою.

В садках, у парках, у скверах не чути дзвінкого дитячого сміху, ні голосу матерів; ніде не видно чоловіків. Нема поспіху життя і галасу на базарах, метушні в крамницях і на хідниках. Лише інколи пройде киянин чи заблукає з села колгоспник довідатися про родичів. Стоять крамниці з розбитими вікнами. Сумують приречені на голод кияни. Дніпро котить води, каламутні від потоплених барж з харчами.

Часом течія несе трупи.

Градом-Киевом повзе голод: Голод! Голод! Голод! Хліба!

Кияни, втікайте в села! — В хатах, на вулицях, на бульварах, на берегах Дніпра панує божевільне збентеження.

Голод і страх — найновіші господарі міста.

Вони переховувались у Києві, в далеких материних родичів. Оксана, переживши трагедію, стала поступово відужувати. Але приспані чесноти, прокинувшись у вражливій душі, з кожним днем настійливіше змушували її до переоцінки колишніх ідеалів та стремлінь, і згадки про незгоди з Тарасом знов і знов будили сумління. Раз-по-раз зринала думка про нього. Оксана часто опускала руки, замислювалася, стояла нерухомо. Тоді підходила мати, клала долоню на плече, питала: «Про що ти думаєш, доню?» — а не почувши відповіді, радила звернутись до лікаря. На-

решті, Оксана сказала відверто: »Мамо, мені лікар не допоможе. Мене вилікує лише Тарасове слово, його думка«.

Бачила мати — дочка згасає, як зірвана квітка. А як вилікувати, що порадити? Бідна дитина!

З вікна видно Оксані, як вулицею котилися моторизовані німецькі дивізії. Грізна й ворожа синьозелена маса.

Стискалося серце. Линула думками до Тараса:

»Мій любий юнокрилий орле! Невже я більше тебе не побачу? Якби ти був живий, я пішла б до тебе крізь пожежі, крізь навалу танків, крізь рев гармат. Я розказала б тобі про трагедію моєї родини... моєї рідної... Про мою тугу. Може б ти довго вагався, але я впала б на коліна й благала тебе простити сліпу, несвідому мою провинку«.

»Соколе мій крилатий, лицарю любий! Тобі не так важко було б умирати, якби знав, що твоя наречена зрозуміла і прийняла твої думки, твою ідею — і тільки для того хоче жити«.

»Любий, найдорожчий товаришу! Я обіцяю і в дні смутку, і в дні радості жити думкою про тебе!«

Вона падала на ліжко і довго ридала.

Дні приходили й минали сумні, заплакані, голодні.

Несподівано для киян у місті прогуркотів мінний вибух, потім другий... третій... Високе блакитне небо стало чорним від диму. На Хрещатику, в самому серці столиці, почали зриватися будинки. Від вибухів здригався Київ, з чорними стовпами диму й вогню летіли вгору каміння, цегла, цемент, земля й залізо.

Оксана, розгублена й злякана, вискочила з помешкання. В задушливому диму біжить в напрямку Басарабського базару — швидше б вибратися за місто! Та, не пробігши й двох сот метрів, дівчина спіткнулася на звалищі і впала. Смолистий дим шугає з палаючого дому. Крайком спідниці Оксана затуляє носа, зривається на ноги і біжить далі. Аби не поранитися, аби не заблудити! По обох боках вулиці — суцільне море вогню. Здається: будинки втопились у вогняних каналах. Котяться сльози: дим виїдає очі. Чує тупіт і придушені крики, людей не бачить... »Не я одна вириваюся з пекла«, майнула думка. Спереду перетяв вулицю вогонь, горіла велика споруда — універмаг. Оксана намагається пробігти крізь вогняну хвилю, бо повороту нема. Вже проскочила! Гаряче повітря обпекло обличчя, тліють крайки одєжі... але вона біжить... біжить... Яка

довга вулиця! Перехрестя... Басарабка... Димова завіса починає прояснюватися. Хочеться пити. Хоч би краплину води!

»Боже, дай сили дійти до того будинку... напитися...«
В грудях прикрі поштовхи серця, очі розширені, лице бліде. Ноги підкосились і дівчина впала.

Над містом на десятки кілометрів повис чорний дим.

Другого дня Оксана повернулася додому. Вийшовши з Васильківської вулиці на Хрещатик, побачила картину жахливого спустошення. Центр Києва лежав у руїнах. По обох боках Хрещатика бовваніли чорні обсмалені стіни, стирчали залізні ребра споруд. На хідниках: цегла, залізо, тинк. Руїни ще курилися.

Красень Хрещатик — суцільне пожарище, макабричне видовище руїн.

Якимсь чудом будинок, де жили Оксана з матір'ю зберігся, лише стіни полупилися та вікна повибивані.

Оксана входить крадькома. На столі примус, коло нього каструля і три картоплини.

— «Як я їсти хочу! А мама ще не прийшла з села», — з розпачем шепоче дівчина.

— Як би мені тепер смакував шматочок сухого хліба. З'їла б, справді, з вовчим апетитом.

Склеплює повіки й бачить затоплені на Дніпрі баржі, чує голос знайомого диспетчера Київської пристані: «Десятки тисяч тон борошна большевики затопили в Дніпрі. Вистачило б не лише киянам, а й іншим голодним містам».

Розпалює примус, чистить картоплю і починає варити. Доки закипить, вона прибере кімнати, позбирає скло, втрє пилюку.

Надвечір повернулася мати, втомлена, з кривавими пухирями на ногах. Пасма сивого волосся вибивалось з-під хустки. Зняла наплечника, стогнучи, сіла на стілець.

— Стомилася, мамо, важко було йти? А тут що було! Бачили руїни? Скільки людей загинуло під ними... — Помовчавши, запитала:

— Щонебудь виміняли?

— Називай мене на ти, як раніше. Так краще, Оксано, тепліше. Принесла шматок сала та кілограмів з десяти борошна. Селяни не хочуть вимінювати, вичікують, а по селах сила-силенна киян. Тяжко нам буде жити.

— Не турбуйся, мамо, я поступлю на працю, якимось буде. — Щиро розраджувала Оксана, почувуючи до матері приплив незвичайної любови й поваги. — Ти ж голодна, мамусю. Я зварила суп, може несмачний — без жиру.

Їли суп без приправи і без скалки товщу.

Находила ніч, але Київ не світив вогнів.

9

... Ідуть колони за колонами, сірі, похилі, безнадійні. Від десяти тисяч ніг Клепачівський шлях куриться хмарами пилюки. Висока темна заслона затягла небо глибоко й широко, аж за виднокрай. Попелястий порох осідає густою сіткою на плечі, обличчя, уніформи.

А вони йдуть без кінця, без краю... Брудні, обідрані, голодні. Напружують останні сили, спираються на плечі друзів, опираються на паліччя, — ідуть на захід, до Райху

і заповняють колючі заграбовані табори військово-полонених.

Ішли. Не йшли, а лізли, повзли і на шляху випивали багна, калюжі, а бурякові поля чорніли після них, як після черви.

Їх били гумами й палицями. А вони тяглися й тяглися із сльозами, прокльонами, з благанням.

— Коли ж кінець? За що?

— Не вернемося, ні, не вернемося, Тарасе. Це звірі, а не люди. — Ледве чути сухі слова. — Звірі. Це звірі!

Тарас бачить, що у дядька Юхима очі пожовклі, уста сині, стиснуті, як у мерця.

— Вже недалеко, кріпиться, дядьку Юхиме... Вже село, може відпочити дадуть. Беріться за мене.

Юхим береться рукою за широкі Тарасові плечі.

Кру-кру-кру...

Тарас щораз частіше й частіше обтирає піт з обличчя і тяжко дихає. »Коли б швидше до села...« Дивиться червоними безсонними очима, бачить трофеї. Не так давно тут шугали літаки, повзли танки, гармати підіймали грізно направлені на захід жерла, витягали шії чуйні зенітки... А сьогодні спустошення... тільки колонами тягнуться раби...

»Де ж наші Хмельницькі, Мазепи, Петлюри?! Ятрить думка Тарасову душу.

На телефонних дротах висять роздерті гімнастерки, зіпсовані протигази, шматки похідних санітарних сумок. Стирчать розчахнуті стовпи, зяють чорні вирви. Тягнуться зміями в невидиму далечінь шанці та протипанцерні рови.

Якось кумедно розкидані артилерійські передки, між ними в безладді гармати, вони мов пси, що зібралися вити, підняли вгору голови й так заклакли. Чорніють у промінні сонця занурені носами в землю, з розвернутими жерлами, важкі танки. Верхи їхні подзьобані, в струпах, наче хворіли віспою.

Сумно й дивно виглядає поміж панцерними потворами чорний димар. Він як схимник у пустелі.

»Сумна й дивна історія! Чорний димар, руїни, страшні згарища — в країні яблук, пшениці і синього неба. Хто винен? Хто зробив ці згарища?«

Знову городами... Рів... дерева... Продерлися. Десь перескакують тин, перебігають вулицю. Тарас зупиняється, конструктор падає на траву.

— Ні, вставайте... вставайте... ще не втекли... ще небезпека.

Конструктор встає. Біжать. Тепер постріли рідкі, десь здалеку. Трохи притишили біг. Через луг — до лісу! Один за одним шугнули між дерева.

Конструктор кинувся між густі кущі, впав на траву. За ним Тарас. Не було вже ні пострілів, ні німців. Не існувало нічого на всьому світі, крім питання: чи це глухе бухкання тяжкого молота в грудях, що розпирає ребра й давить за горло, стишиться — чи розірве грудну клітку?

І ще тремтіння всього тіла, кожного м'язу! Ніяким зусиллям волі його не спинити.

Як довго лежали без руху, без думок? — Хвилину? Годину? Нарешті відчули спрагу. Замість бухкання серця й тремтіння — безсилля, втома... Але є ще сили знайти поблизу струмок, напиться, хлюпнути в обличчя життєдайної вологи.

Тіло відживало. Тарас перший відчув голод: »Ссе під ложечкою, хоч би шкуринку в рот укинути«. Обох хилило до сну, та голод не давав заснути. На щастя, вже насувався вечір, смеркало.

Вони обережно пробралися чагарниками та городами до Тарасових родичів.

* * *

Прокинулися рано на сіні в замаскованому кутку клуні.

— Отже, живемо, конструкторе! А що далі?

Конструктор не відповідає. Уважно придивлявся до Тараса: схудлий, аж чорний, запалі очі, губи потріскані, але масивне підборіддя, виразно окреслений профіль. »Мабуть, витривала, вольова людина«, подумав.

— То що будемо далі робити? — повторив Тарас.

— О, тепер ми »как вольние птци«, — спробував пожартувати конструктор.

— Вільні птахи, — мимохіть перекладаючи, промовив Тарас.

— Не легковажте, яка гарантія, що німці знову не схоплять нас, їм потрібна робоча сила.

— Хай спробують... Хоч і таке може статися.

— Отож. Треба шукати порятунку. Я думаю, насампе-

ред розпитаємо, що діється в Клепачах. Якщо спокійно, може де роботу знайдемо. Якась гарантія буде...

— Я не думаю залишатися тут. Якщо німці вигнали з Одеси комуністів, піду додому.

— Ризиковно. Німці піймають і заберуть до табору полонених, або розстріляють як советського шпигуна.

— Все може трапитися.

— Шукаймо способу... нехай не трапляється нічого злого. А спочатку, будьмо знайомі. Мое прізвище Нечай, ім'я знаєте, Тарас. Лейтенант авіації.

— Мое — Зубенко, кавалерист, хорунжий царської армії.

— Добре, дуже добре, що ви військовик. Скажіть, будь ласка, ви родину маєте?

Зубенко витяг стеблину сіна й почав жувати. Роздумував. У 1929 році під час процесу Спілки Визволення України його засудили на десять років таборів із суворою ізоляцією. Після висилки агенти НКВД прийшли арештувати й дружину з донечкою. В той страшний момент арешту дружина, як Петро від Христа, відреклася від чоловіка. Коли відбув кару і повернувся додому, побачив, що залишатися в селі не можна: дружина вийшла заміж. Тоді Зубенко поїхав за сотні кілометрів від рідного села в Одесу. З того часу він де-юре був одружений, а фактично не мав нікого. Коли його питали про родину, часто говорив, що має, а інколи лише зідхав і тим збував цікавих. Сьогодні сказав, що не має.

— То бачу, ми обидва самітні, — заключив Тарас. — У полоні в коротких розмовах ми виявили один одному свої погляди. Бачу, що ви свідомий українець, мені боїтися вас нічого. Скажу трохи про себе. Увесь час я мріяв служити Україні; про долю українського народу вперше почув від батька, потім від дядьків, ще більше довідався з Шевченкового «Кобзаря». А потім від самого життя. Скажу коротко: ми могли б працювати разом на користь України... Розвідаємо ситуацію, знайдемо якісь можливості.

— Спершу треба розвідати. Коли буде щось можливе, дам свою згоду.

Конструктор лежав під гіллястою грушею і міркував, що робити далі. »Не буде ж Тарасова родичка даремно харчувати. Якщо радо прийняла, передягла, нагодувала,

на ніч постіль чисту послала, то знай міру: подякуй і шукай іншого місця. Ось прийде Тарас, принесе якісь новини. Пішов розпитати, рознюхати, що діється в містечку й за межами Клепачівського району. Мені ще боязко показуватися на люди, а Тарасові можна: в цьому районі живе його дід і багато родичів. Хоч далекі родичі, а все ж таки родичі, від лиха захистять».

»Якби знати, що Одеса звільнена, махнув би додому! Напевно, завод ще не працює, але в Одесі роботу можна буде знайти...«

Загавкав собака. Конструктор підвівся і побачив Тараса на подвір'ї.

— Про що довідалися?

— Багато новин, — сідаючи на зелений спориш говорить Тарас, — в Одесі ще червоні.

— Погано.

— Фронт посувається на схід.

— Добре.

— Що діється у звільненому Києві чи інших містах, клепагани не знають. У Клепачах атмосфера спокійна, все урухомлюється, вже створена міська управа, працює медпункт. Поліція укомплектовується. Голова управи запропонував мені посаду начальника поліції. Я дав згоду, подав заяву. Завтра приступаю до праці. — Тарас перевів дух, мовчки дивився на конструктора, вичікуючи, як той zareагує.

Конструктор, теж, мовчав, ждучи дальшої розповіді.

Тарас своєю кількахвилинною мовчанкою дав час конструкторові розібратися в ситуації. Нарешті, знову озвався:

— Бачите, пане Зубенко, »щось можливе« вже є. Я завтра почну укомплектовувати поліцію, але поліцію свою, українську, щоб вона служила своєму народові, а не чужинцям. Ви українець, та ще й військовик, вам також як і мені, ця праця не була б чужа. Хочете допомогти? Хочете бути моїм заступником?

— Вашим заступником...?

— Так. Заступником начальника поліції.

— Трохи несподівано.

— Будь ласка, згоджуйтеся, вам все одно нема куди поспішати, Одеса в руках червоних.

— Я ніколи про таке не думав... Але ваш плян мені подобається.
Це відвага.

Зубенко помовчав.

— Правду кажучи, я боюсь. Адже я був уже десять років на Соловках. Але мене радує те, що серед молоді є одиниці, які хочуть служити своєму народові. Бо коли вояки Центральної Ради і Директорії спливали кров'ю, я сидів дома й насолоджувався життям. А коли приєднався, було вже запізно. Аж на Соловках я зрозумів свою помилку. Нещасна та людина, що боїться вмирати за батьківщину. — Сказав Зубенко і в його сіро-сталевих очах заясніли іскорки. — Куй залізо, доки гаряче, куй гуртом, як у Шевченка. »Громадою обух сталить!«. Усим народом українським!

Він замовк, зважуючи пропозицію востаннє:

— Згоджуєтеся?

— Даю згоду. А я думав, що народжені під Советами — пропащі люди для України.

— Так не думайте!

— Можливо... спробувавши мачушиного хліба й ласки, дечому навчилися. Подивіться на москалів: вони розумніші від нас. Розпалася Російська імперія, так вони створили ССРСР, зуміли таки в революційному хаосі свою імперію зберегти.

— Добродію Зубенко, так легко словами не розкидайтеся. Причина не в тому, як ви сказали: український хлібороб не дурніший від російського мужика. В школі червоних старшин я багато читав художньої літератури, мемуарів про російську революцію та про революційні потрясення в інших державах. Ми в школі вивчали думки й дії державних геніїв та найталановитіших світових полководців. В гуртках читали доповіді на різні теми. В голові трохи маю воєнного й політичного багажу. Зумів усе розшифрувати по своєму, не на советський лад. Чому ми не маємо своєї держави? Питання надзвичайно складне, правдиву об'єктивну відповідь можуть дати лише історики. Я не обізнаний з українською літературою закордоном, та думаю, що наша боротьба з большевиками в 1917 і 1920 роках ще не висвітлена і не досліджена.

— А все таки, я хочу порушити болючий факт. Те діялося в нашому селі. Син порядних чесних батьків виступив із зброєю проти Центральної Ради.

— Таких прикладів можна навести багато. Такі явища властиві не лише нам, бездержавним українцям, а кожному державному народові, де вирувала громадянська війна. Мій батько й мої дядьки були петлюрівцями, а дід стояв за повернення старих порядків, тобто, за Росію, бо боявся, що при Українській Народній Республіці відберуть без викупу придбану потом і мозолями його землю. На прикладі мого діда й вашого сусіда бачимо, як тоді соціальні інтереси й розрахунки гальмували справу національного визволення. У нас тільки петлюрівці боролися за національну революцію. А маса була збаламучена советською пропагандою. Та найбільше лихо було в тім, що на українські землі сунули советські дивізії, бо Совдепи без українського хліба й вугілля не могли існувати.

— Признатися по щирості, я тоді, теж, був малоросом. Свої інтереси ставив вище держави.

— Тепер інакше буде, малороси вимерли.

— Сумніваюся, лейтенанте. Знову знайдуться такі, що триматимуться жінчиної спідниці. Знову наплодяться різних барв паперові вожді й отамани і жертвимуть один одного. По-моєму, треба спочатку створити українську державу, а потім уже сперечатися, якою їй бути — чи гетьманська влада, чи народня, чи ще якась.

— Ви слушно говорите.

— Я думаю, що народ сам скаже, якої влади бажає, і та влада, яку вибере народ, буде найкраща. Не партія вибиратиме владу, а народ. Січовики на Великій раді обирали отамана. Отож, вибори нам не чужі.

— Я стовідсотково за вашу владу.

Вони потиснули руки.

10

Тарас Нечай в поліційній уніформі сидів за столом, накритим сірим папером. Напроти нього сиділа тендітна ніжна дівчина: чорне волосся, горбатий носик, карі очі. Ті очі горять нервовим блиском з-під тоненьких чорних, як смола брів.

— Кажете, що ви не жидівка?

70

— Нет.
— Чим ви доведете?
— Мой папа бил священником, а священником єврей не мог битъ.

— А мати релігійна?

— Да.

— А ви?

— Тоже.

— Ви молитесь Богу?

— Да.

— Назвіть молитви.

Дівчина мовчить.

— Прокажіть молитву »Отче наш«.

— Етой молитви мене не учили.

— Прокажіть яку знаєте.

Дівчина знову мовчить, в неї тремтять руки.

Нечай виймає з шухляди образ Божої Матері.

— Назвіть цю ікону.

— Я забила.

— Из скількох осіб складається ваша родина?

— С трьох: папи, мамі і мене.

— Якої національності ваша мати?

— Она тоже українка.

— Якою мовою розмовляє ваша родина?

— Українскої.

— А чому ви не розмовляєте українською мовою?

— Я... папа... папа...

— Що папа?

— Я учілась в руской школе. Жіла всьо время в Києве у папіного брата. Только на канікули пріезжала к маме і пале.

— Де ваші батьки живуть?

— Здесь. В Клепачах.

— На якій вулиці?

— Оні сегодняя на етой улице не живут.

— А де?

— Не знаю.

— Кого ви знаєте в Клепачах?

— Папіного соседа Алексея і его жену Марію.

— Гаразд. Я покличу сюди Олексія і Марію, щоб по-свідчили що ви не жидівка.

Дівчина заскочена такими словами відрухово здригнулася, руки знову почали тремтіти.

— Назвіть ваше прізвище.

— Рубінштейн.

Нечай взяв слухавку:

— Хто слухає? Микола Олексійович? Миколо Олексійовичу, на днях в розмові з вами я порушив питання про жидів. Якщо ви... Миколо Олексійовичу!.. Миколо Олексійовичу!.. Ви слухаєте?...

Поклав слухавку, боїться боягуз», думає Тарас. Глянув на дівчину, що непорушно дивилася на нього. В закам'янілому погляді скляних очей, недавно таких гарних, стояв страх.

Нечай перебуває в стані внутрішньої боротьби. »Що з нею робити«», вагається. На терезах обережність і серце. Ще хвилина думання і вирішиться доля дівчини: або гестапівці її розстріляють, або Нечай її врятує.

Він бере аркуш паперу й пише:

»Видана грузинці Алі Сагірашвілі, що її батьки під час бомбардування вбиті. Прохаю українські установи й організації заопікуватися сиротою.

Начполіції Клепачівського району

5. 12. 1941.

Т. Нечай«.

— Я написав вам довідку. З сьогоднішнього дня ви грузинка Ала Сагірашвілі.

— Спасібо.

— Ви читаєте по-українському?

— Немного.

— Зрозумієте, що написано в довідці?

— Да.

Нечай дає дівчині ще інший папірець:

— Це молитва »Отче наш«. Вивчіть її напам'ять.

— Виучу.

— Бо не виключена можливість, що ще прийдеться вам десь говорити про свою національність. Тоді покажете »Отче наш«.

— Хорошо.

— Пам'ятайте, грузини православні.

— Буду помніть.

— І не говоріть дурниць, що ваш батько був священиком.

— Не буду.

Нечай повів дівчину до чергового і наказав відпустити, бо при допиті виявилось, що вона грузинка.

Повернувшись до кабінету, хорунжий Нечай думає про жидів. Спасати треба, це обов'язок кожної людини. Але коли б довідками не накликати лиха. Із Зубенком треба ще раз на цю тему поговорити. Добре, що він не виявився боягузом, як голова управи Руденко.

Міркування хорунжого порушив поліцай. Прийшов скаржитися, що в нього хтось украв хліб.

— Маєте підозру на когось?

— Ні.

— Гаразд. Перед обідом скличу збірку, виясню.

Поліцай вийшов.

»Виявляється є такі поліцаї, що їм тут не місце«, стурбувався Нечай.

На збірці хорунжий присоромив поліцаїв і сказав:

— Даю десять хвилин на виявлення злодія, якщо злодія не знайдете, покараю всіх.

Поліціанти обмірковували, сперечалися, один, навіть, подав думку: »Нехай хтось візьме кару на себе, а ми за це його компенсуємо тютюном і самогоном«. Але ніхто на таку пропозицію не згодився, не згодився брати ганьби на себе.

Хоч поліціанти й виявляли компетентність і здібність в розшуках, але злодія не виявили. А сам злодій не признався.

Сказавши кухареві, що обідатимуть на годину пізніше, бунчужний Зубенко повів поліцаїв на вигін.

— Звертаюся до злодія — признайся! Кара буде невелика, одна доба арешту, — говорив бунчужний до поліціантів.

Поліцаї мовчали.

— Смирно! Кругом!.. Лягай!... Встати!... Лягай!.. Встати!..

Бігом! Марш, марш! Марш, марш!.. Марш, марш!.. Марш, марш! Повернись! Марш, марш! Марш, марш! Марш, марш!

По обличчях поліцаїв котиться піт, прилипають до тіл мокрі сорочки.

— Спочинь! Признаєтесь, хто вкрав хліб?

Поліцаї важко дихали. Злодій не виявлявся.

— Смирно! Марш, марш! Марш, марш! Лягай! Встати! Лягай! Встати! Лягай! Встати! Присісти! Простягти вперед руки! Кроком руш! Скоріше! Скоріше! Лягай! Встати! Присісти! Стрибай! Стрибай! Скоріше! Скоріше! Вернигоро, не падати! Встати! Повернись! Марш, марш! Марш, марш! Марш, марш!

Після кари бунчужний втомлених і спітнілих поліцаїв привів на подвір'я. Попередивши, що за найменшу провину хорунжий буде суворо карати, відпустив.

Крадіжка й кара зіпсували хорунжому настрої. Обід йому не смакував. Він відсунув миску з пригорілою пшоняною кашею набік і йде в свій кабінет. Стає шкода поліцаїв, лає себе, таврує за те, що дав наказ карати. »Так, сталася крадіжка. Але ж не з розкошів, не з жиру поліцаїв пішов на такий ганебний вчинок. Напевне, в нього голодні діти, голодна мати й дружина...«

Думки клубочаться, нуртують.

»Хто створив умови для такого ганебного вчинку? Хто? Хто винен?« Хорунжий винуватить самого себе, що не налагодив кращого харчування. »А може треба далі сягнути думкою? Шукати злодія не в поліції?! Чи не сидить злодій в Росії і в Німеччині?! Так. Є лише одна відповідь. Злодій — у Москві і в Берліні.«

— Україно, яка ти невільниця! Твою пшеницю і худобу російський загарбник вивіз в Росію, а чого не встиг вивезти, попалив і потопив у ріках... Новий загарбник — гестапівець твоїх дочок і синів погнав у німецький ясир...

»Треба щось діяти... Поговорити з головою управи Руденком і всякими хитроццями й махінаціями створити кращі харчові умови. І то не лише для поліцаїв, чи службовців, а й для населення.«

11

Бунчужний прийшов до начальника в кабінет пригнічений, зденерований. Довідався, що в місті гестапівці розстріляли вчора двох селян. Хорунжий, почувши таку страшну новину, нахмурих брови й мовчки закрокував по кімнаті.

— Ваша віра в німецьку справедливість була завчасна,
— порушив мовчанку помічник.

— Ще не відомо. Я говорив із старшиною штабу Вермахту, він каже, що Німеччина має прихильно ставитися до державницьких аспірацій українців, тобто, зробити їх союзниками у війні проти ССРСР. За цю концепцію багато німецьких старшин. Інший старшина головного командування німецької армії сказав, що Розенберг — уповноважений у політичних справах для східних районів ССРСР, розробив плян. У пляні зазначено, що політичною метою війни Німеччини з ССРСР — розчленувати Російську комуністичну імперію, тобто; створити самостійну Україну, федеративний Кавказ, Велику Фінляндію, федерацію Прибалтики та Білорусію. Такі погляди має не тільки знавець комуністичної Росії Розенберг, а також, інші советознавці, що займають високі посади у війську і в партії.

— Якщо так, чому ж гестапівці арештували тимчасовий уряд, що був створений у Львові? Чому арештували провідника Організації Українських Націоналістів Степана Бандеру й арештовують членів ОУН?

— Таке свавілля гестапівців розколює й мою віру в німецьку справедливість. Однак, думаю, що це зловживання влади на місцях. Аджеж на проголошенні Самостійної України були, кажуть, і німецькі старшини. Значить, те проголошення було узгіднене з німецькою військовою владою, яка була в той час у Львові. Нема сумніву, що всякі арешти — то гестапівське свавілля.

— А чому, — продовжував помічник, — Вермахт зняв з українського фронту і відправив у Німеччину українські військові групи «Південь» і «Північ»? Ви говорите, що гестапівці зловживають владою, а тут діяв Вермахт, не гестапівці.

— Бо старшини й стрільці по селах, через які проходили, занадто відверто пропагували самостійну Україну.

— З цього бачимо, що Вермахт теж проти самостійної України. Яких ще вам треба аргументів, щоб довести, що політичний провід Німеччини і верхівка Вермахту — проти нас.

— Виходить, що так... Але я ще не розчарувався, ще віру в наші перспективи боротьби за самостійну Україну. З одержаного вчора листа я знаю, що командири військових груп (тепер із них створено український курінь) подали

до головного командування німецької армії меморандум з багатьма точками: Поновити скасоване проголошення самостійної України, звільнити арештований провід ОУН і Степана Бандеру, звільнити арештований тимчасовий уряд з прем'єром Ярославом Стецьком, звільнити з тюрем родичів вояків куреня, вишкіл і команду куреня провадити українською мовою. А головне! — Старшини і стрільці куреня вже склали присягу на вірність Україні, а тому не можуть присягати іншій державі! Останній пункт яскраво промовляє за незалежну Україну. Читаючи такий меморандум, хто не повірить в самостійну Україну?!

— А я слухаю і роблю висновки, що німці пішли на придушення державно-національного руху в Україні.

— Я з вами, пане Зубенко, не згоджуюся. Якщо б німці не думали створити самостійної України, Берлін не послав би представників головного командування армії до Українського Куреня в справі меморандуму, — категорично сказав Нечай. — Іншими словами, Берлін не панькався б з Українським Куренем, а зліквідував би його.

— Так німці й зроблять. Розстріляють Український Курінь або арештують старшин, як арештували провід ОУН та тимчасовий уряд. І пришлють до Українського Куреня німецьких старшин. І тим закінчиться славна сторінка Українського Куреня.

Тарас розпалився, його обурювала така зневіра бунчужного:

— Пане Зубенко, на цю тему більш не говоримо. Наші погляди розходяться!

Зубенко спокійно перейшов на іншу тему:

— Якщо хочете, пане хорунжий, переповім вам цікаву розповідь очевидця, котрий був на здвизі волиняків у серпні місяці.

— Будь ласка, радо послухаю. — Нечай закурив і приготувався слухати.

— Оповідач — колишній підстаршина советського авіоінженерного куреня, будував на Волині аеродроми. «Мій господар», — розповідав він, — «узав і мене на здвиг у Рівне. То був спонтанний здвиг. Увесь народ Волині на возах, на конях, на велосипедах і пішки поспішав до Рівного. Я пережив хвилюючий момент, чув, як вітали діди, дядьки, молодь: Слава Україні! Ті слова дзвеніли в моєму

серці, я від радості й хвилювання плакав. Сотні тисяч народу, тисячі наших прапорів, тисячі транспарентів: »Вимагаємо випущення Степана Бандери на волю!«, »Хай живе Організація Українських Націоналістів!«, »Хай живе Український Тимчасовий Уряд!«, »Хай живе Самостійна Незалежна Україна!«

Невже це дійсність? Невже Україна воскресає? Відчув неспокій, як побачив, що німці поспішали фотографувати похід. А народ валом валив. Я, теж, влився в похід. Хоч і був між святково зодягненим людом обідраний, проте, так трепетно билося моє серце, капали такі радісні сльози, і так щасливо почував я себе в гурті цих незнайомих і разом рідних людей, бо мене, »советчика« — еднала з ними одна мета — Україна!« ...

— Хотів би я пережити такі щасливі хвилини, — говорив замислено хорунжий.

— Але тепер і волиняки насторожилися: передбачають зміни у німецькій політиці.

Десь далеко кувала зозуля, коротко, уривчасто.

Тарас цієї ночі не спав. Чи можна спокійно заснути, коли живеш в неспокійні дні? Німці на українських землях почали застосовувати большевицьку методу: Кожного службовця, що не виконав своєчасно наказу, трактують за советського шпигуна, за саботажника або за українського націоналіста. А з селянами поводяться, як з худобою. Позавчора в місті гестапівці розстріляли п'ять громадян за одного вбитого німця. Можливо, то була большевицька провокація з метою викликати терор в їхньому повіті.

Чутки про розстріл невинних людей доходили до нього з усіх кінців України. Але в його повіті до цього часу розстрілів не було. »Докотилося лихо й до нас«, зідхає Тарас.

Завтра знову непримний день: повідомив селянин, що на звалищі в старому жидівському домі лежить мертвий Гершко, а дочка його замкнулася в кімнаті. Поліціанти труп закопали, вже смердів, до дочки не добилися. Дубові двері й залізні ґрати у вікні. В двері гатили прикладами, не подалися. Поліцей говорив, що дочка жива, крізь ґрати бачив, стояла в кутку. »Треба завтра послати більше хлопців, нехай висадять двері. Треба...«

Втомлені нерви слабнуть, заплющуються очі, і Нечай засинає переривистим неспокійним сном.

13

Сьогодні поліцай Опара мало не спізнився на службу. Всі поліцаї вже стояли шеренгою, і він швиденько всунувся.

— Козак Опара, чому не голений?

— Не встиг.

— Ти ж наказ читав разом зі мною. Хорунжий ще так-сяк, дивиться крізь пальці, а помічник Зубенко, знаєш, карає.

— Може, на моє щастя, сьогодні рапорт прийматиме хорунжий.

— Дай Боже. Струнко! Розрахуйся по порядку номерів!

— Перший! Другий! Третій! — Опара проказав: Двадцятий!

— Пане бунчужний! — рапортує Скубій. — На огляді двадцять поліціантів! Хворих немає!

Зубенко потиснув Скубієві руку й пройшовся вздовж шеренги.

— Козак Опара, чому не голений?

— Пізно встав, не встиг, пане бунчужний.

— Доба арешту. Розійдись!

* * *

Ланковий Скубій до жидівського дому послав трьох поліціантів, наказав висадити двері й мешканців кімнати привести в поліцію. Десятьох послав на села, трьох на цукроварню, а козака Опару посадив до каземату. Останні три поліцаї, чекаючи розпоряджень, сиділи в почекальні.

— Напевне, сьогодні Крамаренко буде сухим, — ні до кого не звертаючись, говорить поліцай з білою нашивкою на рукаві.

— Не турбуйся за мене. Пив і питиму. — Крамаренко повернув до свого противника руде з червоним носом обличчя.

— Ти ж поліцай! А поліцай повинен служити своєму народові.

— Крамаренко не такий дурень, як ти. Насамперед треба думати про шлунок, а наситившись та утопивши первачком спрагу, можна думати і про свій народ.

Я скажу, хлопці, що найкраще живуть шофера. І відповідальності не несуть, і кожного дня калим. Мій приятель шоферує в німців. Одержує добрий приділ, і кожного дня додому приносить грошенята або продукти. Ще темно, а вже на дорогах пасажири чекають шоферів, бо єдиний пересувний засіб — автомашини.

Хорунжий давав ланковому Скубієві розпорядження, коли поліцаї привели жінку, вона тримала на руках немовля.

— Пане хорунжий, жидівку привели! — Рапортує старший поліцай.

— Заведіть до мого кабінету.

Увійшовши до кабінету і глянувши на жінку, Нечай сказав їй сісти. Жінка сіла. На її блідому обличчі виділялися пухлі губи й глибокі чорні очі.

— Ваше прізвище?

— Хвостенко.

— Кажіть правду.

— Я кажу правду.

— Якої ви національності?

— Я... я жидівка, але мій чоловік українець.

У хорунжого під оком здригнув нерв.

— Відпустіть, відпустіть... я хочу жити, — тихим голосом благає жінка. Її губи ледве рухаються, видно по ній, що багато днів не їла.

— Відпустіть... ви такий добрий... чи я винна, що жидівка, відпустіть... я хочу жити. — Мерхлими очима дивиться на хорунжого.

Він мовчить.

— Помиліуйте... не віддайте німцям, вони мене розстріляють. Не віддавайте, немовля ж у мене... немовля гріх розстрілювати... — Плаче, сльози повисають на чорних віях і скапують на немовляткове личко.

Хорунжий ледве витримує удаваний спокій.

— Відпустіть... я заплачу... золотим перснем. — Вона помалу встала, поклала немовля на підлогу, довгими пальцями стала просувати в поясі спідниці й витягла маленький жіночий перстень.

Хорунжому моторошно.

— Натє. — Поклала перстень на стіл.

— Я не енкаведист і не гестапівець. Візьміть перстень назад.

Де і яку посаду мав ваш чоловік?

— Рахівником у Клепачах. Його знають усі клепачани...

— Вона нахилилася, підняла дитину.

— Ім'я вашого чоловіка?

— Данило.

— Якщо кажете правду, відпущу.

— Відпустіть... за своє життя я нікому не зробила зла...

Хорунжий покликав чергового.

— Слухаю!

— Візьміть цю жінку під арешт. Завтра відправте до гестапо. І пришліть до мене поліція Мельниченка.

У жидівки затіпалося тіло.

— Відпустіть... не дайте німцям... Вони розстріляють. Дитя гріх розстрілювати... — Хорунжий чує вже за дверима тихе монотонне благання.

— О, проклятий час! — Охопив голову руками.

У кутку, попавши в павукове павутиння, побивалася муха.

— Козак Мельниченко прибув!

— Сідайте. Панє Мельниченко, ви знаєте рахівника Данила Хвостенка?

— Знаю, порядна людина. В райспоживспілці працював рахівником.

— А якої національності його дружина?

— Жидівка.

— А про неї що ви скажете?

— Теж, хороша людина. Я декілька разів був у них у хаті.

Хороші люди.

— Слухайте, Мельниченко, в казематі сидить під арештом та жінка, про яку я щойно питаю. Її треба врятувати. Завтра спеціально для цього буде чергувати мій помічник Зубенко. Все, що він скаже, ви повинні виконати. Про наказ козаки не повинні знати. Ви Борща знаєте? У нього я живу.

— Знаю.

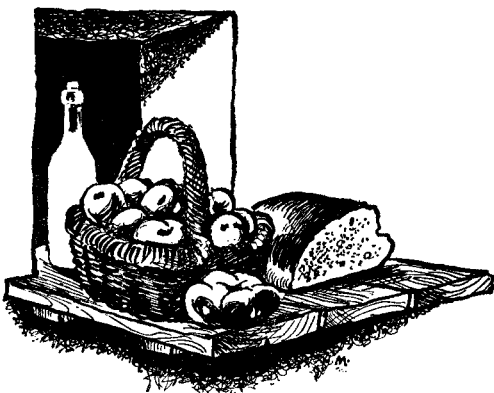
— Я напишу до його дружини папірець. Одержите від неї хліб і помідори. І пляшку молока для немовляти, бо вона з дитиною арештована. Харчі передасте в віконце, щоб ніхто не бачив. Все.

— Ваше доручення виконую.

Хорунжий встав і потиснув Мельниченкові руку.

* * *

Бунчужний Зубенко, відправивши поліцейя Мельниченка з жидівкою, хвилювався. »Спасати жидів — подвиг і

відвага. Але хорунжий дуже ризикує тим. Чи за такий подвиг і відвагу кінець-кінцем не розстріляють німці хорунжого й мене разом з жидами? Хотів би, щоб такі справи, захист жидів, відбувалися без моєї участі».

Далі бунчужний переглядає присланий міською управою список мешканців району для відправки їх у Німеччину на роботу. Над деякими прізвищами хорунжий поставив знак питання. То означало, що громадян під знаком треба попередити, щоб зникли з дому на час відправки транспорту до Німеччини.

Посилаючи перевірених поліцаїв з таким попередженням до громадян, Зубенко зідхав: Ой, буде хорунжий висіти на шибениці за ці діла! І мені прийдеться висіти поруч з ним».

— Пан-нне бун-чужний, ко-о-зак Крамар-ренко прррр... прибув... — Поліцай намагається закінчити речення рапорту, але неповороткий язик ледве рухається.

Бунчужний почав бити долонями поліцая по обличчі.

— Будеш напиватися? Будеш напиватися, паразите!

— Пан-нне... пан-нне... не бийте... не бийте... — хитався на ногах поліцай і благав хрипким голосом.

— Що ви робите? — Крикнув хорунжий, увійшовши.

— Падлюка нализався так, що ледве на ногах стоїть.

— Але це грубо. Козак Крамаренко, ідіть у почекальню.

— Про його п'янство і зловживання по службі мені поліцаї кілька разів доповідали.

— Є приписи закону, і ми повинні їх дотримуватися. Ви ганьбите честь українського старшини. Якщо не дотримуватися приписів і шляхетної поведінки, можна докотитися до фашистської і советської системи.

— До паразитів треба застосовувати грубість, пане хорунжий.

— Доки я буду начальником поліції, прошу не вживати вашого виховного методу.

— Більше не буду вживати, пане хорунжий.

— Що нового? — Нечай поспішив перейти на іншу тему.

— Нічого.

— Я хвилююсь, передчуваю щось недобре. Як почували себе Мельниченко й жидівка?

— Мельниченко був спокійний. Жидівка плакала.

На столах стояли вина з різними етикетками, шумувало в розмальованих німецьких кухлях пиво, а в маленьких кришталевих чарочках золотіли лікери. В залі розгонисто вигравала оркестра, по паркету м'яко шелестіли блискучі на низьких підборах черевики і відбивали фальшивий такт короткохаляві чоботи.

У задусі жіночі витончені тонкошкірі носи ніздрилися і брались потом.

Капітан прусак скинув кітель. Він низький, присадкуватий, у шлейках і, як вагітна жінка, з роздутим животом. Його викликають на «біс». Капітан розказував анекдоти. У чоловіків від реготу трясуться підборіддя, жінки хихотять.

Від громових вибухів сміху і розшалілих танців в залі важко гойдалося повітря, повне диму та випарів людських тіл.

Все тут переплуталося: тіла різного віку й статі, характери, барви уніформи і пишних суконь. Німки, розпалені вином і фокстротом, гаряче дихали, чоловіки завзято палили сигари.

На цей балъ з'їхалися з усього повіту господарі України. То й не диво, що на столах вперемішку з винами красувалися запавні, найкращих ґатунків яблука, груші, виноград, сливи. На тарелях лежали смажені індики, гуси, качки. На великих тацах — запечені свинячі окости, ковбаси та ковбики.

Німцям прислуговували бідно, але чепурно вдягнені українські дівчата.

В Оксани здивовані очі, вона не вірить сама собі. Невже це дійсність?

Герда (вона щойно прибула з Райху) сидить на канані, пихувато відкинувши голову. Кілька льоконів наблизкученої зачіски вже напіврозкрутились і висять над вухом. Герда — блондинка. Біля неї сидить Ріхард, шеф гебітскомісаріяту. Він бавиться краечками широких блакитних штанців, що виглядають з-під Гердиної суконки, і гладить її оголене коліно. Герда на мить розплющує вогнисто-блакитні очі і млосно усміхається.

»Розбещена тварюка« — подумки проказує Оксана й відводить очі від Герди, але скрізь помічає каламутні погляди німців.

Оксана не може такого збагнути. »Так ось бавиться цвіт найвищої німецької раси — гестапо!«

Вона обводить усіх гидливим поглядом і виходить.

Над містом шуміла весна. Хлюпалася в пінистих садках ніч. В небі пливли легенькі чисті хмаринки.

»Така ніч лише для мрійників« ... Оксанині думки летять в минуле, до Тараса. »Тоді, теж, такий вечір був ... Тоді ми освідчились ... і був перший поцілунок ... гарячий, солодкий«.

В уяві знову ті тремтливо-зоряні вечори, зустрічі з Тарасом ... Її власне незбагнене життя ... Тепер Оксана

вільної хвилини мріяла про Тараса, підносила його вроджено шляхетну постать до ідеалу. Інколи, прокинувшись уночі, завжди з думкою про Тараса, вона викреслювала з свого життя страшні події останнього часу, малювала собі картину щасливого родинного життя. Нема суперечок, у всьому згода, у них одна ціль життя і праці. Вона працює в... якійсь такій галузі, де... помагає Тарасові, доповнює його старання, додає йому віри й енергії.

Вони разом приходять додому з роботи... Ні, вона раніш приходить, дбає про порядок і затишок у хаті, зустрічає його усміхнена. Вечеряють, вона кладе йому найсмачніші кусники, найулюбленіші ласощі... »Він напевно захоче немовлятка... Ще не тепер, скажу йому, ще мушу працювати, допомогти тобі закінчити початий труд. А тоді й батьками станемо...«

Від таких фантазій серед ночі Оксані ставало радісно і боязко, і моторошно. Намріявшись досхочу, Оксана засинала.

А дійсність інша. Оксана постояла під деревом на свіжому повітрі й зайшла в будинок. Пройшла коридор, у канцелярії ввімкнула світло і якийсь час стояла, прислухалася.

»Дурна, що пішла! Ні, так треба: не пішла б, то прийшли б по мене«.

Підходить до свого столу, виймає книжку. Щоб заспокоїтись намагається читати. Та за хвилину відкладає книжку набік. Із залі через коридор долітають вигуки, вереск, сміх — все переплутане в ритмах музики.

»Невже можлива на світі така розбещеність? Я з мамою думала про них інакше, адже солдати в них дисципліновані...

Що тепер робить моя мамуня?» Втретє перечитує материного листа:

»Дочко, тяжкий час настав. Невідомо, чи побачу ще тебе, чи ти закриєш мої очі й присиплеш кості сирію землею. Мабуть, умру далеко від тебе і чужі люди випроводять мене в останню дорогу.

Можливо, цей лист буде останнім, бо почуваю себе погано. Я хочу поділитися з тобою своїми думками. Певне, ти вже багато перечитала української літератури, та боюся, що твій запал і молодість через недосвідченість, можуть

тебе звихнути. Там у вас, мабуть, як і в Києві, з'явилися мельниківці, бандерівці, гетьманці. Багато-партійність, може, і не погана річ, але не тепер, а тоді, коли буде наша держава. Тому — будь насамперед україркою. Бережися, дочко, щоб партійна повинь не захопила тебе в свій крутіж. Не ганяйся за славою і кар'єрою, свою освіту й здібності використовуй для чесного й справедливого діла. Я чула, Оксано, що ти присвятила себе високій меті, хочеш служити своєму народові. Я горда за тебе, благословляю тебе на чесну путь. Знай: присвятити життя Батьківщині — найвище щастя людини.

Київ тепер голодний, знесилений, беззахисний. Повсюди людоловство: на базарах, на вулицях, у парках. З квартир уночі зникають мешканці. Германи дійшли до крайньої межі звірства, а наші, згаданих партій люди, замість того, щоб об'єднаними, зцементованими силами тримати розгнущданих завойовників, вдаються до самопожирання.

Я так мало зазнала щастя на своєму віку. Хотілося б ще раз кинутися в бурхливий потік життя, докласти й свої сили на будову нашого власного . . . рідного . . . та горе мое, сил не маю.

Цілую тебе, моя рідна.

Київ. 10. 5. 42.

твоя мати Марія

П. С. Оксано, Тарас не загинув, він живий. Він у Клепацькому районі начальником поліції. Коротенько про нього: збитий в бою його літак загорівся, а він на парашуті приземлився на німецьку фронтону смугу. Постарайся налагодити з ним зв'язок».

У коридорі скрипнула підлога. Оксана миттю сховала лист. Двері відчинилися, і в кімнату ввійшов Шульц, шеф гестапо. Він зупинився на порозі, розставивши ноги й заклавши за спину руки. Похитувався. В куточках тонких губ не то усмішка, не то зневага. »Коли розстрілював підпільників Корнія та Олексу, мабуть, так само стояв з усмішкою . . . з насолодою . . .«, опекала Оксану думка.

— Чому Оксана сумна? Нема мужчини?

Він підступив ближче, розчервонілий, пітний. Очі масні, ласі.

Оксані вдарила кров у скроні.

— Відна маленька киця, — він доторкнувся долонею до

її волосся. — Сумуєте за мужчиною. Бідна киця...

Шульц нахилився, з його рота чути неприємний запах цигарок і горілки. Оксана відхиляється.

— Кицю, що з вами?

— Мені недобре...

— Я ліків...

Він схвильовано дихає. Знову торкає її волосся.

— Кицюню...

»Вдарити нахабу в пику? Ні, не можна, життя підпільника Романа в його руках. Треба лагідним способом позбутися«.

— Гер шеф, я хвора.

Він поліз до грудей.

Оксана затремтіла. »Вдарити нахабу. Як він сміє? Я йому не німка розбещена«. Вона підвела руку.

— А-а, гер шеф! Ласуетесь українською панночкою? Такого стрункого та звинного тіла в Німеччині не знайти!

Тремтячі пальці шефа зів'яли. На порозі дурнувато посміхався перекладач Петров. Оксана, мов сарна, вискочила з канцелярії.

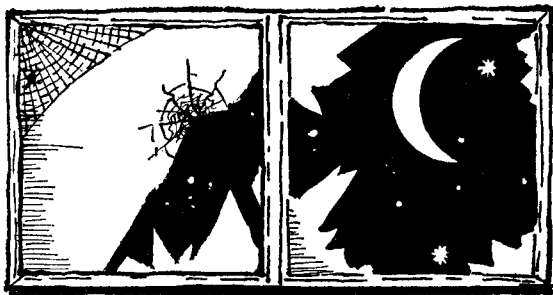
— Доннер ветер!.. Російська свиня!.. — лютував Шульц.

Перекладач винувато кліпав очима. Шульц підійшов і вдарив його в обличчя.

Задихана Оксана вбігла в хату і взяла на засув двері.

А в розбиту шибу до прибиральниці міської управи залицявся придуркуватий місяць. Він цілував порепані ноги, слухав важкий стогін грудей, заглядав у сухе землисте лице й реготався, — божевільна ніч.

І сріблилося в місячному сяйві, в зелених галях, голодне місто.

Оксана зійшла з потягу на безлюдний перон, пройшла крізь навстіж відчинені двері в залу. Почекальня була порожня. Вийшла на пристанційну площу, теж було порожньо, ні в кого було розпитати, як добратися до району. Поклала на землю валізочку, чекає нагоди, але час минав, ніхто не з'являвся. Аж моторошно стало від безлюддя.

Оксана бере валізку і йде площею. Поминувши станційну огорожу й убогі будиночки, напевне, станційних робітників, вона зупиняється, бо дорога закручується ліворуч у степ. Можливо, ця дорога не на Клепачі, чому я не запитала станційного чергового? Вернулась і зайшла в якесь подвір'я. Дід в широких матнистих штанах ішов їй назустріч.

— Скажіть, будь ласка, ця дорога куди йде?

Дід зняв бриля і витер широким рукавом спітніле чоло.

— На Клепачі. А вам куди?

— У Клепачі.

— Зачекай, дочко, я вже запряг коня, підвезу, я теж туди їду.

Дід пішов відчиняти ворота.

— Я лише зайду в хату взяти тютюну на дорогу... Може пити хочеш? — ідучи від воріт обізвався дід до Оксани.

По хвилі вийшла з хати баба. Вона взяла коло порога ціпок і, підпираючись ним, тримаючи у тремтячій руці череп'яну миску, шкандибала до Оксани.

— Я, дочко, хочу пригостити тебе вишнями, — баба поставила на зруб колодязя миску вишень. — Їж, не соромся, дочко, може й голодна з дороги. — Приказувала вона, помітивши, що дівчина зніяковіла.

Оксана взяла налиту червоним соком ягоду.

— Вишняк молодий, та доглядати нікому, ми старі з дідом, — скаржитья баба, і витікають з-під повік вицвіліх сірих очей холодні старечі сльози.

— Бабуню, дітей у вас не було? — питає Оксана.

— Дочко, я не дочуваю, кажи голосніше.

— Дітей у вас не було? — кричить Оксана над вухом бабі.

— Були, були! Синів було аж десять... Дужі та дебели, як дубочки. І дочок п'ять... Внуки жонаті були... правнуків діждалися... Було, як прийдуть усі в гості — село цвіте Нечаями!

Оксана стрепенулася: »Нечаями?! І вголос:

— Де ж вони?

— Немає, дочко. По тюрмах, по Сибіру та по Соловках сидять. Коли їх гнали етапами та мордували, та розстрілювали — баба виїняла своє серце і вклала синам і дочкам, і внукам, щоб не відреклися від роду Нечаєвого. А тепер баба без серця і без роду, як бродячий пес...

— Бабуню, а Тарас Нечай ваш родич?

— А ти ж звідки його знаєш? — здивувалася баба. — Так, мій внук. Наймолодшого сина Гордія. З Нечаєвого роду, мабуть, тільки він один і вцілів. Коли забрали його батька, він утік здому і Бог-зна де жив. Інколи воно замурзане, обідране, голодне приходило до матері... — бабуся

закашлялась. — Тоді йому було тільки десять років. А коли в голодовку вмерла мати, Тарас у село вже не приходив. Аж тепер з'явився, як прийшли німці. І не абияким, а грамотним, десь здобув науку.

— Ну, дочко, сідай! — під'їхавши, запросив дід, і на прощання махнув старій рукою.

— Прощайте бабусю! — Оксана несамохіть поцілувала її в сиву голову й вилізла на воза, вистеленого сіном і засланого рядном.

Дід зняв бриля, перехрестився, виїхав з двору. Баба з подвір'я, хрестила їх на дорогу.

Їхали мовчки, дід попихував люльку. Оксана думала про зустріч із Тарасом. «Як він поставиться до мене? Адже, він знав мене іншою».

Ранок був пахучий. У росяних травах вигравали на високих нотах невидимі скрипалі. Білими островами в блакитному морі пливли хмарки. Високо в небо злітали жайворонки і розсипали над нивами срібні дзвінки своїх пісень.

»Чи признатися йому про зустріч з повстанцями? Чи не буде це зрадою?«, задумується Оксана. »Краще, признаюся. Він же ще за советів був самостійницьких поглядів. При останній зустрічі Тарас так гостро виступав проти Москви! Боже, яка я тоді була нерозумна! А могла я мислити інакше? Я ж ніколи не бачила села, не знала, як живуть селяни... навіть, у місті ні в одній хаті простого люду я не була. Читала тільки советські книжки й газети. Інакше кажучи, »шліфувалася« на комуністичних жорнах... А в якому середовищі я виростала? То ж столична каста! Паразити! А моя бідна мама боялася втратити дочку, замовчувала все, обмежувалася лише тим, щоб охоронити мене від безвірства, і то обережно.

»Добре було б, — думає далі, — якби вся поліція перейшла до повстанців. А потім усі загони — під єдиний провід! Рух стає масовим. Німеччина, притиснена обставинами, — визнає Україну!.. Признаюсь йому про повстанців... Але хто дав тобі право зраджувати таємницю? Дійсно. Хто мене уповноважив розказувати? Я ж не знаю докладно, яких тепер поглядів Тарас. Все що я тепер знаю про Тараса — люблю його!

Оксана поглядом ловить птаха, що розпростер широкі крила і застиг у синяві неба над морем стеблистих хлібів. »Добре бути птахом!«

— Під'їжджаємо до Клепачів, — сказав дід.

Відірвавшись від думок, дівчина повернулася до діда. Птах грудкою падає в пашню, за мить злітає вгору. В кігтях шуліки пищить миша.

»Діє закон природи: сильний над слабшим...«

Оксана знову поринає в думки. »Справді, хто мене уповноважив зрадити йому таємницю? Але як вийти з цього? Мені ж треба показатися перед ним такою, якою я стала, і розказати про свою трагедію від початку до кінця. Лише тоді між нами стануть нормальні відносини. Бо дочка комісара йому не потрібна. Отже, треба розказати, що я присягла служити народові, і що працюю для повстанців... А цей дід мовчить... Бувалий«.

Думки народжуються, снуються і зникають, як дим.

Дід з'їжджає з гори. Низовим роздоллям розкинулися Клепачі.

Хотіла розпитати де міститься поліція, та змовчала: увагу притяг сільський краєвид.

Долом на тлі густих вишневих і яблуневих садків білили хати і золотились очеретяні стріхи. Праворуч над селом звис хвилястою зеленою гривовою ліс. З лівого боку простяглися плавні; перед самим селом, у комишах турецькою шаблею виблискувала річка.

Дід, немов відчув Оксанине захоплення, заговорив:

— Це старе козаچه село. Колись було багате й любило вольності. За царських часів часто бунтувалось. За советів, теж, не було тут спокою. — Помовчавши додав, — Бачиш за річкою великий білий будинок та комори під бляхою? .. То був мій хутір. Тепер у ньому поліція... Замолоду я витрачав сили й здоров'я, щоб на старість було де голову прихилити та щоб діти не нарікали... А тепер дід у чужій хаті...

Останнє речення він ще повторив, наче в ньому була висловлена вся заповідяна дідові кривда. Змовк. Тьмяно дивився зжовклими очима на хутір і згаслим старечим голо-сом вйокав на коня.

Оксана захоплено дивилася на краєвид.

— Тобі, дочко, куди?

— До поліції.

— Якщо до поліції, то можна цією стежкою, ближче. Бо я їду до млина, це в інший бік.

Оксана подякувала, поклала на віз гроші, бо дід не хотів брати, і пішла стежкою.

Припікало сонце, але спеки в траві не відчувалось. Оксани захотілося скинути хустку: віддати важкі пасма каштанового волосся пестоцям лагідного сонця, сполоскати їх у хвилях пахучого лугового вітру. Вузька стежка біжить між високою травою і холодне стебло, торкаючи теплі литки, прохолоджує. У травах деркачі, з плавнів чути дудніння водяних бугаїв.

— Як хороше тут!

Йй хочеться зійти з стежки, увійти в мерехливі вогні квітів, упасти й нюхати їхні духмяні голівки, слухати пташині кантати і пити п'янкий нектар польового повітря.

Коли побачила будинок поліції, пошкодувала, що стежка така коротка. А серце забилося хутчіше: »Тарас!«

Підійшла до великого одноповерхового будинку. Відчинила двері й пройшовши вузький коридор опинилася в

кімнаті. За дубовим довгим столом сидів поліцай.

— Я хочу бачити начальника поліції.

Поліцай пішов у другу кімнату, зачинивши за собою двері. Оксана дивилась на ті двері, чекаючи, і кров припливала їй до голови.

Тарас Нечай, в темній уніформі й при зброї, зустрів її здивовано і трохи розгублено. Не сказавши ні слова теплого привіту, він перебирав папери на столі.

Оксана боязко глянула в його спохмурніле обличчя.

»Як вона сюди потрапила?« Був певен, що Оксана, як і всі дочки червоних вельмож, перебувала за Уралом, у якомусь затишному місці, або пішла добровільно в червоні жіночі загони.

В гнітючій тиші дівоче серце стукало швидше й швидше. Щоб порушити тишу, вона тихим голосом почала говорити:

— Як хороше в тебе, Тарасе! Я дивилась і не могла налюбуватися. Повітря — пий і п'яній! Це український Кисловодськ.

Тарас мовчав.

Оксані час здавався вічністю.

— Товаришко Збарська, в якій справі ви прийшли? — холодно питає Тарас.

Такого офіційного ставлення Оксана не сподівалася, вона зовсім розгубилась.

— В якій справі ви прийшли? — Знову питає Тарас.

— Я прийшла не в справі... Я прийшла...

Відчинилися двері і закоплені під чорними вусиками уста відкарбували рапорт:

— Пане хорунжий, на вартівні громадянин скаржиться, що в нього поліціант відібрав харчі. Ніс дочці в місто.

Тарас глянув на гостю, на скронях йому нап'ялися жили.

— Вияснено хто забрав?

— Поліцай Баглай. Я помітив уже давно, що йому не місце в поліції. Лише ім'я поліцай ганьбить.

— Харчі повернути, а Баглая під арешт.

— Є, під арешт! — цокнули лунко підбори й чорна уніформа з сірими відлогами на комірі та рукавах вийшла.

Тарас ходив по кімнаті почервонілий і збентежений. Його широкі брови весело піднялися вгору й так застигли. Кроки тверді й важучі, наче топтав, розчавлював ворога.

Оксана дивилася на кремезну, ковану з заліза постать. І в тих твердих кроках, в тих застиглих бровах, у тому

високочолому обличчі бачила силу, вольовий характер, лицарство.

— Горбатого і могила не виправить. Скільки казав, скільки втлумачував... Який сором! Поліцай грабує свій народ!..

— У лісі не без вовка. — Тихо вимовила Оксана, аби не мовчати і в ту ж мить зрозуміла всю недоречність своєї репліки.

Оксани слова ще більше розлютили Тараса.

— Українська поліція не для грабунків! Тут служить не чужинець, а українець, що кров'ю і тілом є сином української матері... тяжко хворої матері... в ранах...

— Тарасе, годі супити брови. Розкажуй, як живеш і кому служиш. — Наважилася, як з кручі кинулась Оксана.

Ця нетактовна фраза зовсім збила з колії Тараса. Спалахнув:

— Яке тобі діло, кому я служу? — крикнув. — Хто дав тобі право контролювати мої переконання і вчинки? Я тебе питаю, чого ти сюди прийшла? Питати, кому я служу?

Оксана зблідла, тремтіли губи.

— Хто в Україні зробив людоїдство? Хто вислав нас на Соловки? — кричав. — Хто розстрілював у підвалах батьків, матерів, сестер і братів?!!

Всі Тарасові удари Оксана приймала тремтячи, тільки спромоглася прошепотіти: «Ти говориш не на адресу, Тарасе». Але він не стримував себе, лютував далі. Бачив, як Оксана розгубилася, не має сили боронитися, злякано дивиться на нього: «Може, шпигунка?». Без вагань наказав їй вийти з кабінету.

— Тарасе, не проганяй мене. Вислухай!

— З дочкою комісара говорити мені нічого.

— Я не дочка комісара.

— Що?! Не дочка комісара?!

— Я дочка повстанця української армії.

— Ти або дурману наїлася, або збожеволіла. Дівчино, ти з'їхала з глузду! — він оминав називати її ім'я.

— Тарасе, я при розумі, лише вислухай мене.

— Я не хлопчина, не забивай мені памороки. Ти ще перед війною мріяла про орден. На тому ґрунті ти й збожеволіла. Якщо ти перейшла фронт, щоб заробити орден — іди геть звідси, доки не арештував. Пам'ятаєш, як натякала мені про НКВД!

— Я визнаю свою вину, але ж вислухай, і все буде ясно!
— Оксана з плачем упала на стілець.

— Мені немає чого вислухувати тебе. Все зрозуміло. Ще раз кажу — геть звідси! Ти забуваєш про мій обов'язок...
Иди!

Оксана простягла до нього складені, як до молитви, долоні й шепотіла: »Тарасе, не проганяй... вислухай...«

— Вийди негайно!

Оксана впала навколюшки, простягла руки... ридала.

— Стань і вийди з кабінету!

— Вислухай... вислухай... — благала.

Тарас підійшов і торкнув її плече:

— Встань.

Оксана піднялася.

— Між нами все покінчено, — хрипко вимовив.

Оксана провела долонею по мокрому обличчі й хворобливо усміхнулася.

Тарас підійшов до столу, дивився в кут. »Треба сказати прибиральниці, щоб витерла цю пляму в куті«.

Оксана витягла з торбинки хустинку, витерла заплакане лице й вийшла з кабінету.

»А як інші на моєму місці зробили б? О, як тріщить голова!« Тарас, приклавши руку до чола, йде до вікна. Відчинив — у кімнаті так душно! Сонце стояло в zenіті, вітерець приносив дух осоки, на даху воркували голуби. Тарас нічого не чув і не бачив, все стало йому байдужим. Схрестивши руки дивиться в вікно. На лузі, віддаляючись, як лебідь біліла Оксана. Вона то випливала на поверхню трав, то гойдалася на пурпурових гребенях квітів, то зникла в зелених хвилях. Вона ще раз... ще раз випливла на гребінь, замайоріла її біла хустка... і зникла.

— Чому не вислухав? Я ж її люблю. О, будь проклятий той час, коли я народився!«

— Чому я поставився так суворо й непримиримо до неї?
— В темних гарних очах Тарасових світилась вже не лють, тільки невимовний смуток.

— Тому, що вона з вовчого табору, придушую в собі почуття... а може, моя любов перетворилася в ненависть?«

Тарас, охоплює руками голову. »Ой болить голова!«

Він знову встає і дивиться туди, де зникла його кохана дівчина.

16

Пізнього вечора в канцелярії Клепачівської поліції відбувалась таємна розмова.

— Пане Зубенко, скажу вам неприємну новину: в поліції надалі працювати не буду, завтра подаю заяву... нехай звільняють...

Помічник тільки брови підняв від здивування.

— Не можу далі тягти німецького воза. Гітлерівська диктатура не легше від комуністичної. За цей короткий, але жорстокий період моєї служби я вже почав хворіти на безсоння, всю ніч клубочаться в голові важкі думки. — Тарас Нечай нервово заходив по канцелярії.

— Жорстокий час, не суперечу. Такого лихоліття Україна давно вже не переживала. Але, якщо добровільно запрягти себе в цей віз, ще й мене підмовили, то треба тягти до призначеного місця.

— Ні, ні, більше працювати не можу. Завтра подаю заяву.

— Пане хорунжий, не робіть нерозважного кроку, — спокійно умовляв Зубенко.

— Ні, нерви більше не витримують. Я дав обіцянку віддано й сумлінно служити своєму народові, а час показав, що я служу не своєму народові, а окупантові, німцям.

— Хто посміє сказати, що ви не служите своєму народові?

— Кожен, бо я виконую німецькі накази. Я виконую і такі, що йдуть проти моєї мрії, проти мого сумління і проти присяги.

— Ви хибно розумієте всю справу. Ви поступали на службу з найшляхетнішою метою, а що Гітлер перекреслив ваші плани й наміри і примусив виконувати його накази, це ще не доказ, що ви зрадник або коляборант. Адже ви, де є змога, виконуєте накази в такій мірі, аби тільки очі окупантові замилити. Візьміть відправку людей на працю в Німеччину: треба дякувати тільки вам, що так багато селян залишилося в нашому районі. А не відправлена в Німеччину, залишена тут худоба й зерно? Це, теж, ваше старання.

— Я мріяв про незалежну Україну, а не про нового окупанта. Читаючи німецькі гасла про «Нову Європу», я вірив, що вони побудують життя в Європі на справедливих національних і соціальних засадах.

— Пане хорунжий, не було ще в історії світу, щоб переможець підносив завойованому народові пироги з медом. — Зубенко сів і замислився, пожевуючи кінчик сивіючого вуса.

— Ви слушно говорите . . . О, я був такий наївний, вірив у справедливість Гітлера! Аж тепер побачив свою помилку. Я бачу, що моя мрія не здійсниться — незалежної самостійної України не буде.

— В такий жорстокий час, пане хорунжий, не мріяти про Україну, а треба напружити всі зусилля, щоб зберегти нашу націю і її скарби. Нині лише фанатики й бездарні політики можуть безвідповідально кричати про самостійну Україну — її треба кувати в підземеллях!

— Згоджуюся з вами. Я вже кілька тижнів критично перевіряю себе, чи можу бути начальником поліції. І дійшов до висновку, що при такому терорі Україна потребує на відповідальні сектори не таких фанатиків, як, я, а мудрих, поважних, вдумливих і досвідчених діячів . . . Я роз-

бираюся в політиці слабо. З цих міркувань подаю заяву. І, признаюсь, я зневірився в наших людях.

— То не диво — зневіритися в людях можна, але щодо своєї здібности, ви помиляєтесь, друже. Ви вдумливий і здібний, лише не маєте ще досвіду. В такий час треба саме таких начальників, як ви. Якби я мав ваш розум і енергію, я багато зробив би для України.

— Дякую за комплімент. На таку похвалу я не заслуговую.

— Покаже майбутнє. А сьогодні все населення району дякує вам.

— Дякую тим людям, що мене розуміють, але заяву про звільнення подаю.

— Не робіть цього, пане хорунжий. Без вас наш район понесе багато втрат. На ваше місце, якщо й пришлють українця, то не ідейного. Або ще гірше, замаскованого комуніста, який працюватиме на шкоду селянам. Хіба такого не було виявлено в київській поліції СД, куди пролізли комуністичні агенти?

— Хай пролазять комуністи, хай керують безідейні українці, хай керують дияволи! Так нашому народові й треба!

— Що з вами? Що сталося?

— На цьому тижні йду вулицею, біля тину гурт селян, позаду раптом чую: »Фашистська падлюка, гестапівський запроданець« ... Оце вам подяка за мою ризиковану працю. А хто їм врятував півтори тисячі тон збіжжя? Чи не на мое клопотання випустили з в'язниці отих десять безневинних людей? Пам'ятаєте, як отут гестапівець стукав кулаком по столі? ... Аж плакати хочеться!

— В родині не без виродка, і ті репліки нехай вас не турбують: ви відповідаєте перед своїм сумлінням.

— Знаю. Але де ж наші діячі, письменники, вчителі? .. Чому не беруться пробудити народ з летаргії?

Зубенко лише здвигнув плечима. Він дещо знав, однак, не поспішав всього розповідати: життя навчило його бути обережним.

— На весь повіт можна на пальцях порахувати тих, котрі віддано й безкорисно працюють.

— Чи ви не знаєте, де наші інтелектуалісти? Комуністичний терор, а тепер гітлерівський — от вам і відповідь. Ви самотній, пане хорунжий, а інші мають родини.

— То дайте пораду, що робити? — завагався Нечай.

— Моя порада: не втрачати надії на краще і не впадати в розпач, а служити народові. Чим більше свідомих українців займають видатні позиції в адміністративному, в господарському і в культурному житті, тим менше Україна втратить людей і окупант менше знищить матеріальних і культурних надбань. Хоч знаю, — зідхнув Зубенко, — що жертви будуть, і найбільше з-поміж українських патріотів.

— Дякую вам, друже, ваші слова підкріпили мене. Нечай витер піт з високого чола.

— Значить, працюєте далі?

— Так. — Хвиля любови до рідного краю залила Тарасове серце.

— Дайте правицю, пане хорунжий.

Задзеленчав телефон. Хорунжий узяв слухавку і незадоволено скривився: говорив оберльойтнант, вимагав суворої кари за самовільне залишення мешканцями своєї місцевости.

— Вічні вимоги й накази! — поклавши слухавку обурено вигукнув хорунжий. — Ми не будемо ловити людей! Цю практику я залишаю німецьким людоловам... Але, вертаймося до нашої розмови. Ми говорили про тактику. Будемо працювати й далі за нашим старим пляном...

— Але, — спохватився Зубенко, — ми мусимо назовні старатися не виявляти нашого національного обличчя. Будемо, де хоч найменші є можливості, обороняти населення, а разом з тим, треба здобути довір'я в нашого шефа поліції і в повіті.

— Я стовідсотково за це! До того додам: плян праці нашої ми мусимо поширити. Я одержав інформації... передбачаючи, що ворожий наступ на Україну буде тяжкий, потрясаючий. Отже, ми повинні приготуватися до того наступу. Я думаю, що насамперед ми повинні підготувати ґрунт, щоб одержати в повіті дозвіл на вишкіл нашої поліції і кіннотників. Налагодити зв'язок з громадськими й політичними діячами Києва, Харкова, Львова, Одеси й інших міст. Встановити зв'язок з військовим Українським Куренем, що розташований в Білорусії.

— Дуже добра ідея. Бо ми сидимо в нашому містечку, як в'язні у в'язниці без зв'язку, без політичних новин і без центру.

— З Києвом я маю зв'язок. — Тихо вимовив Нечай.

— Оце добре! Чи можете розповісти, що там нового? — нетерпеливився Зубенко.

— Можу. До речі, чи чули ви про таємний плян райхскомісара України Коха та про книжку »Майн Камф«?

— Чув лише про Коха дещо...

— Мені розповіли певні люди... інформації з перших джерел... У »Майн камф« Гітлер поширює теорію про вищість германської раси та плянує створити в Східній Європі рай для німців.

— Нема сумніву, що нацисти той рай створять на родючих українських землях і, якщо будемо мовчати, на наших кістках.

— Так... А в таємних плянах райхскомісара написано: Україна колонізується німцями, а все населення України, як нижча раса, стає робітниками-рабами. Інтелігенція, як національний паросток, зовсім винищується. Комісар Кох уже приступив до реалізації того божевільного пляну. Гестапівці в Києві розстріляли поетку Телігу і поета Ірлявського, а редактора київської газети Рогача арештували. Київський музей, столичну бібліотеку і цінні архіви вивозять у Німеччину. Взагалі, всі скарби культурні, наукові, все, що має якусь цінність, забирають до Райху. І не лише коштовні речі, навіть, роялі... У Києві німці відчинили крамниці — »Нур фюр дойче«, тобто, тільки для німців, туди вступ українцям заборонено. А щоб зробити нашу столицю звичайним провінційним містом, Райхскомісаріят України з Києва перенесли у Рівне.

— Сумні новини. Факти промовляють, що нацисти взяли прискореними темпами винищити українську націю.

— Якщо не зцементуємося в монолітну скелю, щоб ворог зламав зуби, загинемо.

— Не вдавайтеся в розпач. Бог убивців покарає. Україна бачила вже не одного монгола.

— Я не вірю в Божу кару! 1933 рік і трагедія жидів похитнули мою віру... Не хочеться жити в таке лихоліття.

— Якщо вам судилося жити в такий жорстокий час, то треба бути міцним і гірку чашу випити до дна, пане хорунжий. На Волині, теж, арештовують і розстрілюють. Розстріляли сотника Легенду, хорунжого Буревія, бунчужного

Заболотного, арештували редактора газети »Волинь« письменника Самчука. — Зубенко озирнувся на двері і почав тихіше говорити. — Вчора одержав вістку, що голова районної кооперації в Мизочі Мельничук прислав до Києва зв'язкового у справі військової підпільної організації...

Нечаєві дух захопило:

— Невже діє на наших землях підпільна організація?

— Не діє, тільки організується.

— Значить, на Волині політичні діячі й військовики готуються до оборони?

— Виходить.

— Можете сказати, в яких областях формується...?

— Пробачте... багато хочете знати.

— Я вас прохаю, скажіть. Покину поліцію і подамся до повстанців.

Зубенко підійшов до дверей, відчинив їх, і впевнився, що ніхто не підслухує, почав тихо оповідати:

— Я вам зрадив таємницю, але думаю, що на випадок арешту гестапівці не довідаються від вас нічого.

— Що ви?! — обурився Нечай. — Невже ви не довіряєте мені?

— Довіряю. Та гестапівські тортури не кожна людина може витримати.

— Я син розстріляного українського патріота і військовик. У недолі загартувався.

— Повстанці організуються по всій Волині й Поліссі.

— Який я радий! Народжується наша військова сила! Можете сказати через кого одержали цю вістку?

— Я ж вам сказав, що Мельничук прислав у Київ зв'язкового, а Мельничук мій родич. В армії Петлюри був старшиною і за хоробрість має хрест Симона Петлюри.

— Як же ви про нього дізналися? — питав Нечай, зводячи вгору крилаті брови.

— Збіг обставин. У розмові з однією людиною. Випадкова зустріч, випадкове знайомство, а потім заприятелювали. Під час однієї розмови він згадав прізвище Мельничука. Мельничук?! Став розпитувати: як звати, звідки?.. »З Полтавщини. В Мизочі Мельничук був головою районної споживчої кооперації, а я бухгалтером«.

Та це ж мій родич! — кажу — »Родич?« — Так.

— А де він тепер, той ваш приятель?

— Живе у нашому районі.

— Можете з ним познайомити?

— Якщо він дасть згоду, чому ні?

»На Зубенка, — подумав хорунжий, — можна цілковито покладатись, обережний, стриманий«.

— Що він робить?

— Він від Мельничука зв'язковим на наш район.

— Он з ким вам почастило познайомитись!

— Додаю, що він — член Організації Українських Націоналістів.

— Отже, ви добре ознайомлені з життям Волині?

— Непогано.

— Цікаво знати, як волиняки зустріли німців.

— Наскільки я знаю, волиняки в перші місяці були такими наївними, як і ви. Скрізь і всюди зустрічали німців з хлібом і сіллю. Інтелігенція з запалом взялася відбудувати знищений більшовиками край: почала виходити газета, запрацювали кооперативи, молочарні, майстерні. Поклали початок і військовій організації — »Січ«. Бачите, яку велику силу має традиція, історична традиція! Де Волинь, а де Дніпровські пороги, а таки »Січ«! Поліція духом і формою була українська. Січовики і поліцаї носили мазепинки й тризуби. Організація Українських Націоналістів діяла відкрито. Волиняки спочатку вірили в гітлерівську справедливість і сумлінно виконували німецькі накази: здавали хліб, м'ясо, молоко, бо розуміли — війна. Тим часом виявилася справжня суть нацистської політики. У відповідь на терор гестапівців та есесманів — волинці пішли в ліси.

— Треба радіти, що Волинь має таких патріотів? — збуджено й піднесено говорить хорунжий Нечай.

— Я радію з того, що Волинь має патріотів, проте, я не за повстанців, — підкреслив Зубенко, розстібаючи комір френча. Йому ставало душно.

— Чому?!

— Бо кілька тисяч, навіть десятки тисяч повстанців проти двомільйонової, по-прусачому вишколеної армії, є нуль!

— А може, провід Волині діє добре. Я стою за створення повстанчих загонів на випадок потреби. Державу треба завойовувати. А Німеччина, так чи інакше, розвалиться, бо її успіхи на фронтах треба віднести не на рахунок армій і полководців, а на conto червоноармійців, які не хочуть умирати за Сталіна й за »родіну«. Гітлерівські армії вже топчуться на місці. Чому? Бо червоноармійці й командири воліють загинути на фронті, ніж здихати з голоду й спраги по таборах, або бути розстріляними в колонах полонених. Думаю, що незабаром воєнна ініціатива буде на боці советської армії, хоча нам з того жодної радості. Я йду далі: народжена в запіллі повстанська армія паралізує військово постачання на фронтах і німці складуть зброю. Тоді й виступлять на арену українські повстанці. Допмагають повстанцям Англія і Америка. Ось дорога до створення незалежної Української Республіки!

— Гм, не вірю. Советські грошовиті спільники — за неподільний Советський Союз.

— Чому?

— Тут і традиція, і баришувати легше з великою територією. Рувельт зберігає ССРСР... І не забувайте ще про советську армію, що сунутиме ордою на Захід.

— Ще до її приходу — провід повстанців закличе народ до повстань по всій Україні! Повстане весь народ! Повстання перекинуться на сусідні народи, на Кавказ, Прибалтику, а там, і на Туркестан. Повстанці розкладуть советську армію! — з запалом проголошував Тарас Нечай, ходячи по кімнаті.

Обережний Зубенко раз-по-раз поглядав на вікна.

— Дай Боже, щоб ваші слова здійснилися. Я, пане хорунжий, радів би не менше, як ви. Однак я старший віком, і взагалі, не належу до мрійників.

— Пане Зубенко, ви — невіра!

— Так, частково це правда. Бо гряде такий час, що інколи я не вірю у свою зроблену працю. Та вернуся до повстанців. Ви кажете, що провід повстанців закличе народ до повстання, а годину тому говорили, що зневірилися у своєму народові.

— Так... частково. Та коли довідався, що Волинь має когорту відданих патріотів, вірю, що такі патріотичні осередки є, або будуть по всій Україні. Значить, є рація працювати!

— А я думаю, що такі осередки є лише на Західніх землях.

— Чому ви так думаєте? — з ноткою досади запитав хорунжий.

— Бо на Західніх землях українці, хоч і терпіли під чужинцями, але не пережили таких страшних матеріальних злиднів та фізичного винищення, як наддніпрянці. А з цього висновок: національний визвольний рух народних мас на Волині є можливим. Тоді, як на центральних і східньоукраїнських землях цей рух не буде масовим, маса для руху потребує ватажків, провідників, яких знає і яким довіряє. Самі знаєте, як комуністична влада дбала про »обезголовлення« українського народу. По десятках років советського терору наші народні маси політично були в аморфному стані... були, та й тепер є в такому стані, за небагатьма винятками. Треба бодай короткого перепочинку і відносної свободи, щоб наддніпрянці зібрали свої сили для спротиву. Крім того, не забувайте, яке значення для повстанчих дій має місцевість; на центральних землях України вона не така сприятлива, як на Волині, Поліссі чи в Карпатах.

— Ви розвіюєте мою радість.

— Отож, з цих мотивів я не надто вірю в українські сили, бо Волинь чи Галичина без Наддніпрянщини — без людських резервів, без хліба, вугілля й криці — це слабкий кулак для удару. А особливо, не вірю я українським політикам. Вони, майже всі, були і є довірливими, відвертими, подекуди, навіть, наївними. А в великій політиці треба бути хитрим, гнучким і впертим одночасно, інколи й підлим.

— Що ж треба, на вашу думку, нам робити?

— Треба бути непохитно-принциповим, в тактиці гнучким і хитрим, бути безжальним, коли того потрібно. Не треба при успіхах захоплюватись, а при невдачах впадати в розпач. Треба вперто і послідовно працювати, щоб кожне село, кожна людська одиниця стала фортецею проти ворога. Отоді я не буду невірою, а скажу: Україна буде самостійною державою.

У лісі з'явилися розхрістані хлопці, і раптом з бору подув колочий вітер. Німці стали люті, як оси. Вони почали з районів стягати свої родини в повітове місто. Хорунжий Тарас Нечай радив своєму шефові створити в Клепачах для охорони всього повіту кінний охоронний відділ, бо, мовляв, Клепачівський район для того найбільше підходить.

Хлопці з лісу що далі, то частіше нагадували про себе. Часом, знаходили на шляху або в лісі вбитого німця.

Хорунжий, не позбавлений вродженого дипломатичного хисту, таки переконав свого шефа в доцільності військової формації в повіті. Він доводив, що арешти селян-закладників не зупинять убивств, а лише збільшать партизанку. Повстанців, мовляв, треба знищувати вогнем.

Одного дня шеф викликав хорунжого і сказав, що він уже говорив з начальником повітової поліції про створення в Клепачах кінного охоронного відділу, тепер справа лише за гебітскомісаріатом. Під час цієї розмови до шефа подзвонили і повідомили про згоду гебітскомісара на створення спеціального загону. Тарас не показав назовні свого задоволення з розвитку запланованої справи. Тим часом, шеф поїхав до повіту обговорити деталі.

Тоді хорунжий покликав свого помічника Зубенка:

— Пане Зубенко, гебітскомісаріят дав згоду створити в Клепачах кінний загін.

— Ви дипломат!

— Дякую, може щось у мене і є. Я сказав про вашу військову рангу й рекомендував вас командиром загону.

— Дуже дякую.

Третього дня шефа викликали в повіт ще зранку. Виклик був прискорений тим, що вночі повстанці вбили гестапівця. Шеф поїхав, узявши з собою двох озброєних поліцаїв.

Нечай дістав з кишені записник і нерозбірливо написав: «Починаю».

Від цього слова в тілі хорунжого заграла молода кров: його задум служити своєму народові починає здійснюватися!

Коли шеф повернувся з наказом, впродовж трьох тижнів у неспокійному повіті кінний відділ був створений. Командиром призначено Зубенка з рангою бунчужного. Хорунжий взяв собі за помічника Скубія і підвищив йому рангу.

Містечко Клепачі набувало повітового характеру. Сюди перевезли з повіту склад зброї, примістили все у великих цегляних коморах.

Через кілька місяців після цього, бунчужний Зубенко зв'язався з українськими повстанцями. З того часу в повіті настав спокій.

— Розхрістана, не підпорядкована центрові партизанка, наше лихо. Це політична неписьменність, — говорив хорунжий Нечай кільком довіреним. Він добре розумів, що лише об'єднаними військовими силами можна розхитати вороже заплілля. Хорунжий ненавидів отаманщину, кар'єристів та амбітників. — Кожному місце за здібностями й розумом, бо політика і військова справа — це не коней у степу пасти чи демагогію розводити перед юрбою. Селянин до плуга, робітник до станка, до машини, учитель до школи, бухгалтер до рахунків. І лише особливо обдаровані, покликані Богом, освічені, ті, котрі все життя присвятили справі, нехай очолюють народ.

Хорунжий виступав і проти багатопартійности:

— Пощо розбивати, роз'єднувати українські сили партіями? Партії виникають на ґрунті групово-класових непорозумінь, а ми постараємося в нас, у вільній Україні, такі непорозуміння розв'язати за допомогою добробуту для всіх. Чи ж потрібна нам, українцям, багатопартійність, а надто, в час змагання за державу? Ні, відповідав із запалом, наша багатопартійність тільки на користь ворогові! Я думаю, що коли б у 1917-19 роках у наших урядах було менше партійців і більше державномислячих українців, подібних до Симона Петлюри, справа нашої держави сьогодні мала б інший вигляд.

Я певен, що у тих державах, де існує багато партій або диктатура однієї, — щось там не все гаразд: Нам треба вчитися в англійців та американців: у них держава понад партією.

* * *

Теплої літньої ночі спали Клепачі спокійним сном. Лише інколи тривожно прокричить в темряві сполоханий птах.

В кабінеті начальника поліції Нечая у вікно крізь ширму пробивалося світло. Нечай із Зубенком докладно обговорювали плян праці. Розподілили обов'язки: бунчужному припали кавалерійські вправи, хорунжий взяв політично-виховну ділянку. Зв'язки з повстанцями хорунжий поклав на бунчужного Зубенка, це найкраще надавалося йому, як командирові загону по боротьбі з повстанцями.

— Після вишколу з такими козаками можна буде і в пекло йти, — жартуючи сказав Зубенко.

— В пекло не підемо, а може, прокотимося по гебітскомісаріятах... Час не певний...

— А чому нам і справді не прокотитися степами, селами... гебітскомісаріятами? — Висловлена думка крилом зачепила спокій. — Чому не пригадати славних запорожців, їхні сміливі гучні походити?! Продемонструвати перед Гітлером, показати нацистам, що ми не раби-невольники, а хоробра войовнича нація.

Зубенко знітився: злякався нерозважної думки.

Нечай перейшов до чергових справ. Домовився йти разом з бунчужним до шефа і переконати німця в доцільності зимового вишколу поліцаїв та кіннотників.

— Якщо наш шеф згодиться, то в повіті й поготів, він там користується авторитетом, з його голосом рахуються і

в поліції, і в гебітскомісаріяті. Гірша справа з літературою: я не маю нічого з військової літератури.

— Про це я подбаю, надіюся дістати, лише буде російською мовою.

— Лихо! Та вже хоч таку діставайте, а я навчання провадитиму українською мовою.

— Я вже дещо маю з своїх дисциплін, з Києва дістав.

— Можливо і я дещо роздобуду. Маю в Полтаві приятеля, колишнього викладача в школі червоних старшин.

— Дуже добре було б. А знаєте що? . . . Чи не викликати з Києва одного професора університету? Міг би викладати історію України. Людина надійна, тепер він самотній, дружина недавно померла . . . То була моя рідна тітка . . . Надіюся, що він погодиться: сам-один, харчова криза в Києві . . .

— Було б добре.

— Професор Олексієнко вже немолодий.

Зменшу йому років, прийму поліцаєм, а функцію виконуватиме викладача.

— Не завадило б внести до програми гарматне й мінометне навчання.

— Якщо роздобудемо підручники і знайдеться освічений гарматник, я радо уведу до програми.

— Ще одна важлива справа, пане хорунжий, — постарайтесь знайти між поліціантами перевіреного й освіченого поліцає, нехай слідкує за всіма козаками, бо поради, відступаючи, залишили в німецькому тилу багато шпигунів. Раніш я сам слідкував за поліцаєми, тепер на моїй відповідальності кіннотники.

— Здається, мій склад козаків непоганий. Всі українці, багато з середньою освітою.

— Тож бо й є, що всі залишені шпиги з освітою, якщо не з вищою, то середньою. Вони підготовані, таких виявити не легко, лише спостережливість та глибоке відчуття допоможуть виявити замаскованого агента. Я своїх козаків при всякій нагоді повчаю, що прихований ворог найбільше небезпечний.

— Постараюся знайти козака для такої роботи.

Закінчивши нараду вони потисли руки, Зубенко вийшов, Нечай залишився ночувати в кабінеті. Була вже четверта година.

в поліції, і в гебітскомісаріяті. Гірша справа з літературою: я не маю нічого з військової літератури.

— Про це я подбаю, надіюся дістати, лише буде російською мовою.

— Лихо! Та вже хоч таку діставайте, а я навчання провадитиму українською мовою.

— Я вже дещо маю з своїх дисциплін, з Києва дістав.

— Можливо і я дещо роздобуду. Маю в Полтаві приятеля, колишнього викладача в школі червоних старшин.

— Дуже добре було б. А знаєте що? . . . Чи не викликати з Києва одного професора університету? Міг би викладати історію України. Людина надійна, тепер він самотній, дружина недавно померла . . . То була моя рідна тітка . . . Надіюся, що він погодиться: сам-один, харчова криза в Києві . . .

— Було б добре.

— Професор Олексієнко вже немолодий.

Зменшу йому років, прийму поліцаєм, а функцію виконуватиме викладача.

— Не завадило б внести до програми гарматне й мінометне навчання.

— Якщо роздобудемо підручники і знайдеться освічений гарматник, я радо уведу до програми.

— Ще одна важлива справа, пане хорунжий, — поставрайтесь знайти між поліціантами перевіреного й освіченого поліцає, нехай слідкує за всіма козаками, бо поради, відступаючи, залишили в німецькому тилу багато шпигунів. Раніш я сам слідкував за поліцаєми, тепер на моїй відповідальності кіннотники.

— Здається, мій склад козаків непоганий. Всі українці, багато з середньою освітою.

— Тож бо й є, що всі залишені шпиги з освітою, якщо не з вищою, то середньою. Вони підготовані, таких виявити не легко, лише спостережливість та глибоке відчуття допоможуть виявити замаскованого агента. Я своїх козаків при всякій нагоді повчаю, що прихований ворог найбільше небезпечний.

— Постараюся знайти козака для такої роботи.

Закінчивши нараду вони потисли руки, Зубенко вийшов, Нечай залишився ночувати в кабінеті. Була вже четверта година.

Тарас загасив світло й не роздягаючись, так ліг на канапу. Думка ще снувала нитку розмов із Зубенком. Сон не приходив, Тарас перевертався з боку на бік. Нарешті став засинати. І раптом, зойкнуло серце: Оксана! В кутку стояла Оксана. Чи то місячне проміння, чи якісь підсвідомі сили викликали Оксанину постать? Але Тарас її бачив, і вже до ранку не міг заснути. Тільки по шостій годині на коротку хвилину впав у забуття і, знову, побачив її у сні.

Сьогодні вона не дає спокою, тому весь час маряться картини минулого, зустрічі з нею. »Напевне, якась неприємність буде... А, може, лист одержу?« Нетерпляче чекав листоношу.

Прийшла пошта. Йому лист — конверт писаний незнайомою рукою.

Хорунжий хутко відкриває конверту і читає:

»Вельмишановний Тарасе Гордійовичу!

Вчора приїхала до мене в Київ моя нещасна дочка, лежить хвора. В тому винні Ви, Тарасе Гордійовичу.

Коротенько про нашу трагедію. Моя репрезентація в домі комісара Збарського була фальшива. Я є дружина Петра Скрипника, старшини українського повстанського загону на Лубенщині. Оксані було три місяці, коли за наказом голови Полтавського губревтрибуналу Збарського чекісти розстріляли мого чоловіка, а Оксаниного батька. Після розстрілу під загрозою зброї Збарський забрав мене з дитиною в Київ. Оксана довідалася про все минуле тільки за три дні перед відступом комуністів з Києва. Я хотіла вбити чекіста Збарського, але не мала нагоди виконати той мій святий обов'язок.

До нас дійшла чутка, що Ви живий, з того часу Оксана шукала способу знайти Вас, зустрінутись і розказати про все. Випадково мені стала відома Ваша адреса. Оксана поїхала. Вона мріяла зустрітись з коханим, а Ви прийняли її холодно, а потім ще й вигнали.

А вона й досі нестямно кохає Вас і живе Вашими ідеями. Моя адреса на звороті.

15. 8. 1942 р.

Марія Скрипник«.

Тарас чує в серці біль, з грудей виривається тихий стогін: «Люба Оксано! Прости мені! Прости!»

Він довго стоїть посеред кабінету, довго роздумує, нарешті, пише лист до матері і окремо Оксані.

Увечорі, прийшовши на квартиру, Тарас не вечеряв; ліг на ліжко, заклавши руки за голову, думає про Оксану.

... Пливають шкільні роки. Ось, Святошинський ліс... над лісом глибока блакить. Ще латками біліє дірчастий сніг, земля ще волога, тільки на пригорках просохло. Пахне весною. Вони вдвох збирають проліски:

- Я маю більше.
- Побачиш, у мене буде більше.
- Не вірю.
- Чому?
- Бо я щасливіша, а квіти ж — то щастя.
- Я теж щасливий.

Часом вона далеко відходила, шукаючи щастя-квітів. Тоді йому захмарювався соняшний день, а забліє її постать між деревами, знову світить сонце Тарасові.

Так сталося, що розійшлися за квітами в різні сторони, і стрінулися ненароком під високими густими деревами.

- Ти любиш проліски?
- Люблю.
- А мене? — з опалу буркнув, несподівано для самого себе.

Вона опустила довгі чорні вії.

- Ну? .. — тепер уже домагався.
- Що?
- Любиш?
- Люблю...

Тарас зажмурює очі і довго-довго затримує в собі живе слово «люблю».

У жовтні місяці з повіту прийшов офіційний дозвіл на вишкіл поліцаїв і кіннотників. Хорунжий і бунчужний раділи. Для вишколу все було підготоване, вони лише чекали дозволу. Вже давно прибув з Києва професор Олексієнко і носить уніформу поліцаєв. Він привіз багато підручної літератури.

На столі хорунжого лежав наказ. Бунчужний Зубенко з радости почав голосно читати в наказі прізвища:

1. Бунчужний Зубенко	— кавалерія;
2. Ланковий Телєпа	— міномет і гармата;
3. Кулеметник Мельниченко	— кулемет;
4. Підстаршина Скубій	— стрілецькі вправи;
5. Козак Олексієнко	— історія Німеччини та України;
6. Хорунжий Нечай	— а) історичні зв'язки Німеччини з Україною;
б) культурний і с.-г. вплив Німеччини в Україні.

— Добрий лекторський склад! — говорить хорунжий таким тоном, наче складав той список не він, а хтось інший.

Зима в цьому році була люта й глибокосніжна. Замети й кучугури досягали дахів, а морози допікали так, що птахи замерзали в повітрі.

Клепачі лежали в глибоких снігах. Лише по димові, що йшов з димарів у безбарвне небо, по гавканню собак їздець міг визначити, що в тих снігах стоять хати й пульсуеть життя.

— Ну й дорога! . . . — підганяючи змореного коня, нарікає поліцай. — У такому снігу легко й з дороги збитися. — Він насуває глибше на вуха шапку (пілотка лежить у кишені) і кутає в попону замерзлі ноги.

— Но-о-о, Гнідий! Ще трохи напружся, вже недалеко . . . Здається, наніч буде заметіль. Серед низьких білих хмар, що суцільно злилися з снігом на сході, бовваніла попеляста смуга.

— Поспішай, Гнідий! Треба до заметілі вернутися додому! Баритися не буду, це тобі обіцяю: покладу на сани одяг, взуття, патрони, пообідаю, якщо дадуть, і гайда назад. І тебе нагодую.

Про листа поліцай не згадав, бо лист не підлягає оголошенню. До командира кінного охоронного відділу бунчужного Зубенка в кишені лежить лист від начальника районової поліції бунчужного Клименка.

»Бунчужний«! . . . Клименкові аж смішно з тієї ранги, але він, поручник, тим не переймається, бо свою вартість знає. Його військова освіта й здібність виявилися під час боїв у районі Курська, два гарматники з його гарматного дивізіону і він сам були нагороджені орденом. Страшні були бої! Від гарматних вибухів і розриву набоїв стогнала земля, а від пожеж висіла в небі червона заграва. Але не з власної волі поручник Клименко склав зброю. Перші дали приклад, втікаючи з фронту, генерали й комісари.

У Клепачах поліцаєві кинулася в очі розчищена від снігу вулиця, цегловий будинок з вивіскою »Клепачівська міська управа«, розчищена й присипана попелом площа біля водопою і обнесений парканом будинок поліції.

— Бачиш, Гнідко, де вміють господарювати? — мовить поліцай до свого коня.

Біля воріт поліцей спинився і показав вартовому накладну. Побачивши штамп і печатку, вартовий відчинив ворота.

— У-у-у! . . Це не поліція, а військова казарма! — Мовив поліцей. В цей момент кіннотники виводили коней на водопій. Серед двору стояла гармата.

А ще більше поліцей здивувався, коли одержуючи патрони від комірника побачив за перегородкою кулемети, рушниці, міномет, скриньки з патронами і гранати. В іншій коморі бачив багато одягу і взуття. Поліцей знав, що при Клепачівській поліції тепер повітовий склад, але такий арсенал зброї для нього був новиною. Також, не мало дивувався, довідавшись, що кожного дня з поліцейами і кіннотниками провадиться військове навчання.

— Кавалерійські вправи бунчужний Зубенко робить на вигоні, а увечорі хорунжий Нечай і поліцей Олексієнко читають лекції, — говорив комірник. — Олексієнко звичайний поліцей, без ранги, але так говорить, так захоплює козаків, що вони б слухали й слухали! Питаєш, на яку тему читає? Він викладає історію України. Я від нього почув, що ми, українці, мали самостійну державу і що наша держава, Київська Русь, була могутня й велика. Про гетьманів, також узнав. Я коли був малим, чув від старших братів під час сварки слово «мазеп». Я розумів під словом «мазеп» неохайну людину, щось таке, як «мазниця». А тепер я перед тим не словом, а прізвиськом, низько схиляю голову, бо гетьман Іван Мазеп повстав проти Москви, щоб була самостійна Україна. Хорунжий Нечай, теж гарно говорить на лекціях. Він мені найбільше подобається!

Комірник розповів, що поліцей і кіннотники дуже люблять хорунжого. Навіть шеф поліції його поважає. Хорунжий здібний і мудрий. — Між нами лише один він говорить із шефом без перекладача.

Лекції і вишкіл ішли регулярно, без перешкод. Інколи на виклади заходив перекладач Штерн. Тоді лектор з української теми переходив на німецьку, козаки добре розуміли в чому справа, засипали лектора питаннями на німецьку тему.

Одного разу на лекцію зайшов з перекладачем сам шеф поліції. Професор Олексієнко відразу ж перейшов на період Бісмарка. Всю лекцію переплітав такими означеннями, як «доба Бісмарка», «велич німецького народу», «Німеччина — це покликаний Богом народ», «Німеччина — це культурний і політичний острів у Європі», і навіть, «лише Німеччина покликана керувати Європою»... Він говорив і про керовану Гітлером німецьку справедливість.

Перекладач швидко все нотував.

Напевно, козак Олексієнко не лише задовольнив своєю лекцією шефа, а й розворушив у його серці почуття німецької величі, бо він і в повіті говорив про цей виклад та радив запровадити по всіх районах для поліцаїв обов'язкові лекції з історії Німеччини:

— Війна кінчається. Через місяць чи кілька місяців Росія скапітулює. Отже, не сьогодні, то завтра історію Німеччини будуть вивчати не тільки поліціанти, а всі українці.

У лекціях хорунжого була лише водичка про Німеччину, фактично то були неофіційні виклади на політично-національні теми.

Тарас Нечай кожен виклад будував так, щоб пробудити в козаків національну свідомість. Він у яскравій формі прикладами доводив козакам сліпоту українського народу. «Треба динамітом зривати «общерускій котьолок» і мечами вирізувати накинуту нам росіянами думку, що «всьо равно». Кожен українець мусить бути непримиримим до наших ворогів. Проте, не треба підводити під загальний знаменник ворога і мирне населення. Ворог той для нас, хто зазіхає на наші землі, і той хто робить заколот між нами на національному чи релігійному ґрунті. Чужі імперіялісти та паразити завжди раді присвоїти наші скарби».

Хорунжий помічав, що в козаків прокидається національне почуття. Пізнав між козаками патріотів. Вони намагалися говорити поправною українською мовою, бути зразковими поліцаями й кіннотниками; ідучи на небезпеку, вони брали під захист селян, особливо хлопців та дівчат, призначених на примусову відправу в Німеччину. Вони з жадобою перечитували нелегальну хорунжову літературу й привезені професором Олексієнком книги про Україну.

Нечаєве серце трепетало від радості й піднесення.

Але сьогодні бунчужний Зубенко привіз із повіту неприємну вістку: гестапівці арештували комірника повітової поліції галичанина Трача.

Хорунжий і бунчужний після такої вістки чекали гіршого. Арешт Трача — лише початок арештів на периферії. У Києві й Харкові вже давно тривали арешти.

Через кілька днів гестапівці примчали і в Клепачі. Заарештували кіннотника охоронного відділу галичанина Дацька. Нечай удавав спокійного, хоч усе його ество бунтувало: він був безсилий діяти, ставити спротив. Чекав і своєї черги.

Його виклади! Недосвідчені козаки могли випадково проговоритися. Шкода й професора Олексієнка, гестапівцям недовго до того, щоб потрактувати лекції з історії України, як націоналізм Бандери. Нечасві вже стали увижатися тортури: »А! України захотів, старе бидло!« — реве гестапівець... У професора вибиті зуби, тече кров по підборіддю... Треба бути обережним з викладами і професора попередити.

Нечай не припиняв нервового крокування по кабінету, коли увійшов Зубенко. »Кидається з кутка в кутку, як у клітці, — подумав Зубенко, вигляд стомлений, хоробливий, мабуть, усю ніч не спав...«

— У поліції або в загоні сидить донощик!

— Не відкидаю вашої думки, однак тут, мабуть, інше. Я всю ніч переглядав анкети кіннотників і припускаю, що арешт стався з вини самого Дацька й мого секретаря. В Дацьковій службовій анкеті, на лихо, зазначено, що він галичанин. Якби між нами був донощик, у першу чергу забрали б вас і професора Олексієнка.

— Можливо, що ви натрапили на правдиву причину арешту. Вони тепер беруть галичан, у кожному з них підозрівають члена ОУН, а як не члена, то такого, якому приступніші зв'язки з націоналістами. Але й нам треба бути обережними, особливо з викладами.

— Пане хорунжий, щоб показати німцям нашу відданість і бажання допомогти їм, мовляв, ми готові до самопожертви, я пропоную включити в списки робітників до Німеччини дочку Скубія і поліцаю Баглая. До Баглая маю недовір'я, а дочка Скубія стане жертвою, Хай бачить німчура: ми висилаємо на працю до Німеччини навіть поліцаю і дочку помічника начальника поліції.

— Ваша пропозиція переходить межі... Як я дивитимусь у вічі своєму помічникові?

— Дуже просто. Визвіть його в кабінет і відверто поговоріть, у нього залишається ще дві дочки дома. Та й у Німеччині не мусить вона загинути. Скубієвою дочкою і

Баглаєм ми пустимо туман не лише нашому шефові, а й гестапівцям.

— Я на це не піду.

— А відносно Баглая що ви скажете? Я йому не довіряю.

— Баглай після провини виправдав себе, став свідомим і чесним українцем.

* * *

Напружені, нервові дні минули. У Клепачах було ніби все гаразд.

Хорунжий Нечай з бунчужним Зубенком та підстаршиною Скубієм інколи знову засиджувалися до пізньої ночі. Теми розмов були різні. Часом до них, напевно підісланий шефом, заходив перекладач Штерн.

Німці тріюмфували: Гітлерівські полки стояли під Сталінградом і під Москвою, а Ленінград оточили.

Сьогодні в кабінеті начальника сидів перекладач Штерн. Хорунжий голосно захоплювався німецьким героїзмом і висловлював надію:

— Нарешті, Україна заживе спокійним і заможним життям!

— Я стовідсотково за німецьку політику! — додавав у тон Зубенко.

— Але... — морщився Скубій. — Я, теж, не проти... Але інколи гестапівці нетактовно поводяться з населенням та й управителі не кращі від гестапівців. У Києві люди мруть з голоду, а ешелони з пшеницею та худобою котяться в Німеччину...

— Війна!.. Війна, пане Скубій, — говорить Нечай.

— Але ж можна по-Божому...

— Війна!.. Треба все: харч, одяг, робочу силу дати Гітлерові, бо ще не добитий ворог, — доповнював Зубенко.

По відгодованому обличчі перекладача розпливалася солодка усмішка.

— Воно то вірно... але, якщо я ношу зброю, служу німцям, то хоч би дочка була дома, а її відправили в Німеччину, на роботи.

— Несправедливість є, бо війна. Гітлерівські накази не доходять до села. А скінчиться війна, солдати повернуться в Німеччину, і Гітлерова справедливість докотиться до кожного села, до кожної хати, до кожного громадянина...

— Дай Боже...

— Тарасе, я хочу сказати тобі... я довго мовчав... тільки будь мужчиною... бо нерви... не давай їм розходитися. Міцно тримай нерви... — професор дивився на племянника дивними очима.

— Кажіть, я слухаю.

— Я писав тобі, що моя дружина, а твоя тітка вмерла...

— Писали.

— Вона не вмерла... її гестапівці розстріляли. Схопили разом з іншими киянами на вулиці... і розстріляли.

У Тараса після хвилиної німої тиші зі стогоном вирвалося прокляття:

— О, дикі звірюки! Від їхньої жорстокости й цинізму здригається земля й блідне небо! За всі болючі втрати я відімщу... Всім, усім нашим ворогам! Я помщуся за батька, за дядьків і за тітку... Від моєї руки впаде не один гестапівець і енкаведист!

— Тарасе, заспокійся, опануй себе. Не говори нісенітниць.

— Хіба це нісенітниця?! Чи можна працювати для такої держави, де влада складається з убивць?! Звірі! Садисти!

Секретар приніс пошту.

Тарас тремтячими руками розриває перший конверт. Миська управа прохала прислати на завтра поліцаїв забирати в селян худобу для німців.

Другий лист був від Оксаниної матері. Вона писала, що Тарасів лист не застав Оксани в Києві. Мати натякала, що дочка її довідалася про »сердитих хлопців« і пішла на Волинь шукати своєї долі.

— Вона пішла до повстанців... вона пішла до повстанців, — повторював Тарас.

— Хто пішов до повстанців? — нічого не розуміючи, питав дядько.

— Вона, Оксана!

— Яка Оксана?

— Оксана... Оксана Скрипник!

— Не розумію.

Тарас розказав усе, що знав з материного першого листа, а сьогоднішній лист дядько прочитав сам.

— Родину розстріляли, кохану дівчину загубив... Дядьку, порадьте що мені робити?

Дядько розвів руками.

— Я покину поліцію й піду на Волинь шукати її.

— Тарасе, не будь дитиною. Цю справу треба добре обміркувати, потім діяти.

— Нема чого обмірковувати. Завтра подаю заяву про звільнення і йду на Волинь. Шукатиму її.

— А чи німці відпустять тебе з поліції? А самовільно покинеш, слідкуватимуть за тобою; і на Волинь не дістанешся, перепустки тобі не дадуть... та ще тепер, коли там пахне повстанцями...

— То так... Але що робити? Порадьте.

— Треба почекати, час покаже, що робити.

— Даремно чекати... але мушу...

— Витриманість, розсудливість і обережність — гарантують успіх.

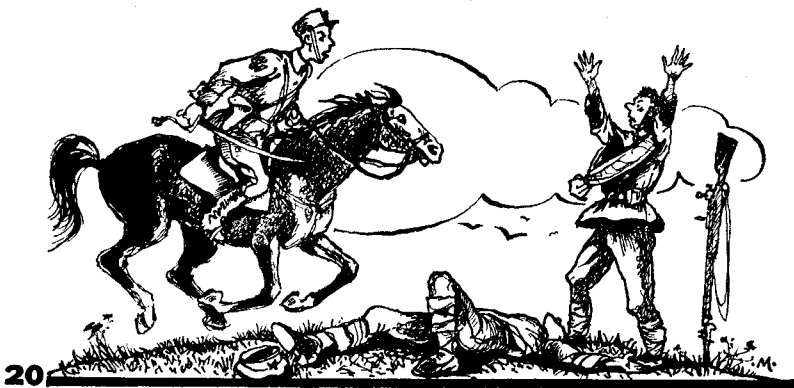
— А що як... якби послати кого?.. Я пошлю гінця на Волинь, щоб розшукав Оксану!

— Добра думка. Вибери надійного і спритного хлопця і пошли.

— Завтра посилаю! Дам коротенького листа до Оксани і до командира повстанців.

— Пиши на тоненькому папері. Посланець нехай зашиє в полу чи в рукав.

Приготування до завтрашніх дій трохи заспокоїли Тараса.

Шеф поліції сидів на почесному місці за довгим, застеленим білою скатертиною столом. На столі — горілка та холодна закуска в полумисках і тарілках.

Цей великодний вечір, вірніше, вечір з нагоди шефових іменин, був передбачений ще пів року тому. Горілку, видану поліцаям на різдвяні свята, хорунжий притримав до нинішнього дня. »Відзначити день шефорих іменин вечіркою — замилити очі гестапівцям«.

Хорунжий Нечай, тримаючи в руці келішок, сказав шефові побажання, а дружина секретаря поліції піднесла букет квітів. Шеф випив чарку, вислухав поздоровлення, взяв квіти й пішов на свою квартиру. Перекладач Штерн залишився.

Козаки наливали в келішки міцну оковиту й одним духом випивали до дна. Заїдали холодцем, німецьким сиром та вінегретою. Деякі з них були вже напідпитку; їхні язики починали свербіти і святочна тиша перейшла в гамірний ярмарок. Кожен козак знайшов собі співбесідника. Ланковий Телєпа, поставивши в кутку патефон, намагався танцювати з секретарем Синицею. Хорунжий розважав дружину секретаря, єдину присутню на вечірці жінку.

Підстаршина Скубій сперечався з перекладачем:

— Наша культура є найстаріша! — з пихою говорив Штерн. — Всі культури пішли від германців.

— Гер Штерн, я помітив, що ви уникаєте згадувати, або не читали про древні культури: єгипетську, сирійську, китайську. Ваша культура творилася приблизно в той самий час, що й наша тобто тоді, коли наші предки трипільці прикрашали свої горшки шнуровими узорами.

— Не говоріть дурниць! Ваша культура постала тоді, коли Катерина друга покликала нас, німців, на ваші українські землі.

— А скити? А Київська княжа Русь?! — гарчався Скубій. — Та на нашу євангелію клали присягу французькі королі під час коронування! Та ми вже в XVI сторіччі мали письмо — Острозьку біблію!.. А Десятинна церква Володимира Великого?! А золотoverхий Михайлівський Собор?! А Софійський Собор з візантійською мозаїкою?! Хіба це, гер перекладач, не культура?! А полтавські килими! А наш чудовий одяг! А наші пісні!!! — Скубій розпалювався щодалі більше, — підшукував додаткових аргументів.

— Панове козаки! — піднявшись заговорив Олексієнко.

— Тихше! Тихше! Говорить пан професор!

— Гей, ви, в кутку!! Тихше, пан професор хоче говорити!

— Панове-товариство! Ми нині нагородвані, веселі, бо підіймаємо келихи горілки до ротів, а бунчужний Зубенко з своїми кіннотниками ганяється за советськими партизанами. Вип'ємо ж за його здоров'я і побажаємо йому успіху — розбити партизанів!

Козаки підняли вгору келишки: Слава! Слава бунчужному Зубенкові!!!

— Добре рубає лозу пан бунчужний, — зауважив юнак.

— Не одна голова злетить у ворога від його гострої шаблі, — усміхнувся Зубенків побратим, кулеметник Мельниченко.

— Дай Боже, нам якнайбільше таких, як бунчужний Зубенко, — скручучи цигарку, додав Нечипоренко.

— Добрий командир, своїх кіннотників любить і по-батьківському піклується.

— А дипломат ще кращий, — усміхнувся Скубій.

— Так. Він обережний і зрівноважений.

— Такого важко на слизьку кригу нагнати. — кинув козак Мельниченко.

— О! На поворотах не повсковзнетесь!

— Тверезий розумний політик, — знову обізвався Скубій.

Професор Олексієнко, прислухаючись до розмови, підтвердив Скубієву думку:

— Буде Україну не вузько-партійними настановами, а тверезим розумом.

— О, тепер тих партійних наплодилося! Хоч греблю гати ними!

— Наплодилося, а згоди немає, — озвався хтось з гурту.

— Патріярха треба над нами, — жуючи ковбасу, говорить кухар.

— Запал, патріотичний юнацький запал, панове козаки. Запал стає на перешкоді до згоди, — примирливо говорить професор. — Лише той не помиляється, хто нічого не робить.

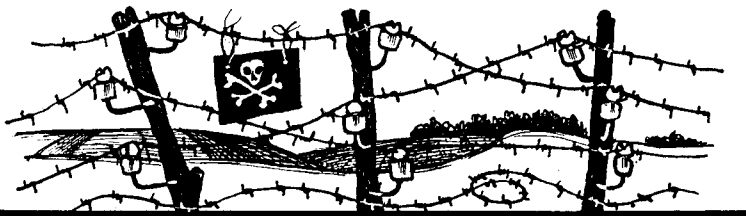
— До булави треба голови! — знову озвався кухар.

— Панове козаки! Залиште політику. Ми не політики, а поліцаї. Хай політики собі голову над тим ламають, бо коли й ми будемо носа сунути, буде базар. Краще, давайте заспіваємо. Пане Мельниченко, — звернувся хорунжий до козака з кучерявим чубом, — у вас чудовий голос, починайте.

— Яку, пане хорунжий?

— »Ой гук, мати, гук«.

Грудний барвистий голос завібрував у великій залі, його підхопили тенори, влилися густі басы. Пісня трепетно вдарилася об стіни, вирвалася через вікна і покотилася левадою, комишами через річку в степи, де сплять могили, ярять кургани, де колись клали свої голови наші предки в боях за Русь-Україну.

Хорунжий, їдучи з повіту, побачив страшну картину: перед шеренгою робітників гестапівці вішали селянина; на грудях у нього висіла дощечка з написом «Уникав праці».

Повішений увиждався хорунжому довгий час, і не було ніяких засобів відігнати те примарне видиво: хитнеться труп, покажеться напис, а потім, знову довгий труп із звислими руками та блідосинім обличчям.

Надвечір зв'язковий від сотника Шухевича приніс вістку, що у Львові гестапівці заарештували старшин Українського Куреня, який перебував у Білорусії. У Галичині німці арештовують всіх, хто запідозрений у членстві ОУН. У Харкові недавно розстріляли інженера Холодного і кількох робітників.

Гітлерівський терор лютував по всій Україні. Кожен громадянин не був певен, що й його не розстріляють або не повісять.

Пізнього вечора Нечай сидів у своєму кабінеті перед купою паперів, але ще й не починав переглядати їх, багато курив. Повзли в голову думки, пригадувалися вістки, виринали в пам'яті події. Вони клубочилися, переплітались, зникали, потім з'являлися знову і боляче кололи мозок.

... Ось Луцька тюрма. На вежах — енкаведисти з кулеметами, а на подвір'ї спливають кров'ю ранені в'язні і лежать трупи ...

Ось впливає в уяві Львівська тюрма, де в підвалах лежать замордовані в'язні ... В тумані бовваніють з кривавими дірками в потилицях трупи Вінниці й Биковні. Ось стоїть Кременчуцька тюрма в повені Дніпра, а в підвалах плавають трупи затоплених в'язнів.

А ген, у Бабиному Яру, в ровах — розстріляні гестапівцями жиди . . . Ось чорніють велетенські літери оголошення, що його привіз із Києва дядько: «Сьогодні я, комендант Києва, розстріляв за саботаж 300 киян. Якщо населення не зупинить саботажів, буду розстрілювати більшими групами». Десь концтабори суворої Колими. А ген, в іншу сторону — бункери німецького концтабору Саксенгавзен, де ув'язнені українські політичні, культурні й громадські діячі . . .

»Народе мій! Яких величезних втрат ти зазнав у двадцятому віці! Лише за 1933 рік комуністи виморили голодом сім мільйонів населення! Лише за 1941-42 роки німецькі фашисти розстріляли два мільйони людей . . . Чи хоч одна країна може дорівнюватися з твоїми жертвами Україно?!

Народе мій, ти пережив навалу Батия і Чингіс-хана. Тебе грабував з москалями Андрій Боголюбський. Твій край топтали орди кримських татар. Твоїх синів і дочок брав у ясир. Мечем і вогнем плондрувала твої села польська шляхта. Нищили твою культуру і переслідували тебе за патріотизм москалі.

А ти, мій народе, як ті працьовиті муравлі, на згарищах і руїнах знову будував села й городи і продовжував творче життя.

Вірю, народе мій, що ти переживеш і комуністично-гітлерівський терор!»

Нечай відчув, що без Зубенка він осамітнений. »Де він тепер і чому так довго не повертається? Виїхав із загоном на два дні, а вже другий тиждень минає«.

Коли бунчужний Зубенко повернувся, в Клепачах на нього чекав зв'язковий. Він привіз такі серйозні новини, що бунчужний негайно з'явився до хорунжого.

— Я вас ніяк не дочекаюся. Сідайте. Так багато новин, але про мої потім. Розкажіть, що у вас, як із советськими партизанами?

— Партизанів розігнав. Двох узяв у полон, а останні розбіглися. — Бунчужний замовк. У нього так багато в голові вислуханого від зв'язкового, що не може зосередитися, не знає з чого почати.

— Розкажіть. Я вже при звичаївся до сумних вісток.

— Повсталася вся Волинь і Полісся. Утворилася Українська Повстанська Армія! Командує Клим Савур.

— На Волині й Поліссі повстання?! — вигукнув хорунжий.

— Так. Сотник Перегійняк із своїм загоном УПА здобув місто Володимирець, і здобуття Володимирця було гаслом до масового повстання.

— Національна революція?! — знову вигукнув хорунжий, в голосі його чути радісну надію, очі загоряються буйною пристрасстю.

— Так. Завихрилось. Українська поліція переходить до повстанців. Пам'ятаєте, я говорив про старшину Мельничука, він теж пішов у повстанці.

— Який я радий! — хорунжий збуджений і сяючий стояв посеред кабінету і, здавалося, ріс угору. — Який я радий! Як мені хочеться бути разом з ними!

— Пане хорунжий, не радійте й не захоплюйтеся. Нацисти почали палити села і масово розстрілювати Волинь і Полісся. Вже спалили Липове і Рудяки, також село Мандери. Рівне, Кременець та інші міста переживають дні жалоби: гестапівці вчинили масові розстріли.

Слова бунчужного падали важким камінням.

— Нацисти покликали в поліцію поляків, — говорив далі, — і польські поліцаї разом з польською боївкою стали вбивати наших священиків, інтелігенцію та національно свідомих селян.

— І радісні, і сумні новини.

— Не радісні, а сумні й убивчі новини. Ця, як ви кажете, національна революція самостійної України не створить, а лише збере жниво... спалені села, спалені городи і сотні тисяч жертв...

— Ще не відомо. Дія тільки почалася. У переломових моментах перемагає не багатомільйонна армія, а повстанці, в котрих прокинувся дух рішучості, відваги і посвяти. Я вірю, що повстання перекинеться на Галичину і центральні українські землі. І ми мусимо приєднатися до повстанців. Моя поліція і ваші кіннотники національно свідомі, всі вирушать у Клепачівський рейд! Приєднаємося до УПА! Як ви думаєте?

— Я вашою ідеєю... Почекайте... таку справу необхідно й серйозно обміркувати.

— Цієї ідеї я вже не покину! — твердо сказав Нечай. І змінивши тон, — там десь на Волині моя кохана дівчина...

— Я вас розумію. А все ж, не забувайте, пане хорунжий, що ви втягаєте в небезпеку сотні людей і їхні родини. На мою думку, треба скликати нараду, нехай вирішує долю цих людей, більший колектив, не тільки ви та я.

— Добре, я скличу нараду. Запрошу професора Олексієнка, Скубія, Мельниченка, вашого заступника Телепу і ще декого.

— Я проти повстання, але якщо всі на нараді висловляться за повстання і приєднаються до вас, то мені іншого виходу немає: або йти з вами, або чекати поки гестапівці мене розстріляють.

Увійшов секретар:

— Пане хорунжий, вас кличе шеф.

Нечай був у шефа недовго, коли вийшов од шефа, у вартівні його ждав посланець, що повернувся з Волині.

— Пане хорунжий, ліси там! Такі ліси! Ще й болота

непроходими! А хлопці всі веселі, балакучі та енергійні. Там є й калмики, і татари, і грузини, і жида-лікаря бачив... Є чимало білорусів, а найбільше наших українців... бачив і найголовнішого! Козаки казали, що то сам Савур!.. Високий такий... у нього мазепинка... це така... — гінець від хвилювання і задоволення засміявся і втер носа хусточкою, — ну, мазепинка! Козаки, теж, мають мазепинки. Коли вишикуються, як мак цвітуть. Ех, я теж, хотів би таку мазепинку! — Було помітно, що гінець захоплений усім баченим, очі в нього горіли діамантом.

— А що взнав про Оксану Скрипник? — нетерпеливився Нечай.

— Спочатку я розказав тому старшині, що приймав мене, все те, що ви мені казали, тобто: німаки забирають худобу, а хлопців і дівчат відправляють у Німеччину; за невиконання німецького наказу гестапівці розстрілюють винних і невинних. Німаки трактують українців за нижчу расу. А потім я запитав чи перебуває у повстанцях Оксана Скрипник, я маю до неї листа від нашого начальника поліції. Той старшина мені нічого не сказав, тільки взяв листа. А на другий день, даючи листа до вас, сказав, що про Оксану Скрипник вам розкаже та дівчина, яку штаб пошле до вас. — Посланець, підрізавши ножем полу, витяг звідтам тоненький папірець, — Натє!

Хорунжий прочитав лист. Він був короткий. В останніх рядках штаб повідомляв, що посилає з інструкціями дівчину під кличкою »Тигр«.

— Дякую сердечно, друже! — Неофіційно, тепло й інтимно звернувся хорунжий до козака-посланця.

* * *

Минув тиждень, дівчина-посланець не приходила. Нечай став хвилюватися. Могли ж гестапівці її арештувати, дівочі нерви не витримують, і вона признається, хто її послав і куди послано. Клубок котиться в Клепачі. Його арештовують...

Могло статися, що штаб призначив Оксану на посланця... її спіймано... кохану дівчину гестапівці тортурують.

Насувалася загроза, якої Тарас не міг усунути і запобігти. Думка про дівчину-посланця ятрила серце. Не певен і свого становища, кожної хвилини чекав арешту.

Що робити? Як уникнути страшної загрози?

Бачив лише один вихід — іти в рейд.

На нараді голоси поділились. Одні казали негайно вирушати, не чекати дівчини-посланця, бо напевне, вона потрапила в гестапо. Інші намовляли таки діждатись приходу дівчини. Нарешті, вирішили виступати в ніч проти шостого травня, не чекаючи посланця.

Тарас Нечай подав докладний плян, який нарада схвалила. Залишалось сказати Марії, прибиральниці шефової квартири, щоб відчинила двері, коли гості прийдуть ліквідувати баварського «господаря». Треба ще домовитися з помічником начальника повітової поліції про пароль у ніч виступу, щоб козаки змогли увійти в місто й виконати доручені завдання.

По нараді дні стали неначе довшими й повільнішими. Байдуже сонце щоранку викочувалося з-за лісу, зупинялося серед безбарвного неба й висіло жовтим диском над подвір'ям поліції. Кожен день здавався Нечаєві вічністю. Він нетерпляче чекав тієї ночі, коли все завирує, заклопотить, коли від хвилювання й радості задзвенить серце.

Кожного ранку хорунжий закреслював у календарі число, бачив, як скорочувалась віддаль до непомітно позначеної дати. Трепетало серце летуна-лейтенанта.

Прийшов травень. Дні стали соняшні й дзвінкі. В степах сокотали самиці. В садах дерева стояли в білому шумі. Вечорами згусклим димом розстилався по плавнях туман. Часто приходили несподівані грози. Нечай відчиняв вікно і дивився в безодню тьмяної ночі.

Нарешті, жаданий день прийшов.

Він був напружений до божевілля: ось-ось тріснуть перетинки у вухах і жили на скронях. Минулого вечора відбулася нарада з усіма старшинами й підстаршинами поліції та кінного охоронного відділу. Сьогодні всі вони мовчазні, скам'янілі обличчя, холодний зір і стиснуті уста.

Ще зранку шеф поліції, карачкуватий баварець, поїхав у повіт. Нечай виставив за селом стійки й зробив денну поготівлю, бо раптовий від'їзд німця не віщував нічого доброго. Треба бути на сторожі — витяг ще раз з кобури пістоль, перевірів. Щось його непокоїло. «Невже хтось зрадив — приймемо бій! Наша позиція набагато вигідніша».

Хорунжий часто підходив до вікна і дивився в далековид на захід, де погід лісом сірів широкий повітовий шлях. Що дві години з'являлися до нього помічник Скубій і бунчужний Зубенко й доповідали про становище.

Цього разу двері відчинилися рвучко, війшов Зубенко, дуже схвильований:

— Пане хорунжий, піймав зрадника! Баглая! Ніс донос у гестапо!

— Донос? Баглай — зрадник?

— Нате, читайте.

Хорунжий пробіг очима по каліграфічних літерах:

»До начальника таємного відділу Гестапо.

Доводжу до Вашого відома, що начальник Клепачівської поліції хорунжий Нечай і командир кінного охоронного відділу бунчужний Зубенко сьогодні вночі роблять повстання. Я минулого вечора підслухав їхню зраду.

Скоріше дійте, бо буде пізно.

Поліцай Баглай.

5./5. 43.«

— Як ви довідалися?

— У далековид побачив. Він поспішав у напрямку до міста. А коли почув кінський тупіт, обернувся і побачив мене, почав бігти до лісу. І на бігу викинув з кишені папірець — цей донос. Я притиснув коня і перетяв йому дорогу. Жду вашого наказу.

— Тримайте його під вартою!

— Пане хорунжий, в такий момент тримати зрадника під вартою?

Хорунжий знав, що в такий час дають інші накази, але ж... Але ж, що з ним зробити? Який наказ дати?

Невже Клепачівський рейд треба почати розстрілом?

— Не будьте милосердним до зрадника.

Хорунжий мовчав.

— Зрадника всюди карається розстрілом.

— Занадто для поліцая Баглая сувора кара.

— Якщо ворога не знищите, він вас знищить.

— Але він ще молодий, треба вважати на це. Думаю, що в рейді він себе виправдає.

— Згоден з тим, що поради скалічили сотні Баглаїв. Однак, Баглай цілий рік шліфувався в українському національному гурті. Впродовж такого часу сліпі українці стали зрячими. Зрадника, що зрадив свій народ, треба розстріляти.

— Шкода, він же українець.

— Для зрадників усіх націй одна кара, один присуд! — обурливо доводив Зубенко. — Як у такого українця не здригнула рука подавати донос на своїх товаришів по зброї?!

— Я свій попередній наказ скасовую. Поліцая Баглая за зраду наказую розстріляти.

Надвечір повернувся шеф.

На заході за червоним туманом сідало сонце. Десь у плавнях несамовито дудніли в мідні труби водяні бугаї.

Шеф, як навмисне, не йшов додому. Схиливши голову він сидів за столом у своєму кабінеті, замислений і сумний, клубочив легенький димок і хмаркою стояв над його кутастою головою з рідким посивілим волоссям.

Про що він думає? Можливо, ввижається йому зеленуватий Лех*) і відгодовані, гладкі телиці в загородах? Чи сниться синьоока Ельза з повними, налитими устами? Чи, може, згадує, як кучерявий малиновоощокий синок звалював його на підлогу, борюкався і аж заливався від сміху? . .

— Він чує смерть. За життям сумує, — тихо говорить до Нечая Зубенко. — Треба якось відіслати його додому. Сказати, що його питає якийсь фольксдойч, мабуть, чекає на квартирі.

— Так, йому тут нічого робити, — згоджується хорунжий. — О десятій скликаю збірку й оголошую козакам таємницю.

*) Річка в Баварії.

— Я, по правді сказати, хвилююся... — простягаючи хорунжому цигарницю, говорить бунчужний. Очі його світяться чорними жаринками, усміх ховається в густих звислих вусах.

— Як ви думаете, всі козаки підуть?

— Запевняю, що всі. Я кожного перевірів, а потім ще й на решеті пересіяв. Залишилися кращі з кращих. Маю досвід. Недарма половину життя провів на етапах, по тюрмах та по концтаборах.

Хорунжий закурив.

— Ваші цінні доповіді для козаків не пішли за вітром. Наша поліція і кінний охоронний вдділ є зразком на весь повіт.

Надворі сутеніло. Небо бралось зорями. На подвір'ї поліції сходилися козаки. За кілька хвилин підстаршина Скубій доповів хорунжому, що козаки в повному зборі.

Нечай говорив до козаків коротко:

— Україна вже бачила дикі монгольські орди! — Він малював картини запальними словами і кожне його слово вривалося козакам у мозок, нуртувало в серці й морозило шкіру. У темені ночі козаки чули й бачили пожежі, згрища, крики згвалтованих дівчат, плач матерів, зойки вішаних.

Від гніву в козаків почервоніли обличчя і кров аж ревла в жилах. Вони не пошкоднують крові! Всі крикнули: »Слава!«.

Після збірки на подвір'ї поліції пішов рух. Козаки вичували тачанки, вози, напували коней; виносили на вози гвинтівки, харчі, бінти, скриньки з патронами. Біля комори козакам видавали нову уніформу і чоботи. Дехто з козаків побіг додому попрощатися з ріднею. Біля стайні сідали коней і було чути, як подзенькували шпори.

Увійшов у кабінет начальника ланковий Телепа.

— Пане хорунжий, ваш наказ виконано! Медикаменти з міста привезли! — Він лунко цокнув підборами й вийшов.

Нечай вийняв з кишені годинник:

— Невже не прибудуть? Вже одинадцята... — запитливо подивився на Зубенка.

— Хлопці з лісу прибудуть напевно. Щодо козаків із сусіднього району, то бунчужний Клименко трохи вагався, але Сайкевич повинен уже бути.

Хорунжий з бунчужним вийшли оглянути загін. Надворі була темінь. По всьому подвір'ї стояли запряжені в тачанки й вози коні, біля них — тіні козаків. Коло воріт чути тихі кроки вартового. На тачанках чорніють кулемети. Вздовж паркану коло конов'язу — осідлані коні і чути притишений шепіт кіннотників.

— Все готове, пане хорунжий. І не лише до вимаршу, а навіть, і до бою, — говорить бунчужний.

У Нечая в грудях птахом затрепетало серце. »Сам Бог відає, що з нами станеться. Може, пронесемося бурею і про нас складуть легенди, а може, не побачивши трупів ворога, під голосне виття металю, впадемо, і білі черепи нагадають нашим нащадкам про безіменних лицарів, що повстали на захист свого народу і віддали своє життя.

Подув вітерець і приніс з левади запах чебрецю та квітів.

— Чуєте, як пахне духм'яна ніч? Можна сп'яніти!

— А мені здається, вона сьогодні пахне кінським потом і порохом, — повільно й розважно вимовив Зубенко.

Хорунжий і Зубенко розмовляючи ввійшли в будинок. Була дванадцята година. З відчинених кімнат віяло пусткою.

— Як завтра zareагують німці? — говорить хорунжий.

— Горітимуть у Клепачах хати...

Після цих слів замовкли. Тихо, тільки годинник на стіні цокав монотонно.

— Наш шеф уже попрощався з життям, — глухо промовив бунчужний.

Хорунжий не відповів нічого, лише зморщив чоло.

Увійшов підстаршина Скубій і доповів, що прибули з козаками бунчужний Клименко і хорунжий Сайкевич.

— Проси зголошуватися.

Відчинилися двері й увійшли два озброєні старшини.

— Пане хорунжий, доводжу до вашого відому, що мій загін у кількості дванадцяти козаків переходить у ваше розпорядження! Бунчужний Клименко!

— Пане хорунжий, зголошую, що десять козаків із зброєю прибули під вашу зверхність! Хорунжий Сайкевич.

Нечай по-військовому привітався з ними і відрекомендував бунчужного Зубенка. Зразу після цього відбув із старшинами коротеньку нараду.

Після наради секретар прочитав Наказ ч. І.

З сьогоднішнього дня я, Тарас Нечай, в ранзі сотника команду повстанським загonom, що повстав проти окупанта України;

1. Бунчужного Зубенка призначаю командиром кінного відділу і підвищую його в ранг хорунжого;
2. Бунчужного Клименка призначаю командиром артилерії і підвищую його в ранг поручника;
3. Хорунжого Сайкевича призначаю командиром кінного розвідного підвідділу;
4. Старшого підстаршину Скубія підвищую в ранг бунчужного і призначаю його командиром піхоти;
5. Кулеметника Мельниченка підвищую в ранг ланкового і призначаю його командиром кулеметної групи.

Командир повстанчого загону

Містечко Клепачі

сотник Тарас Нечай.

6. 5. 1943.

— Пане хорунжий, — звернувся сотник до Зубенка, — ідіть, шикуйте козаків до вимаршу. І прочитайте їм наказ.

— Непогано було б усіх козаків посадити на коні, — встаючи з-за столу, каже поручник Клименко. Він стрункий з тонким прямим носом і блакитними очима; в добре припасованій уніформі він виглядав пристійним командиром.

Нечай із старшинами виходили на подвір'я коли Скубій доклав, що вартовий біля воріт затримав дівчину, яка хоче бачити сотника.

— Приведи її сюди.

Коли дівчина ввійшла, Тарас з радости мало не кинувся обіймати.

Оксана до нього підійшла по-військовому:

— Рапортую, що я командирована від штабу північної групи УПА! Гасло — »Тигр«.

Сотник опановуючи себе, подав їй руку.

Оксана передала сотникові інструкції і коротенько поінформувала про становище північної групи.

Сотник Нечай виходив з будинку поліції в супроводі Оксани і прибулих старшин.

Козаки стояли двома шеренгами: праворуч кіннотники, ліворуч піші.

— Пане сотнику! — рапортує хорунжий Зубенко, — Загін має вісімдесят три козаки! З них сорок п'ять кіннотників і тридцять вісім піших! Є один міномет, одна гарматка, чотири кулемети і один протипанцерник! Частина козаків озброєна автоматами! Є більше сотні гранат!

Сотник грудним басовим голосом дає команду:

— Козаки, струнко! Кіннотники по конях! Кулеметники, піхотинці і гарматники по возах і тачанках! Вирушай в рейд!

Брязнули шпори, задзвеніли металевим дзвоном ковпаки тачанок, заскреготіли залізними шинами вози, і група за групою рушили повстанці з воріт.

Останнім виїхав сотник з хорунжим Зубенком. Вони притиснули шпорами коней, минали колону, щоб очолити Клепачівський рейд.

Весна розлилася всюди: і зеленими лугами, і кучерявими вербами, що вже осипали кашку, і пахучим бузком, і цвітом вишневим, і скибами ріль.

— Ех, золотий час! Не днями, а годинами росте...

— А господаря в полі не видно.

— Земле, Україно наша! Не йде господар до тебе. Вороги круками налетіли і погнали твого господаря в ясир.

Перелогі волають: приклади, людино, працю, приклади свою творчу силу!

— Тут би вкинути пшеницю...

— Еге ж... — тяжко зідхає костистий, із зашкарубленими долонями повстанець.

— Чуєш, Максиме, як гуде земля? То вона кличе господаря.

— А його нема...

— Так і хочеться вернутися додому, забрати сім'ю і в поле...

Повстанців охоплює печаль і невимовний жаль.

— Я не хвалю нашої нації: вона йде в бій з піднятим чолом і славно вмирає, а не вміє захистити орача, щоб спокійно ходив за плугом.

— Але наша нація невмируща!

Щойно зійшло сонце. На травах срібляться краплисті роси.

Колона дуже розтяглася. Попереду їхав кінний відділ хорунжого Зубенка, позаду на возах і тачанках — піхотинці. Вони позстрибували з полудрабків, ішли за возами. В центрі колони їхав сотник Нечай, поручник Клименко і Оксана на вороному коні.

Сотник Нечай відчуває хвилини піднесеного настрою. Над повстанцями сине небо і степова вишнева даль... Грають соняшні зайчики на мазепинках, на шаблях, на цівках рушниць...

Оксани кінь гризе вудила і перебирає копитами.

— Що, Оксано, весну кінь чує?...

— Чує... Все серце зранить така весна.

— А ранок який!

— Пахне.

— А жайворонки!..

— Щебечуть...

— Ех, весна, весна!..

Оксана поправляє поводи, вороний лебедем гне шию і роздуває широкі ніздрі.

— Красню, чуєш весну? — Оксана притискує коня підборами чобіт і скаче до кіннотників. За нею лунко зацокотіли копита, і Нечаїв кінь, знову, порівнявся з Оксаниним.

— Втомлена, Оксано?

— Дякую. Трохи...

— Хочеш спати? — Тарас уперше подивився на неї довго й пильно. Вона була така ж гарна, як і колись; великі карі очі сміялися.

— Хочеш спати? — спитав, знову, Тарас.

— Дякую. — Зніяковіла опустила очі, а потім глянула на нього й собі.

— Отака весна, хіба можна спати?

Погойдувалися в такт кінських кроків. Оксана відкинула з чола тріпотливе пасмо волосся.

— І пробачення не просиш...

— В Оксани Збарської — ні. В Оксани-повстанки — так. Вибач, я ж не знав, хто був твій батько.

Сотник, притримуючи коня, що забігав уперед, мовчки простягнув Оксані руку. Дві долоні на мить злились в одну.

Перед обідом загін виїхав з польової дороги на шлях. Сотник дав наказ швидко проскочити шлях і біля Вишняків знову звернути на польову дорогу. Кінний відділ хорунжого Зубенка зупинився, пропускаючи наперед вози й тачанки.

— Пане хорунжий, — звернулася Оксана до Зубенка, — дозвольте залишитися з кіннотниками.

— Вам небезпечно залишатися з кіннотниками.

Вже останні вози й тачанки звертали на польову дорогу, як прискакали на змилених конях розвідники і повідомили, що шляхом їде на автомашинах німецьке військо.

Бунчужний Скубій наказав піхотинцям поспішати.

Вздовж возів і тачанок проскакав кіннотник: — Піхота, скоріше!.. Бігом, бігом!.. Німаки їдуть шляхом!

Незабаром показалися німецькі автомашины. Головна колона загону вже минала хати Вишняків, а останній віз піхотинців віддалявся від колгоспного дворища, що було на півкілометра від шляху.

Кінний відділ хорунжого Зубенка заліг у дворищі та поміж вербами і лозою, що розкинулася від дворища до лук.

Сотник спостерігав у далековид, як німці, злізши з автомашин, розгорнулися в наступ.

Розпочався бій.

Густим кулеметним і рушничним вогнем повстанці дезорганізували наступаючих німців, і їхнє ліве крило почало відсуватись. Але хвилини радости для повстанців тривали не довго. — як виявилось, то не був німецький відступ, а тактичний захід. Скоро німці почали оточувати кіннотників правим крилом.

Раптом, у повітрі прошелестів набій, — то поручник Клименко бив по німцях з гарматки.

Бій розгорявся. Сичали кулі, падали збиті лози й гілля верб. Зірвавшись з прив'язку, помчав у поле кінь.

Загроза правому крилу повстанців зростала.

— Кулеметник Мельниченко! З кулеметом на праве крило! Відбийте наступ! — командує Зубенко.

Мельниченко припав до кулемета: Та-та-та! Та-та-та! Та-та-та! Та-та-та! Та-та-та! Та-та-та!... — кипить вода в кулеметі. В Мельниченка червоні очі й зціплені зуби.

— Точніший приціл, Панасе! — кричить Зубенко.

Та-та-та! Та-та-та!

Зелені уніформи почали відступати. Побачивши спини німців, Зубенко загорлав:

— По мішенях! По мішенях, Панасе! Хлопці, німаки відступають! Цілься по мішенях! Приціл вісімсот!

Але кулеметний вогонь ворога, також, посилюється. Повстанці вже мають втрати. Поруч хорунжого лежить убитий кіннотник Опара, ранено кіннотника Гулю.

Хорунжий Зубенко бачить, що ворог опам'ятався і готується до контрудару. Він знає, що козаки довго не протримаються; щоб не допустити до паніки, подає команду:

— Хлопці, по конях!

І повстанці притиснули закаблуками коней, помчали галопом. Німці їх не переслідували.

Другого дня сотник Нечай дав Наказ ч. 2.

1. Хорунжому Зубенкові і кіннотникам його відділу виношу подяку за витривалість, стійкість і хоробрість;
2. Не маючи змоги забрати вбитих повстанців з поля бою, щоб поховати їх за християнським обрядом і з військовою пошаною, я, командир загону, із старшинами й козаками у глибокому смутку низько схилию голову перед їхньою відвагою.

Спить, повстанці-козаки, тихим сном. Хай буде наша українська земля вам легкою.

Село Реп'яхи.

Командир повстанського загону

7. 5. 1943 р.

сотник Тарас Нечай.

Нечаївці йшли рухливим рейдом. Вони піднімали шляхами вихри, перетинали зв'язки німецьким військовим загонам, пускали під насип ешелони, винищували гнізда советських парашутистів, налітали на повітові ґебітскомісаріяти, — і від рокоту кулеметів, від розриву гранат, від удару гострих шабель лилася й застигала на травах ворожа кров.

Почавши від низин Наддніпров'я, від вишитих сорочок, від казкових білих хат, де з димарів на рогачах вилітали відьми, де на берестях сичі віщували Нечасві смерть, а смагляві чорноокі ворожки пророкували славу, — Нечай ішов уперед і навальними ударами розчищав собі шлях.

Та вже кілька днів Нечая переслідують сильні ворожі відділи. В селі Чепіги німці оточили нечаївців. «Вискочимо, не загинемо!». Сотник вірив у щасливу долю.

По селу били з гармат. Мешканці припадали до землі й повзли до сховищ-погребів. Сотник, не знаючи сил ворога, штурмовим наступом повів повстанців на прорив — і за-вернув. Побачив, що повстанці не розірвуть металевого персня, бо ворог кількакратно переважав загін. Повстанці мусили відійти в село.

»Прорвемося вночі. Треба витримати до вечора!«

Приготувалися до оборони. Незабаром ворог розпочав канонаду і намацав кінний розвідчий підвідділ хорунжого Сайкевича. Набої густо рвалися між козаками; були вбиті й поранені. Хорунжий Сайкевич швидко посадив повстанців на коні і вивів їх з вогню.

Обстрілявши село, німці пішли в наступ. Їхні головні сили концентрувалися на західній стороні села, де командував обороною Нечай.

Він у далековид оглянув ворога: все поле зачорніло від наступаючих лав — чорні крапки рухалися, збільшувались, наближались.

Сотник дає наказ не стріляти. Все затихло. Здавалося, що все життя на землі завмерло, зосередивши силу в одному місці — тут, де горстка повстанців напружено чекала наближення ворожих шеренг.

Нечай трохи блідий, уста стиснуті, все тіло до останньої межі напружене. Але зовні він витриманий і спокійний.

»Спокій перед боєм. Тільки спокій!« — Кожну думку команду сотник кладе на вагу, перевіряє. »Поспішиш чи прогавиш хвилину — бій програний«. За повстанців він певний; вони підуть і в пекло. »Тільки розум і спокій!«.

Позиція в нього вигідна: західня сторона села в садках, перед садками колгоспне пасовисько, без горбів, без балок, без жодного прикриття. Лише коси кулеметами ворога. Перед кладовищем, від якого аж до села тягнеться рів, довгим ланцюгом залягли піхотинці з бунчужним Скубієм; на флангах — кулеметна ланка Мельниченка, щоб ударити ворога кинджальним вогнем. За піхотинцями, між деревами і могилками — міномети й гарматка. Ними командує здібний поручник Клименко — гарматний вогонь буде нищівний. Клименко точним обстрілом вже не раз викликав паніку у ворожих рядах.

Ворог перед селом розгорнувся в розстрільню.

Пора починати. Пора!

Сотник знає, що в кожного повстанця в цю мить напружені нерви.

Дає команду: — Вогонь!

Струснули повітрям міномети і гарматка, зататакали кулемети, затріскали рушниці. Від страшного гураганного вогню ворожа лава хитнулась і в замішанні стала відступати. Вогонь не послаблювався. Німецькі солдати побігли колгоспним пасовиськом — втікали.

Наступ відбито, ворог зазнав великих втрат.

Відбивши перший наступ, повстанці з полегшенням зідхнули, тільки в очах у кожного ще не згас дикий нервовий блиск. Сотник від піхотинців і кулеметників іде до гарматників. Вони були спокійні, впевнені, навіть, з явним виразом гордості — гарматники добре попрацювали!

Але становище не поліпшується. Німці почали наступ на східній фланг. Хорунжий Зубенко прислав гінця: просив кулеметну ланку Мельниченка. З півдня німці підійшли під саме село. Козаки хорунжого Сайкевича закидали їх гранатами. В залізних шоломах солдати відійшли з села, залишивши під вогнем ранених товаришів.

Сотник перекидає на східній бік міномет і два кулемети. »Лише втриматися б до вечора!« — підбадьорює себе. Він уже третій наступ відбиває на своєму відтинку.

По полудні становище погіршало, ставало критичним. Нечай бачить, що до вечора повстанці не витримують. Він намагає слабе місце ворога і, залишивши на сході й півдні розвідчий кінний підвідділ хорунжого Сайкевича, стягає всіх козаків на північний бік села і дає команду прорватися. Підпустивши близько до села мадярів і закидавши їх гранатами, Нечай випускає кінну сотню Зубенка. Скажено мчали кіннотники, блискали на сонці шаблі, бігли галопом запряжені у вози й тачанки коні. Хорунжий Зубенко рубав з плеча; він на чалому коні випередив усіх кіннотників і рубав важкою шаблею; від його страшних ударів мадяри лягали трупом. За хорунжим з криком летіли кіннотники.

— Рубай!... Рубай!... А-а-ай!... А-а-ай!...

Стогне земля... Миготять на сонці шаблі. Падають на трави ворожі тіла. Оскаженілі коні топчуть копитами трупи. За кіннотниками поспішають піхотинці, кулеметники і гармаші.

Останнім з села вилетів стрілою кінний підвідділ хорунжого Сайкевича. Кіннотники, припавши до грив, доганяли загін.

Гарячий день брався сутінками. Загін Нечая віддалявся. Кіннотники, переживши напружений нервовий стан, поволі заспокоювалися, витирали об кінські гриви шаблі. На тачанках при кулеметах стояли запорошені козаки; на возах лежали ранені. В середині загону їхав на змиленому коні розчервонілий Тарас Нечай. Загін скоро зник за горбами.

Сотник наказав звернути на степову дорогу. Проїхавши ланами велику віддаль, загін отаборився в балці, поруч оселі з високим скрипучим журавлем.

Вечоріло. З похідної кухні сірим туманом слався по землі дим. Повстанці розсідлували і випрягали коней, чистили зброю; дехто вже встиг напоїти гривастих друзів і принести їм сіна з копиць. Гармаші чистили гарматку й міномети. Хорунжий Сайкевич розіслав у дозор розвідників.

Оксана підійшла до сотника. З-під мазепинки висунулися заплетені товсті коси. Вона скинула з плеча автомат.

— Пане сотнику, мій новенький автомат зроблений для снайперів.

Тарас радів за Оксану: з ним розмовляла не розніжена напарфумована панночка, а загартована в походах повстанка. Оксана була стомлена, її засмагле лице трохи приблідло, але трималася вона бадьоро.

— Як чуєшся, Оксано? — усміхаючись питає Тарас.

— Дякую. Дуже твердий рейд. Занадто пощерблені дороги і скрізь блискавиці.

— Тобі це на користь. Ти загартувалася і похорошіла.

Оксана на всю щоку почервоніла, хотіла щось сказати. . . щось тепле, щире, але до сотника підійшли з рапортами старшини.

Було семеро убитих і дванадцяттеро ранених.

Два удари багнета об багнет кликали повстанців вечеряти. Після вечері сотник Нечай зробив короткий огляд бою. Він підсумував плюси й мінуси. »Особливо лицарську відвагу і хоробрість, — говорив сотник, — проявив у бою командир кінної сотні хорунжий Зубенко. Не перебільшу, коли скажу, що поручник Клименко талановитий командир; його гарматка і міномети точним прицілом, нищівним

вогнем завжди рятують нас із тяжкої ситуації. Панове старшини і підстаршини, я вірю і надалі у вашу мужність, у вашу хоробрість».

Оксана теж говорила, вона скаржилася, що нема вже ні медикаментів, ні пропагандивної літератури:

— Я вже не маю жодної листівки, а лікар ні одного бінта. Накази переписую від руки, бо друкарська машинка зіпсувалася. Прошу командира загону приділити більше уваги цим справам. Ранені не мусять знати, що таке «немає ліків».

Нечай слухав і усміхався. Потім сказав коротко:

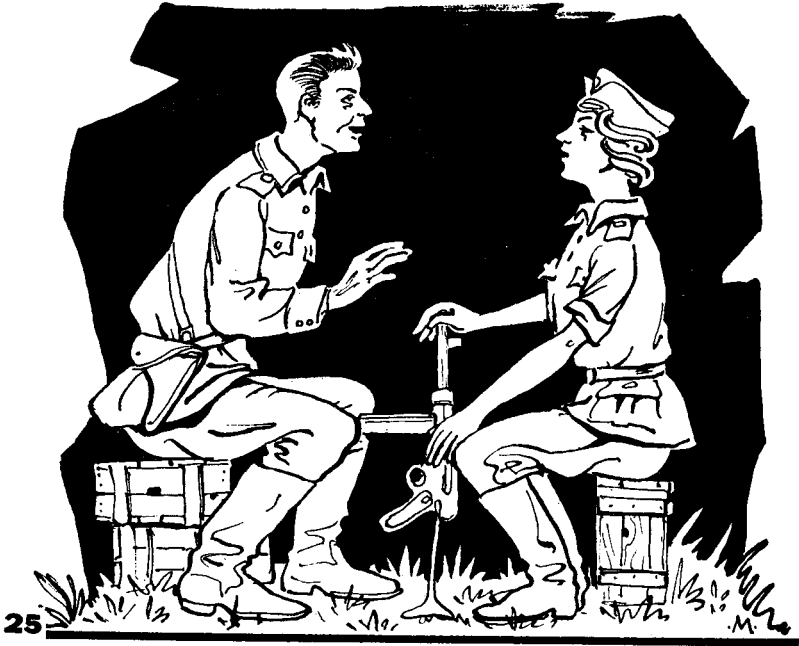
— Я подбаю.

Оксана пробиралася між повстанцями. Козаки вже спали; поклавши під голови сідла й шинелі, лежали групами й подинці. Біля возів коні, постукуючи копитами, спокійно хрумали харч.

Ніч тиха, світла. Місяць сріблить повстанцям чуби, розхристані волохаті груди і зарослі щетинисті обличчя. «Мабуть, і мій батько з побратимами повстанцями отак відпочивав після бою, — думає Оксана. — Напевно і тоді місяць сріблив так повстанські чуби. Місяць і тепер той самий, але хлопці інші. У цих твердіша хода, крок розрахований, рівний; на обвітрених обличчах відбивається врівноваженність, ясність... і несе від них полтавськими садками, степами херсонськими, чебрецем, поліськими мочарами, карпатськими ялицями й низинами кубанськими».

Повстанка Оксана підійшла до тачанки, зняла ремінь з кобурою, поклала під голову попону й укрилась німецькою шинелею.

Все затихло. Лише вартові, взявшись за ремені автоматів, ходили то в один, то в другий бік повільним широким кроком.

Гарматники поручника Клименка в загоні Нечая були відомі, як завзяті дискусанти. У вільний час вони обговорювали питання на різні теми. Спірні питання вирішувала комісія, що складалася з командира загону сотника Нечая, хорунжого Зубенка й Оксани. Інколи до дискусантів приходили кулеметники, кіннотники й піхотинці.

Сьогодні по вечері дискусанти розмовляли про майбутній устрій України. Проходячи повз козаків, поручник Клименко зупинився і пристав до розмовців.

— Рибаченко, а ти за яку Україну воюєш? — звернувся поручник до юнака.

— За таку, як у Тараса Шевченка! Щоб не було на Україні ні пана, ні енкаведиста, ні комісара . . .

— Добре сказано, але цього не досить. З цим гаслом воювали в 1917-20 роках наші батьки. По всій Україні, як гриби після дощу, росли селянські повстанчі загони, а держави не збудували, бо керувалися щойно сказаним тобою, Рибаченко. Хто доповнить Рибаченкову думку?

— Я! — встав таранкуватий кремезний повстанець. — Щоб була власність собствена, свобода слова, щоб не було панів-дуків, і взагалі, без арештів . . . — Він ще хотів щось сказати, але зняковів, провів пальцями по щетинистому обличчі й сів.

— Трач! Ти хочеш доповнити?

Повстанець почервонів і схвильованим голосом сказав:

— Щоб не було на Україні ні поляка, ні германа, ні москаля, ні іншого загарбника.

— Вірно, загарбників нам не треба. Хто ще доповнить програму, за яку Україну ми воюємо?

— Пане поручнику, дозвольте мені, я доповню. Ми воюємо за ту Україну, за яку воював Симон Петлюра.

— Вірно козак Титаренко сказав! Ми воюємо за ту Україну, за яку воював і загинув Головний Отаман Української Народньої Республіки Симон Васильович Петлюра. Тобто — за самостійну, об'єднану, незалежну Українську Народну Республіку. Ми воюємо, — додав він, — за соборну українську Державу.

— Перейдемо на іншу тему, — сказав поручник. — Які в повстанця фізичні прикмети?

— Я скажу. Швидкі ноги, верблюжий шлунок, кінська сила й залізні нерви.

— Добре. А Нечіпайло скаже, які духово-інтелектуальні прикмети?

Козак Нечіпайло встав і розгублено дивився на поручника:

— Я не скажу . . . бо я малограмотний.

Поміж козаками прокотився сміх.

— Хто скаже?

— Я! Служити своєму народові, іти свідомо на небезпеку, якщо потрібно — жертвувати життям, та перебувати із зброєю в руках доти, доки не здобудемо самостійної держави.

— Добре. А які військові прикмети?

— Я скажу. Послуж, карність; в бою не залишати ранених і бути в бою спокійним і хоробрим.

— Хто ще додасть?

— Я! Організованість, дисципліна і бойовий стан.

Підійшла Оксана, привіталася з козаками, і вони відповіли їй в один голос — хором. А козак Перепелиця пустив колючку на Оксанину адресу.

— Перепелиця, без жартів ти не можеш? — сміючись говорить повстанка.

— Пробачте, Оксано, то вже в мене така вдача. коли встаю, відразу гострю терпугом свого язика.

— А тепер, козаки, спати! Хай присниться кожному хлопцеві красуня-дівчина, одруженому дружина, а Оксані наречений, — сказав поручник.

Поручникові здалося, що Оксана навмисне підійшла і затримався, щоб піти з ним разом. Ідучи поруч дівчини і розмовляючи про козаків, він кілька разів відчув дотик її руки. Поручник трохи відхилився, але знову чує дотик. У нього по тілу пішов струм і кров шалено пливе жилами.

Оксана подає поручникові руку: — Надобраніч, поручнику!

Поручник затримав її теплу м'яку долоню:

— Який гарний вечір!

— Гарний.

— А місяць який!

— Окатий.

— Яка зачарована тиша!

— Так... — Оксана обережно звільняє долоню і йде до своєї тачанки.

Цієї ночі поручник Клименко раз-по-раз прокидався. »Я закоханий в Оксану«... Вже кілька тижнів думки і мрії про неї не кидали його. Він бачив, що ця закоханість перешкоджає йому в роботі: він почав менше цікавитися гарматниками, як їхній командир, та й інші обов'язки старшини занедбав. »Я її кохаю і боюся вимовити це слово«. При одній тільки згадці про слово »кохання« на нього находить страх. »Що скаже командир загону Нечай, що скажуть повстанці, коли довідаються, що я закоханий в Оксану? Що робити? Як запобігти лихові? Старшина повстанців у рейді думає про спідницю! Невже не маю волі?

Невже розум не переможе серця? Та чи можна згасити полум'я в серці, коли бачиш таку красу, такий скарб?! Ні, розум серця не зупинить, бо кохання — як та хвороба... Лише тоді я не буду мучитися, коли її не бачитиму. Треба вибрати нагоду і поговорити з нею, нехай залишить загін. Завтра поговорю з Оксаною».

— Оксано, подивися юними очима навкруги: грає, вирує, ллється потоком життя. На деревах, на травах кожен лист дихає, ворухиться, вклоняється і говорить своєю мовою до сусіда. Я не можу висловити, що діється з моїм серцем. Якась сила... якась магія... Хочеться говорити до кожної істоти, хочеться пестити кожну річ... Хочеться гарячого дівочого поцілунок!... Хочеться жити, жити, жити!

— Та ти поет, поручнику!

— Іноді під впливом тієї магічної сили хочеться покинути загін і бігти туди, де приклавши до чола схудлу руку, мати виглядає сина; де в місячну ніч, схилившись на тин, сумує дівчина; де кожна доріжка, кожен куц, кожна річ — знайомі, пам'ятті, рідні.

— Сергію, я дивуюся тобі, що ти проміняв перо на зброю.

— А я дивуюся тобі, що ти красу проміняла на похідне життя.

— Якщо ти можеш бути повстанцем, чому я не можу бути ним?

— Зі мною інша справа. Я патріот...

— Я, теж, патріотка.

— І в додаток, я мужчина. А жінку природа наділила слабшим організмом і покликала до інших завдань: бути матір'ю. Жінка може бути у відділах червоного хреста, ну ще, як вийняток, бійцем у регулярній армії. Але в ударному загоні повстанців, де доводиться спати на добу лише одну-дві години, де всюди чатує смерть...

— Я свідомо того, що на мене скрізь чигає смерть. Не один з нас впав і впаде. Лише щасливі перейдуть бурі й блискавиці.

— То чому ж ти не бережеш свого життя? Ти повинна з такою красою бути не повстанкою, а матір'ю.

— Мій хоронителю й добродію, якщо в тебе інколи снується думка про маму, про місячну ніч і дівочий поцілунок, то не спокушай мене.

Синьоокий красень-поручник на мить затих. Потім у нього вирвалося:

- Оксано, відверто скажу, я тебе кохаю.
- Що?!
- Я хочу, щоб ти жила! Залиш загін.
- Поручнику, на цю тему залиш говорити і більше до неї не повертайся.

Поручник почервонів і розгубився, але скоро себе опанував:

— Оксано, я червонію перед тобою за свою слабкість. Я даю тобі обіцянку, що все це переборю. Аджеж я мужчина та ще й старшина. Оксано, простягни руку, мені хочеться стиснути твою маленьку, м'яку, але вояцьку долоню.

Вона простягла руку:

— Поручнику, свою обіцянку виконай. Викинь з голови кохання. На це не час, і... я маю свою любов.

— Даю обіцянку, будемо приятелями-бійцями.

— Отож!

— Оксано, ти розумна і витримана дівчина. Повстанці в загоні тебе поважають, шанують і цінять.

— Нетактовности від них нечула.

— Де жінка стоїть на висоті, там чоловіки — лицарі.

Поручник бажає Оксані доброго сну і йде до свого сідла, щоб покласти на нього голову й заснути.

Розвідувачі принесли вістку, що в сусідньому селі знаходяться советські партизани. Вони привели «язика». Це був українець, чорнявий, високий, рухливий. На допиті він мовчав, лише з-під насуплених кошлатих брів блимали очі. Від нього ще тягло горілкою.

Сотник Нечай простяг йому цигарницю:

— Курите?

— Хочеш цигаркою розкрити мого рота? Не діждеш, німецький наймите!

— Товаришу партизане, тактовніше поведьтєсь, — спокійно говорить сотник.

— Боїшся правди?! — партизан виставляє груди. — Стрільай! Але не промовлю про партизанів ні слова!

Увійшла Оксана.

— Це та, що виколує немовлятам очі? — закричав партизан. — Німецьке падло!

— Товаришу партизане, будьте витриманим. А крім того, я нікому очей не виколую.

— Оксано, вийди. Я ще не закінчив допиту, хочу це зробити сам.

Оксана вийшла.

— Вигнав помічницю, щоб з насолодою катувати? Я до цього приготований — катуї!

— Заспокойтеся, ніхто не збирається вас катувати. Вас і ваших товаришів комісари дурять. Мій загін не є карним загоном, і я не німецький наймит. Ми — українські повстанці, що повстали проти німецького й російського загарбника. У моєму загоні перебувають ті, що їх били німаки гумовою палицею, і ті, що сиділи в советських в'язницях. У вас, напевно, теж, хтось із родичів загинув у советських концтаборах або забраний на невольницьку працю в Німеччину.

Від цих слів у партизана від несподіванки побільшали очі. Він дивився на сотника з невимовним здивованням.

— Отож, ми розстрілюємо лише гестапівців, енкаведистів і комісарів. Навіть, комуністів ми не знищуємо, лише даємо кару — кілька батогів. Хіба що натрапимо на справжнього ката.

Партизан уважно слухав. Завагався. Рідна мова і симпатичне спокійне командирове обличчя заспокоювали його.

— Назвіть прізвище вашого комісара і командира. Мовчите?

Скажіть, чому ви пішли в советські партизани? Мовчите...

У відповідь партизан схилив голову.

— Впертий... а шкода вас. Ви сліпо повірили комісарам і повернули зброю не проти паразитів українського народу, а проти своїх братів і сестер — українців. — Нечай хвилину подумав. — Я вас відпускаю до ваших партизанів, бо ми не воюємо з українцями, що сліпо або з інших причин втекли в советську партизанку.

Сотник підійшов до дверей і сказав вістовому:

— Покличте поручника Клименка! Зараз, товаришу партизане, мій старшина відпровадить вас за село. Шкода, що ви українець, а проти українців воюєте. Розкажете

своїм товаришам по зброї, що загін Нечая воює не з українцями, а з гестапівцями, енкаведистами і комісарами.

Увійшов поручник Клименко.

Партизан якийсь знітився і раптом кинувся до Клименка:

— Сергію!

— Миколо! — аж крикнув поручник.

Партизан і поручник дивилися один на одного.

— Бачу, що зустрілися приятелі, — каже усміхнений сотник.

— Не тільки приятелі, а й двоюрідні брати, — відповідає Клименко.

— Щаслива зустріч.

— Сідай, Миколо. Я бачу, що ти советський партизан. Бач, яку червону стрічку начепив. Пане сотнику, ви йому розказали, хто ми?

— Так.

— Отже, тобі, Миколо, не треба повторювати, знаєш хто ми. Зривай оту стрічку! Зривай, чого вагаєшся? На ній є кров і твоїх родичів. Ми, українські повстанці, б'ємо фріців, б'ємо енкаведистів та інших гнобителів нашого народу. Ще б'ємо зрадників.

— Сергію, ти правду говориш? .. Не дуриш? Ви не карний загін?

— Я тобі повторюю: ми — українські повстанці!

— А нас дурили... Комісар казав, що ваш загін розстрілює селян, а коханка командира заgonу виколує дітям очі.

— Пане поручнику, чуєте, які страшні чутки розпускають комісари про наш загін?!

— Падлюки!!! Чому ж ти не зриваєш своєї стрічки, Миколо?!

Партизан зірвав стрічку і кинув її на підлогу.

— Пане сотнику, він вільний?

— Так.

— Миколо, що ти тепер думаєш робити?

Микола подумав хвилину й нерішуче відповів:

— Додому хотів би...

— Додому — а попадеш у Німеччину, в «ости», на катогру!

— То буду бити гестапівців та енкаведистів, якщо ваш командир прийме до свого загону.

Клименко вигукнув: — Ступаєш на правильний шлях!

— Але не знаю, чи прийме мене ваш командир до загону...

— Пане сотнику, що відповісти моему двоюрідному братові?

— Я буду дуже радий, якщо ваш двоюрідний брат піде з нами проти ворогів українського народу. — Великі темні очі Нечаєві сяли радістю.

— Тоді, пане сотнику, дозвольте вам відрекомендувати мого родича. Познайомтесь. Це — Микола Прохоренко.

Сотник потис новому повстанцеві руку.

Постукавши увійшла Оксана.

— Що сталося?

— Мій двоюрідний брат Микола Прохоренко, а це повстанець у спідниці — Оксана Скрипник. Знайомтесь.

— Дуже приємно. Оксана Скрипник.

— Микола Прохоренко.

Прохоренко розповів про себе. Двічі був у Німеччині: один раз у полоні, вдруге на праці; і двічі втівав. Не хотів потрапляти туди ще раз, то й пристав до советського загону Ковпака. Тепер у загоні комісара Збарського...

— Збарського? — разом запитали Оксана й сотник.

— Так, Збарського. А чого ви так...?

— Потім узнаєш, розповідай далі... — нетерпеливився Клименко.

— Комісар Збарський про загін Нечая й його ко... — Микола глянув на всіх і зніяковів.

— Говорить усе, — твердо сказав Нечай.

— Збарський довідався про загін Нечая, коли перебував у Ковпака. Через кілька днів Ковпак виділив з групи тридцять партизанів і передав їх Збарському. Був наказ: знищити загін, а командира і коханку схопити живими. Перед відходом у загоні був мітинг. Ковпак і Збарський намагнітили нас ненавистю і жадобою помсти, бо ваш загін розстрілює селян, а коханка командира виколує очі дітям. Отож знайте, що Збарський вже три тижні полує за вами. Не знаю, чого він і досі не вступав із вашим загonom у бій. Він говорить, що ваш загін складається з двадцяти осіб.

Сотник усміхнувся: — Наш загін складається з двохсот бійців. От чому він не вступає з нами в бій.

Микола продовжував:

— Недавно я довідався від партизана Косоглазого, це права рука Збарського . . . так от, той Косоглазий був добре напідпитку, хвалився, що його Збарський призначив начальником групи, яка повинна схопити живими українського фашиста і його коханку. Через те Косоглазий ходить в селянській одежі. »Ти не знаєш ще одного секрету«, — говорив мені, коли зовсім сп'янів, — »якби я тобі сказав, у тебе б чуб піднявся« . . . Але я відхилився від головного: тепер загін Збарського складається з сорока партизанів, поповнився добровільцями.

Сотник розповів Прохоренкові правду про комісара Збарського, а Оксана про свого батька й матір. Згадавши про покійну матір Оксана перехрестилася.

— Такого гада не розстрілювати, а на шматки різати! — обурювався Прохоренко.

— Панове! У мене виникла думка зловити Збарського. Чи ви згодні?

— Згодні!

— Чи ви згодні допомогти нам спіймати Збарського? — звернувся сотник до Прохоренка.

— Згідний. І не лише допомогти, я обіцяю вам оту падлюку доставити живим, бо я є начальник варты: вночі ставлю варту по селу і одного вартового біля Збарського. Пане сотнику, довіряєте мені? Погоджуетесь, щоб я його схопив?

— Добре, згоджуюся. Що ви скажете, поручнику Клименко, й ти, Оксано?

— Згода.

— Якщо згода, я скажу вам свій плян. Ви мусите виділити мені шість повстанців. Чотири з них сьогодні до дванадцятої години ночі повинні прибути до Хвощівки. Там перебуває загін Збарського.

Нехай візьмуть з собою троє осідланих коней — для мене й моїх двох товаришів, а для Збарського парокінний віз. Під'їжджати з північного боку села, до вітряка. Щоб не блукати, під'їхати куди треба, нехай візьмуть з собою з села селянина, який знає дорогу навпростець до вітряка.

До партизанського загону я повертаюся негайно. Повертаюся з двома повстанцями, яких ви призначите; вони йдуть зо мною, наче поступати добровільцями в партизани. Ці два повстанці мусять бути відважні й сильні. З ними я без пострілу зніму вартового, вскочу в хату і зв'яжу Збарського. А щоб не наробив крику, затулю йому рота ганчіркою. В лантусі принесемо його до вітряка. За сьогодні я все приготую, зшию з рядна лантух для комісара, знайду стежку городами до вітряка, і пронюхаю, що буде робити Збарський увечорі. Я закінчив. Які будуть зауваги? Всі мовчали. Кожен був вражений таким пляном.

— У мене немає зауваги, — говорить Клименко.

— У мене, теж, немає, — додає Оксана.

— Я погоджуюся цілком. Додаю маленьке доповнення: повстанцям, які братимуть участь в операції, треба на всякий випадок визначити пароль.

— Добре. Даю пароль — »Вітер«.

— Бачу, що ви не були військовою людиною. Пароль оголосите лише виділеним повстанцям. Я зараз складу список, а поручник познайомить вас з ними.

— Добре.

Сотник склав список.

— Пане сотнику, ви виділяєте Скубія і Мельниченка на таку небезпечну операцію? — здивувався Клименко, глянувши на список.

— Так. Бунчужний Скубій в критичний момент не розгубиться, а Мельниченко не то що Збарського, а й бика підніме й нестиме.

— Не суперечу.

— У мене виникла ще одна думка, — говорить сотник. — Чи не було б доцільно цієї ночі знищити загін Збарського, бо не гарантовані, що партизани не кинуться відбивати свого начальника. . .

— Добра ідея! — погодилася Оксана.

Клименко й Прохоренко, теж, підтримали думку сотника.

— Із Збарським та його загоном треба покінчити обов'язково. Все складається на нашу руку, і німців тепер не чути, Тому, об одинадцятій годині ночі виступає сотня хорунжого Зубенка до Хвощівки і під селом чекає вас і вашу групу, добродію Прохоренко. Одержавши від вас відомості та пароль партизанської варти, сотня піде в бій.

Сотник покликав вартового. — Підете до кухні, пообідаєте, добродію Прохоренко . . . і щастя вам Боже.

Коли в хаті залишилися тільки сотник, поручник та Оксана, вона запитала:

— Ти, Сергію, ручишся за свого родича?

— Ручуся і кажу: завтра ранком чекіст Збарський лежатиме в цій хаті.

О третій годині ночі Прохоренко з повстанцями під'їхав до штабу. Нечай, почувши кінський тупіт і вийшов з хати, побачив у зеленкуватій млі світанку озброєних вершників і воза.

Сотникові відлягло від серця. Цієї ночі він ні на мить не заплющив очей: розумів, що послав з Прохоренком найкращих людей свого загону на стовідсотковий ризик. Хтось із селян або партизанів міг їх пізнати, або Збарський не повірить, що вони прийшли вступати в партизани... Все могло статися.

— Пане сотнику, завдання виконав! — рапортує бунчужний Скубій.

— А який настрій в хорунжого Зубенка?

— Одержав від Прохоренка відомості й пароль і рушив з повстанцями в село. В дорозі ми чули рушничні постріли і вибухи гранат.

Сотник підійшов до воза і торкнув долонею лантух, там заворушилася жива людина.

— Добродію Прохоренко, розв'яжіть лантух.

— Слухаю.

— Бунчужний Скубій, поставте біля ката варту і відпустіть повстанців спати. Ви, теж, добродію Прохоренко, йдіть спати.

Тихе свіже світання обернулось на ранок. На сході легка сіра поволока розпливалася, обрій ледь-ледь зажовтів, а за кілька хвилин високо вистрілили, віялом розгорнулися і затріпотіли рожеві промені ще схованого сонця.

Зубенко, розбивши партизанів, на ранок повернувся зі своєю сотнею в село. Повстанці зустріли їх вигуками: «Слава! Слава!»

Сотник Нечай із старшинами й Оксаною стояв біля порога селянської хати — штабу. До нього під'їхав хорунжий Зубенко і відрапортував:

— Пане сотнику, партизанів розбив, привіз чимало зброї — автоматів.

Сотник підійшов і потиснув хорунжому руку.

Чутка про нічну подію полетіла птахом. Збуджене село нагадувало часи революції 1917-20 років. Біля хати-штабу юрмилися селяни і гуртками стояли озброєні повстанці.

Люди щодалі дужче обурювалися, гомоніли. В кутках подвір'я товпилися діти. Вони не сиділи на місці, перебігали на вулицю, сновигали поміж дорослими, нетерпляче вичікували якоїсь надзвичайної події.

Тільки один хлопчик примостився під парканом віддалік від інших, спокійний і розважний. Гладячи спину свого нерозлучного кудлатого товариша, він, повчаючи, говорив:

— Бачиш, Сірко, це повстанці, вони за справедливості і за народну владу. Мій дід, теж, був повстанцем у Петлюри. Так за те, що він воював за справедливості, советська влада його розстріляла. А тата арештували і в заграбованому вагоні повезли аж у Сибір, у тюрму. Ізолювали,

боялися, щоб народ не пішов за татом, Ех, Сірко, немає на світі справедливости. Я, як виросту, теж піду в повстанці, буду воювати за справедливість. Кажуть, що сьогодні повстанський командир судитиме того, хто розстрілював мого діда, і того, хто арештовував мого тата. Хоч тата й випустили, а що з того, коли тюрма зробила його інвалідом. Тато каже, що гряде той час, коли розвергнуться небеса і зійде на престол Спаситель Світу судити живих і мертвих. — Хлопчина сидів і говорив спокійно, навіть, флегматично, лише кожного разу, коли мимо проходив озброєний повстанець, в дитячих очах загорялися екзальтичні вогники.

В штабі працювали напружено. З нагоди таких подій сотник наказав вивісити синьожовтий прапор.

Сотник, у зеленому френчі і з тризубом на рукаві, допитував комісара Збарського. Поруч сиділа Оксана. Сотник поклав на стіл наган і прикрив його мазепинкою.

— Бачите, комісаре Збарський, були прокурором, а тепер підсудним. Пам'ятаєте, коли були головою губревтрибуналу і підписували резолюцію на списках повстанців — розстріляти.

У Збарського дрижали руки.

— Напевне, коли допитували повстанця старшину Скрипника і клали свій присуд «розстріляти», не сподівалися, що поміняєтеся ролями: сядете на місце підсудного, а нащадок Скрипника, Оксана Скрипник, буде вас допитувати і напише в протоколі: розстріляти.

Збарський мовчки стирає піт з обличчя.

— Я зроблю допит і цей протокол розкаже, як комісари в Україні піклувалися і дбали про долю українського народу.

Збарський мовчки поглядав на стіл, де з-під мазепинки виділася чорна цівка нагана.

— Комісаре Збарський, скажіть, які пости ви займали в 1917 по 1922 р?

— Був уповноваженим при Таращанській дивізії Щорса.

— Який пост займали в Полтаві в 1922 року?

— Був головою Полтавського губревтрибуналу.

— Хто підписав вирок смерті повстанцеві Петрові Скрипникові?

Збарський мовчить, дивиться в землю. Сотник нахилився до Оксани, щось їй говорить.

В цю мить Збарський з несподіваною спритністю схоплює наган і завченим рухом скеровує на сотника. Сотник відрухово схопився із стільця, Оксана зблідла.

— Що, не сподівалися такої смерті?! — прошипів Збарський.

Клацнув курок, потім знову клацнув, знову... Але пострілу не було. В цей момент увійшов хорунжий Сайкевич, він хутко висмикнув пістоль. Збарський, збагнувши, що наган покладено навмисне, без набоїв, відразу обім'як, пальці ослабли; випустивши з руки наган, він безсило зсунувся на стілець.

Нечай розгонисто реготався: — Що?! Знову, комісаре Збарський, ролі переплутались? Я вам для приємності зробив маленьку сцену, щоб полоскотати ваші нерви. А ви й піймалися на такий знайомий вам гачок.

У Збарського тіпалися плечі й дрижали руки.

— Пане Сайкевич! Візьміть з собою двох бійців, відведіть комісара Збарського за село і розстріляйте.

О третій годині дня почувися за селом два постріли. Комісар Збарський упав у яму, яку сам собі викопав.

28

Дні стояли гарячі і зорі падали в темінь тривожних волинських ночей. Нечаївці однієї безмісячної ночі навалом наскочили на станцію Веселе і захопили військовий поставальний ешелон. Повстанці значно поповнили своє військово господарство: тепер мали чотири танкетки, шість мотоциклів, сім вантажних авт, чотири міномети, три гарматки, десять кулеметів та великий запас набоїв і гранат. Сотник Нечай збільшив загін і перебудував його: посадив кіннотників і піхотинців в автомашини. Відтоді загін став швидкохідним, із сильним кулеметним і гарматним вогнем. Про механізований український повстанський загін далеко пішла голосна чутка по селах і містах.

* * *

Пробоевий загін сотника Нечая ішов на з'єднання з Північною групою УПА. На мапі командира Клепачівського рейду позначені міста Н.Н.Н. Частіше по гебітскомісаріятах ляцали телефони, оголошувалися тижневі погортівлі, а повстанський загін несподівано насакував на міста, розстрілював гестапівців та карав батогами німецьку адміністрацію і зникав.

По селах нечаївці робили просто: танкісти серед білого дня під'їжджали до управи і ввічливо, німецькою мовою з галицьким «ш», казали німцєві на хвилинку вийти. Надворі наказували йому скинути одяг, і спантеличений, у шлейках, адміністратор белькотів про помилування. Тоді старший з повстанців говорив: «Не лякайтеся, не розстріляємо. Ми лише провчимо й навчимо тебе, щоб умів поводитися з селянами не як наїздник і необмежений господар, а як зайшлий з Німеччини і тимчасово оселений на нашій землі службовець».

Німець лягав на траву і повстанець давав йому батоги, щоб пам'ятав до смерті українську землю. Після батоги підстаршина давав у руки покараному листівку німецькою мовою, підписану командиром українського повстанського загону Тарасом Нечаєм.

У листівці було написано, що українська нація релігійна, працююта і мирна. Але німецько-фашистівська жорстокість, шибениці та івалтування дівчат і жінок примусили українців взятися за зброю і боронити потоптані німцями права та честь нації... Однак, — говорилося в листівці — український повстанець воює не з німецьким народом, лише з німецьким загарбником.

В кінці листівки додано, що повстанський загін розстрілюватиме кожного гестапівця, а інших німецьких адміністраторів буде карати, залежно від провин супроти українського населення.

Сонце викотилося з-за обр'ю, підпливло вище і зависло над величним масивом лісу. Золоте проміння зливою лилося на густий зелений дах і стікало крізь листя, крізь шпильки сосон — на тонкостеблї трави, на папороть, на барвисті квітки та на м'які килими моху. В гущавині гули комахи, солодко співали птахи лісові, а трудівниці бджоли золотими нитками значили свій лет, поспішаючи до медових квіток.

Повстанці, підставивши під пекуче сонце оголені спini, вилежувались на галявині, опалювались і висиплялися. За п'ять місяців Клепачівського рейду це був перший великий перепочинок. Відпочинок, дійсно курортний, і повна безпека — в безлюдних лісах, в непрохідних мочарах. Цей спокій був необхідний козакам і штабові, щоб відпружити нерви і набратися сили.

Оксана сиділа далеко від наметів під розлогим, гіллястим дубом. Хвиля за хвилею напливали спогади й сумом огортали її серце. В задумі не помітила, як підійшов Тарас.

— Про що думаєш, Оксано? Які проблеми розв'язуєш?

Оксана підвела великі журливі очі:

— Ворожила, чому стежка йде побіля цього дуба...

— А чого ти сюди потрапила?

— Скучила за дубом. А ти чого сюди заблукав?

— Мене сюди привели сліди... я сьогодні полюю.

— А я втікала.

— Але не втекла.

— Бо ногу підколола...

Тарас зірвав квітку: — Яка пахуча! — подав Оксані.

— Яка пахуча... — повторила за ним.

— У цьому лісі є п'янкіша. Я п'янію кожного разу, як гляну на неї.

— А де ж ти її бачиш?

— Тут поміж квітами.

— І чому ж не зірвеш?

— Бо вона... вона не така, як усі квіти... вона... —

Тарас запнувся на слові й замовк. Лише дивився на дівчину, а вона бавилася кінчиком каштанової коси.

— Сідай, Тарасе.

Він сів, потім поклав голову на Оксанине коліно.

— Тарасе, на чие коліно ти поклав голову?

— На твоє.

— А дозволу питав?

— Пробач.

— Винощу догану командирові Клепачівського рейду за нечемність.

Тарас мовчав. Обоє прислухалися до стоголосого дзвону пташиних пісень.

— Ах, хороше тут! Бути б отак — вічність. Птахи... небо... ліс... Дотик твоїх пальців... Тиша, як солодкий сон... І листочки шепечуться...

Оксана перестає розчісувати його темні кучері, розглядає сиві волосинки на скронях. «Вже сивіє...»

— Розчісуй ще, такий приємний твій дотик.

— Так... щасливу хвилину дарує нам доля сьогодні. Я згадала торішнє... Пам'ятаєш, як ти мене вигнав з кабінету? Ти тоді вірно зробив. Я довго обмірковувала і прийшла до висновку, що кожна людина, якій Батьківщина

дорожча за особисте життя, в подібному випадкові поведилася б так само, як і ти тоді. Ти по-лицарському відкинув своє особисте . . .

— Ні, Оксано, я занадто жорстоко повівся з тобою. Я тоді з болем пересиливав себе на таке поводження . . . я й тепер шкодую.

— Тепер я не комуністка, правда?

— Оксано, я виправдаю себе. Прошу, забудь.

— Я вже забула.

— Про те більше ніколи не будемо згадувати.

— Забули! — Вона кладе довгі теплі пальці на його тверду долоню.

Тарас лежачи спостерігав, як пропливали кульбабиним пухом легенькі білі хмаринки.

»Він такий красень. Як багато, без слів, можуть сказати ці очі... Яке виразисте, одуховлене обличчя. Гарний буде в мене чоловік! За нього не буду соромитися. Розумний, хоробрий, чесний, ввічливий«. Оксана відчуває, як наливаються гарячою кров'ю всі жилки і пружніе її тіло. Радісна щаслива хвиля заливає всю її істоту.

Вдивлялася в Тарасові темні глибокі очі, перевела погляд на його уста.

— Любий! — дівчина нахилиється і торкається своїми малиновими устами його гарячих уст.

— Оксано! — Тарас схопився. До серця йому припливала шалена кров, він чув її молоде тіло.

— Любий, заспокійся! Я зберегла все для тебе. Я хочу лише твого щастя, і наше щастя прийде до нас.

Тарас не міг заспокоїтися.

— Тарасе, не забувай, що ми повстанці. Для повстанця особистого щастя нема... покищо... Повстанець дав обіцянку жити для Батьківщини.

— Хіба повстанець не така людина, як інші? Коли ж прийде щастя для повстанця?

— Тоді, коли ворог упаде ниць і ми всі, увесь народ, з піднятим чолом, з прапорами пройдемо по роздертих ворожих уніформах у княжу столицю — на Софійську площу і дзвони сповістять про воскресіння України, що Україна стала самостійною, об'єднаною, незалежною Українською Народньою Республікою.

— Ми й тепер вже щасливі, бо ми ж для цього пішли в рейд, Оксано.

— Так, ми вже щасливі.

Над лісом синім океаном звисало прозоре небо, червонобоке сонце осипало теплим лагідним промінням галяву і розлогий дуб. Дуб, що був свідком їхнього щастя.

— Кінець —

